

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXX. évf. 2021. 3–4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)
KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)
LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai
GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen),
KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

A borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet a Néprajzi Múzeum támogatásával jelent meg.

A kötet
OTKA NKFIH K115886 program
MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke
kutatási programja keretében készült.

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke
ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XXX. ÉVF. 2021. 3–4. SZÁM

Bán Andrea: Gyógyító növények a Nagykunságon.....	3
E. Kovács Péter: Mátyás király Lédecen.....	17
Kalmár Zsombor: Templomos lovagok a folklórban és a modern populáris kultúrában. <i>Szempontok egy kutatási témához</i>	34
Körösparti Péter: Szeghalom katolikus harangjai a 20. században.....	47
Kutasi Imre: A hajdúnánási tanyák pusztulásának folyamata.....	59
Magdus Andrea: Szatmár történeti-néprajzi agrárkutatása.....	80
Vadász Márton: Fejfák a Berettyó mentén: Szentpéterszeg, Gáborján és Váncsod fejfáinak néprajzi vizsgálata.....	109
Valnerné Török Eszter: A Berlinben élő magyar etnikai közösség kulturális integrációjának kérdései. <i>Közösségépítés az online és offline térben</i>	127
KÖNYVÉSZET	
Paál Zsuzsanna (főszerk.): Tradíció magazin (<i>Juhász Eszter</i>).....	151
Sántha István – Somfai Kara David: Levelek és fényképek Ázsia szívéből. Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja (1906). (<i>Khinayat Babakbumar</i>).....	152

Contents

Volume 30 Number 3–4 (2021)

Andrea Bán: Medicinal plants in Nagykunság.....	3
Péter E. Kovács: King Mátyás in Lédec	17
Zsombor Kalmár: The Knights Templar in Folklore and in Modern Popular Culture: <i>Aspects of a Research Topic</i>	34
Péter Körösparti: Catholic church bells in Szeghalom during the 20th century.....	47
Imre Kutasi: The process of the disappearance of the farmsteads around Hajdúnánás.....	59
Andrea Magdus: The historical ethnography and agricultural research of Szatmár county.....	80
Márton Vadász: Wooden grave posts along the river Berettyó: an ethnographical exploration of wooden grave posts in the cemeteries of the settlements Szentpéterszeg, Gáborján and Váncsod.....	109
Eszter Valnerné Török: Issues of Cultural Integration in the Hungarian Ethnic Community Living in Berlin: <i>Communities Online and Offline</i>	127

REVIEWS

Zsuzsanna Paál (ed.): Tradition Magazine (<i>Eszter Juhász</i>).....	151
István Sántha – David Somfai Kara: Letters and photographs from the heart of Asia. György Almásy his second research trip to Central Asia. (1906). (<i>Babakhumar Khinayat</i>).....	152

Gyógyító növények a Nagykunságon

BÁN ANDREA

A korábbi évszázadokban az emberek a természettel együtt éltek. Nem zsákmányolták ki azt, ha kellett, szükség volt rá, tettek annak folyamatos megújításáért. Életközösséget alkottak a környezetükkel, az évszakok változása segítette a munkájukat. Gazdasági munkálatokban, mindennapjuk részeként kihasználták a természet kínálta lehetőségeket. Tudták, hogy kell tartósítani gyümölcsöt, zöldséget, húst. Nem volt hűtő, mégis minden elállt. Tudták, milyen növények milyen nyavalyát gyógyítanak. A trágyával következő év tavaszán pótolták a talaj szervesanyag tartalmát, vagy ha kiszáradt, fűtöttek vele télen. Ismerték a növénytermesztés összes apró részletét, az adott talajon melyek azok a növényfajok, amik bőségesen megteremnek. Felhasználtak mindent, nem volt kidobandó „melléktermék”.

Az eltelt évszázadok alatt a folyamatos technikai fejlődés, globalizáció, iparosodás hozományaként, vagy akár az adott divat diktálta kívánalmak miatt, az emberek természethez, saját szokásaikhoz, megszokott életvitelükhöz való hozzáállása folyamatosan változott.

Felgyorsult az életünk, életvitelünk, normáink átalakultak.

Tanyákról, falvakról városokba, nagyvárosokba költöztek. Élelmiszereiket, ruháikat, használati tárgyaikat már nem saját maguk állítják elő. A nagycsaládos életforma átalakul kiscsaládra, esetenként csonka családra. A megváltozott életvitel miatt lassan eltűnnek a régi nagy, közösségeket megmozgató események, szokások.

Ezek az átalakulások, úgy látszik, hogy az évszázadok alatt megszerzett tudást, ismeretanyagot háttérbe szorítják, vagy mégsem?

Első lépésként egy csokorba szedem a Nagykunság településeinek etnobotanikával kapcsolatban fellelhető anyagát¹ Ez a kutatásom alapja, aminek felhasználásával szeretném megtudni, és bemutatni, hogy mi az, ami megmaradt elődeink tudásából. Mi az, ami változáson ment át. Milyen fajta ismeretanyagokat ad át a 20–21. századi idős generáció és azokat kik, miféleképpen hasznosítják az életükben. Életvitelszerűen, alkalmanként, vagy csak emlékeikben őrződnek to-

---

¹ Például szakkönyvek, eddigi kutatások, múzeumi, levéltári anyagok, stb.

vább. A tudásuk aktív (alkalmazzák) vagy passzív (nem használják, csak elméletben van meg).

A népi tudás jókora szelete a népi növényismeret, melynek egyik legfontosabb része a népi gyógyászat. A népi gyógyászat szorosan összefügg a népi hitvilággal, szokással és babonával, ami hosszú évszázadok alatt, sorozatos megfigyelések és tapasztalások által fejlődött ki. Sok esetben állatokon figyelték meg a különféle gyógyító növények hatásait, amiket majdan elkezdtek embereken alkalmazni. Ez a tudás öröklődött generációról generációra.

A népi gyógyítás elsősorban a gyógynövények használatát jelentette, de a növények mellett, azokat kiegészítve állati eredetűekkel és ásványi anyagokkal is gyógyítottak. A megszerzett, örökölt tudásukkal a betegségeket maguk kezelték, melyek neveit nem ismerték. A tüneteket gyógyították.

Szimbiózisban éltek a természettel, megtanulták melyik növény melyik része mire jó. „*Fűben – fában orvosság!*” Az orvoslás megjelenésével sem lett könnyebb a helyzet. Kevés volt az orvos, sok a szórvány település, járhatatlan utakon nehezen jutottak el a betegekhez az orvosok, és a pénz is kevés volt, amivel az orvosokat ki tudták volna fizetni. Ellenben az ősi tudás, a növényismeret ott volt nekik, kézenfekvő volt a régi gyakorlathoz nyúlni.

Megközelítőleg 600–650 különböző vadnövényt használtak gyógyításra. Természetesen minden tájegységnek megvolt a maga gyógynövénye. Akadtak olyan növények, melyek több, akár tíz féle betegség gyógyítására is alkalmasak voltak.² Ilyen például a dió³ (szinte, nincs olyan része, amit valamire, valamilyen formában ne használtak volna), sajnos manapság teljesen feledésbe merült. Tudták, hogy mire mit adjanak: fürdő, seblemosó, tea, kenőcs, forrázat, tinktúra, por, nyersen – szárítva. Leginkább idős asszonyok gyűjtögettek. Ők ismertették meg a fiatalabb nemzedéket a gyógynövényekkel. A népi kuruzslással foglalkozó asszonyokat javasasszonyoknak hívta a népnyelv. Ma már a „Javasasszony” és a „Füvesasszony” ugyan azt jelenti: a növények nagy ismerői. Általában falvakként volt

---

² Gunda 2001: 33.

³ Dió: Elsősorban élelmisznőnövény, de emellett gyógynövényként, festő- és pácnövényként is használták. Gyógynövényként felsorolni hosszasan lehetne jótékony hatását, így ezek közül csak néhányat említek. Hazánkban a népi gyógyászatban ismeretes volt alkalmazása: vértisztító; bél- és gyomorhurut ellen; sebkezelés; tályogok, ficamok kezelésére; megszünteti a vérálfutásokat. Kutyaharapás ellen a dió levét mézzel, hagymával és sóval keverték össze.

A mostani orvostudomány már sokkal szélesebb spektrumát ismeri a dió gyógyászati hatásának: féreg- és gilisztahajtó, mérgek semlegesítésére is alkalmas, hajnövesztő; hízásra- erősítésre is hatékony szer, emellett egészségmegőrző hatása van gyulladásgátló, szív- és érrendszeri betegségek megelőzésére is használható, vérnyomás csökkentő, érfalak rugalmasságára is hat, koleszterincsökkentő, vérrög és trombóziscsökkentő, lázcsillapító, használható reuma és idegpanaszok kezelésében, emellett pedig késlelteti az Alzheimer-kórt.

egy javasasszony. Akadtak azonban nagyobb falvak, helységek, ahol egyszerre többen is tevékenykedtek.⁴

Nagykunság szerte több fajta névvel illették a népi gyógyításhoz – gyógynövényekhez, hatásos kenőcsök készítéséhez, piócázáshoz, érvágáshoz, foghúzás-hoz – értőket: kuruzsló, veszettorvos,⁵ tudós asszony, javasasszony, javasember, mágikus ember,⁶ füvesasszony, füvesember. Ezek az emberek a különleges tudásukon túl „megérző” képességgel is rendelkeztek: előre megláttak, megéreztek eseményeket.

A bábákat is meg kell említenünk, hisz őket is tiszteletben tartotta mindenki.

A népi gyógyítással foglalkozó javasasszonyoknak, embereknek jól kell ismerniük a gyűjteni kívánt gyógynövényeket. Hatalmas növényi-botanikai, morfológiai ismerettel rendelkeztek. Képesek voltak egy adott növény azonosításra és megkülönböztetésükre más fajtoktól, vagy akár fajon belül is. Ismerték a gyógynövények gyűjtésével kapcsolatos időpontot és gyűjtési módot, a gyűjtendő faj élőhelyét.

Vannak olyan gyógynövények, melyeknek minden része gazdag a hatóanyagokban (például a fentebb említett dió), és vannak olyanok, melyeknek egyes növényi részükben koncentrálódik, nem minden része tartalmaz azonos minőségű és mennyiségű. Ismerték, hogy melyik az, és mikor kell leszedni egyes növényfajoknak csak a virágját,⁷ a levelét, a gyökerét vagy a termését, másoknak pedig esetleg két-három féle részét is gyűjteni kell.

A különböző gyógynövényeket külön gyűjtötték, eltérő fejlettségi állapotban. A begyűjtött növények, növényi részek tisztítási, majd szárítási, raktározási folyamatait fontos volt betartani (szellős, száraz, sötét hely, padlás).

Mivel szimbiózisban éltek a természettel, gyűjtés során ügyeltek arra, hogy azt ne zsákmányolják ki. Csak annyit vettek el, amennyi kellett. Figyeltek arra, hogy a növényállományban ne keletkezzen kár, az maradéktalanul meg tudjon újulni.

Az infrastrukturális javak fejlődésével, a megindult iparosodással, a piacra való egyre nagyobb termeléssel, a falvakból tömegesen városokba való költözéssel az akkori életforma megváltozott, átalakult. A természetes környezetünk is átalakult. A gyors ütemben terjedő híradástechnikai eszközök új információikkal látták el a falusi, vidéki lakosságot. Ezen új információk hallatán, láttán megkér-

---

⁴ Jelenlétük a 21. században is nagyon fontos lenne. Az egykor fokozatosan megszerzett, majd generációról generációra átadott ősi tudásuk az emberiség hasznára lenne. Segítené visszavezetni a 21. század emberét a kémiai vegyületek mindennapos használatáról a természetesre.

⁵ A veszettség gyógyításával (emberi és állati veszettség gyógyítása), megelőzésével foglalkozó paraszti specialista. Legtöbb esetben pásztorok voltak. Hoppál–Nagy 1982: 540.

⁶ Dienes 2004: 244.

⁷ Katángkóró: a legmelegebb, legnaposabb időben szedték a virágzatát, mert akkor van a legtöbb hatóanyag benne.

dőjeleződött az egykori ősi gyógyító módba vetett hit, majd szépen lassan alulmaradt az új gyógymódokkal szemben.

Voltak, vannak olyan emberek, tudósok, akinek munkássága az orvostudományt és a természetgyógyászatot közel hozta egymáshoz. A gyógyszerek helyett gyógynövényeket ajánlott az 1900 körül Kunhegyesen élő „Kovács doktor”. A lakosok emlékezetében még mindig praktizál. A tüdőgyulladást például a régi gyógymóddal kezelte: ecetes-vizesruhás keresztkötéssel. A náthára, hurutra pedig a házak közelében is fellelhető, begyűjthető gyógynövényeket ajánlotta.⁸

Dr. Oláh Andor egy személyben volt orvos, természetgyógyász, néprajzkutató. Kutatta a népi gyógyszerteran és pszichoterápia alapvetéseit. Tanulmányjaiban bemutatta a népi specialistákat (például csontrakó, borbély, kenő, füves, vadször-szedő). Az ilyen nagyszerű emberek munkássága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ember a természetbe vetett hite és egykori ősi tudása felé visszakanyarodhasson.⁹

A századunkban élők hatalmas előnnyel vannak elődeinkhez képest. Szaklapok, szakkönyvek, és a világháló áll rendelkezésükre, ha bárminek utána szeretnének nézni. Le vesszük a könyveket a polcra, felütjük a kívánt oldalon, vagy „bepötyögjük” a gépbe, aminek utána akarunk nézni, egy-két kattintás és mindent pár másodperc alatt megtudhatunk. Autodidakta módon tanulhatunk a gyógynövényekről, majd, bemegyünk egy patikába, bio-boltba és levesszük a polcra a kívánt szárított növényi részt.¹⁰

Régebben másként volt ez. A népi bölcsesség, sok-sok évszázad megfigyelésén alapult, apáról fiúra, anyáról lányára, nagyszülőről unokára szállt át. Nem volt leírva, tapasztalat útján adták át a tudást egymásnak. Mivel a mindennapos életük részét képezte, ezért a kisgyermek hamar megtanulta, melyik növény hogy néz ki, melyik része mire jó, és hogy kezeljék velük a különböző nyavalyákat, betegségeket.

Manapság, ha lehet azt mondani, reneszánszát éli a gyógynövények alkalmazása. Nem a régi módon. Most is vannak füvesasszonyok, füvesemberek, akik a tudásukat különböző csatornákon, fórumokon adják tovább. Amennyiben a nép tudását nézzük, igazából, ha nem is feledésbe merült, a nagyvárosi, városi ember életében teljesen másként van jelen, mint kisebb közösségekben, helységeken élők körében. Természetesen az adott tájegységre jellemzően. A mai világunknak ez „hozádeka”. Vannak olyan példák, mint a „hagymahaj tea”, „kamilla”, „csipkebogyó”, amit szinte mindenki ismer és tudja, hogy mi-mire jó. Sajnos, általánosságban elmondhatjuk, hogy ez a fajta tudás tűnt el, nem pedig a növények! Egyes elszigetelt helyeken, ahol még szórányosan megtalálható a régi társa-

⁸ Dr. Oláh Andorról bővebben lásd: Dienes 2004. 243.

⁹ <http://eletero-haz.hu/dr-olah-andor> (2020.10.05.)

¹⁰ Drog: A növényeknek az a szárított része, esetleg a belőlük készült hatóanyagokat tartalmazó oldat (tinktúra), amelyet a különböző betegségek kezelésére, gyógyítására felhasználnak.

dalmi, családi élet, ott azért a mai napig öröklődik, benne él a tudatban. Minden napjaik része.

Átalakult a növényekhez fűződő kapcsolat. A családi házak virágos kertjeink növényeit, melyek manapság üde, díszes foltjait képezik közvetlen környezetünknek (balkon kertektől egészen a nagy sziklakerteket, tavakat körbeölelő kertekig) csupán díszként tartjuk. Régebben más volt a célja, amellet, hogy akkor is a szemnek és a léleknek is okozott örömet. Sokan nem is tudják, hogy egykor mennyi nyavalyát gyógyítottak velük. Hogy kéznél legyenek, az ismertebb vadnövényeket az ember szép lassan betelepítette a háza közelébe. Ha valami egyszerűbb nyavalya, kórság felütötte a fejét, nem kellett rögtön a javasasszonyhoz menni, ott volt a közelükben. Ilyen növények voltak az *ínfű* (*Ajuga* - rák és kígyómarás.),¹¹ *ökörfarkkóró*,¹² (*Verbascum* - köptetőként és lázcsillapítószerként, hasmenés és gyomorfájás, valamint külsőleg kelések, sebek, ótvár, szemölcs, aranyér és hajhullás kezelésére ajánlották, de merev, egyenes szárát faggyúba vagy gyantába mártva fákllyaként is felhasználták), *körömvirág* (*Calendula officinalis* – A tea: virágából forrázatot készítettek. Lázcsillapításra, görcsoldásra, menstruáció szabályozására, vastagbélgyulladás vízkórnál, tífusznál, sárgaságnál, májbetegségeknél, gyomorfekélynél, bélbetegségeknél, gyomorégésnél hatásos. Kenőcs: Visszértágulatra, szívasztmára, fülzúgásra, alvászavarokra, körömágygyulladásra, műtéti heggre, műtéti sebre, sebfájásokra, roncsolódásra.), *vasfű* (*Verbena officinalis*), *cickafark* (*Achillea millefolium*) - női bajokra), *zsálya* (*Salvia officinalis* L.).¹³ Természetesen csak egy párat ragadtam ki a sorból, és a teljesség igénye nélkül soroltam fel a velük kezelt betegségeket.

A zsályát említettem utoljára, akkor kezdeném a sort vele a fűszernövényeknél, mert, egyes növényeket több féle képen is hasznosítottak, mint gyógy-, fűszer-, élelmiszer- és takarmánynövény. Fűszernövények, melyeket nem csak az ételek ízesítésére használtak. Nem is gondoljuk, hogy milyen erős gyógyító hatással bírnak egyesek! Azon túl, hogy az ételeket zamatosabbá, ízletesebbé tették velük, már rögtön a gyógyításra, az egészségre is gondoltak. A beteg ember szervezetére gyógyulást, erőt jelentett, az egészségesnek megelőzésre használták. Most már tudjuk, hogy hő hatására egyes növények hatóanyag-tartalma, gyógyhatása kevesebb lesz, vagy, akár meg is szűnhet. Az idős generáció a mai napig figyelmeztet arra, hogy a fűszereket a sütés-főzési folyamat végén kell beletenni. Ők így tanulták, hallották elődeiktől. Mondásuk szerint, hogy „*jobb legyen az íze*”, de igazából azért, mert akkor több hatóanyag marad bennük. Sok fűszert az

---

¹¹ Vermeulen 2005: 30.

¹² Kloss 2010: 125.

¹³ Kissné 2007: 46.

étel megfőzése után, a hűlési állapotban keverték az ételbe, vagy szórtak rá, például a sültkre.

Gyógyító *fűszernövények*: *Zsálya* (*Salvia officinalis* L.) – orvoslásra a legalkalmasabb. Salvere (megőrizni) szóból ered, ami arra utal, hogy a zsályáról azt tartották, hogy minden betegséget gyógyít. „Miért halna meg az ember, ki a kertjében zsályát termel?”¹⁴, „Aki örökkön kíván élni, májusi zsályát kell annak enni”¹⁵. Növényi aszpirin. Nátha, számarköhögés, fogíny-, száj- és torokgyulladás, toroköblögető, étvágyjavító. *Tárkony* (*Artemisia dracunculus*) – fájdalomcsillapító, érzéstelenítő és gyulladásgátló, természetes módon csökkenteni a vérnyomásunkat. A *kakukékfű* (*Thymus*) – meghosszabbítja a sejtek életét, erősíti immunrendszerünket, betegségmegelőző, vérbőséget fokozó hatása javítja a vérkeringést, vérszegénység esetén kiváló, köhögés, hörgő- és szájüregi gyulladások kezelésére is alkalmas. A *rozmaring* (*Salvia rosmarinus*) – a népgyógyászatban görcsoldásra használták, most már több hatása is ismert: antibakteriális és gyulladáscsökkentő, különböző teakeverékekben: epe- és vizelethajtó, szélhajtó, idegerősítő és étvágygerjesztő, baktérium- és gombaölő, hat a központi idegrendszerre, javítja a végtagok vérkeringését, enyhíti az izomfájdalmakat. A *kapor* (*Anethum graveolens* L.) – most már tudjuk, lehet mondani, hogy mindenre jó! A népgyógyászatban menstruációt elősegítő szerként használták, és azt tartották, hogy a kapor illata elűzi a rosszat és megszünteti a gonosz varázslatot! A *fokbagyma* (*Allium sativum*), *vörösbagyma* (*Allium cepa*), *menta* (*Mentha*), *citromfű* (*Melissa officinalis*), *majoránna* (*Origanum majorana*) – görcsoldó, izasztó, szélhajtó, erősítő, köptető, serkentő és menstruációt elősegítő.¹⁶

Számtalan példa van olyan növényre, amelyek megtartották fontos szerepüket, és a mai napig arra használjuk, amire őseink is használták: *kamilla/orvosi széké-
fű* (*Matricaria chamomilla*),¹⁷ *vörös-, és fokbagyma, hársfa* (*Tilia*) virágzata, *bodzafa* (*Sambucus nigra*) virágzata, vadrózsa termése a *csipkebogyó* (*Rosa canina*), *kömény* (*Carum carvi* L.) – szinte minden anyuka az újszülöttjének tart belőle – puffadás, szájszag, köhögés, torokfájás, szomjúság ellen.

Még a 20. század derekán a Kunmadaras határában, a Hortobágy legalsó részén elterülő mező, az Oktalan, tele volt kamillával. Mint fehér szőnyeg, terültek el az ember lába előtt. Ezen a tájékon a kamillát leginkább „szíkfűnek” hívták. A kamilla virágát a delelő nap tűzénél takarították be egykoron. A Nagykunságon a szárított virágából teát főztek, amivel enyhítették a köhögést, gyógyították az influenzát, megfázást, náthát. A szemén lévő „árpát” langyos kamillateával mosogat-

¹⁴ <https://www.olivianatural.hu/zsalya-a-bor-bolcs-baratja> (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

¹⁵ <https://www.olivianatural.hu/zsalya-a-bor-bolcs-baratja> (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

¹⁶ Kissné 2007: 15–67.

¹⁷ Hogy milyen gazdag a népnyelv, ékes bizonyítéka, hogy a kamillára Kunmadarason Birkás István számtalan elnevezést gyűjtött fel: szüzek anyja, anyafű, katóka, pipitér, pipike, bubulyka, de a Nagykunság ezen vidékén leginkább szíkfűnek hívták. Birkás 1995: 89.

1. kép: Kamilla virágzatának betakarítására szolgáló eszközök: székfűszedő lapát – saját tulajdon.
(fotó: Bán Andrea, 2020. 10. 20.)

ták. Másik eljárás, amikor a forrón főtt „szikfűt” ruhába tették és azzal borogatták a szemet. Kun ember úgy mondja: „érlelték”. De állatok gyógyításánál is használták: a juhok rühességét és sántaságát gyógyították vele oly módon, hogy a szikfű főzetbe csizmalpról való égetett bőrt tettek bele, és azzal a lével kenték az állatot a beteg testrészein.¹⁸

Fülfű, vagy kövirózsa (Sempervivum tectorum): a mai napig lehet látni alacsony házak, melléképületek tetején, azt pázsitszerűen befutó, tőlevélrózsás, sarjakat nevelő, kis fészekaljra növő, pozsgás évelő növényt, melyet a népnyelv fülfűnek nevez. Az elnevezése a vele gyógyítandó szervünkre utal. Nagykunság szerte használják fülfájásra. A lédús leveleket kipréselve, nedvét a fülbe csepegtetve, a fülgyulladást, fájdalmat enyhíti.

2–3. kép: Alacsony melléképület tetején lévő fülfű.
(Karcag, Hunyadi út, 2018. 07. 11., fotó: Bán Andrea)

Vöröshagyma préselt levének a fülbe való csepegtetése szintén a fülfájás gyógyítását szolgálta.¹⁹

¹⁸ Birkás 1995: 89.

¹⁹ Dienes 2004: 249.

Ne menjünk el olyan hétköznapi dolgok mellett, mint a *gyümölcsök, zöldségfélék*. És mi sem bizonyítja jobban, mint: „*Minden nap egy alma, ami az orvost távol tartja.*”

Nem csak a gyógyításban, de a szépség, fiatalság megőrzésében is szerepet játszottak a természet kincsei, melyek használata szoros kapcsolatban van a magyar paraszti hiedelemvilággal, babonákkal. A szépség és az egészség kiegészítik egymást.

Vannak olyan hiedelmek, amik a mai napig a köztudatban élnek. Úgy tartották, hogy a piros kenyérhéj fogyasztása után a lányok arca piros lesz.

Az *alma* egy visszatérő elem, amihez több hiedelem is kötődik. Ha piros almát fogyasztanak a lányok, akkor szép, pirosposzsgás, egészséges színük lesz. A piros szín az egészség, szépség szimbóluma. A húsvét előtti nagypénteken reggel egy piros almát dobtak a kút vizébe, majd abból a vízből húztak fel, ittak belőle és a jószágokat is megittatták. Ezzel azt remélték, hogy egész évben egészségesek lesznek.

Másik ilyen növény a *lencse*, aminek újévi fogyasztása kicsivel többet jelentett, mint ami mostanában benne van a köztudatban: az anyagi jólétet. A lencse újévkor ételként való fogyasztása a szépség és az egészség meglétét szolgálta. Továbbá úgy vélték, ha a lányok, szombaton lencsét ettek, akkor vasárnap szépek lesznek.²⁰

De szépséget szolgálta a szeplők, kelések, pattanások elleni különböző eljárások:

Minden tájegységnek, népcsoportnak meg volt a saját módszere. Gyimesvölgyben a szeplő ellen felvert tojásfehérjébe szalicilt keverték, krémet készítettek, azzal kenték be a leányok arcát. Többször kellett bekenni, hogy elmúljon. Tavasszal mondókát mondtak a szeplő elmúlásáért az első fecske meglátásakor: „Fecskét látok, szeplőt hányok!”²¹ Kutyatej fehér tejnedvével is kenték az arcukat. A Nagykunságon szokás volt citrom- és uborkalevével, esetenként ecettel halványítani.

Kelésre: zsályalevél; szappan, tejföl, vereshagyma összetörve; simán kovász; pénzlevelű lizinka/fillérfű ráragasztása nyállal. Krumpli karika vagy, zöld paradicsom dunsztos kötéssel.

A pokolvarra (nagy piros kelés, duzzadás) ugyan úgy szappanos kovászt tettek rá, mint a kelésre.²²

---

²⁰ Az egészséggel, szépségápolással kapcsolatban nagyon sok babona, szokás nem csak növényekhez kötődik, hanem természeti jelenségekhez is. Ilyen például az első hóban való hentergőzés is az egészség megőrzéséért volt. A márciusban leesett hóban való arcmosás után a lányok megőrizték a szépségüket.

²¹ Antalné Tankó 2003: 205.

²² Dienes 2004: 248.

Pattanás: tűzhelyből gyűjtött fehér hamu; fagyos, sótlan zsír; fülzsír. Kunhegyesen úgy tartották, hogy a saját vizelettel kell a pattanásos arcot mosni.²³

Csípésre a mai napig bevett szokás, ha vöröshagyma karika teszünk rá. Kötötték rá nyers krumplit, kezelték ecettel, vagy petrezselyem levével, majd a körmükkel egy x-et nyomtak bele.

Gennyes sebeket (ótvár) házi szappannal áztatták le. Olyat vettek elő, amit még senki sem használt előtte. Készítettek kenőcsöket is ugyan erre a célra: görögsóval főzték a házi szappant, vagy a bűdöskővirágot kékkővel összetörtek, és azzal kezelték a gennyes sebeket.²⁴

Hajhullásra: keserűlapu/bojtorján/bogáncs gyökérfőzete.²⁵ Napjainkban is használják az ecetes vízzel való kengetés, öblítést, és a kamillavirág főzetben való hajmosást. Az ecet és a kamilla szokáti is a haját.

Fejtetűs haját megfőzött dohány levével mosták meg. A dohánylé kiölte a tetűket.²⁶

Szemölcsök kezelésére használták a *vérebulló fecskefű* (*Chelidonium majus*) sárga színű nedvét. Sokáig kengették, mire leszáradt. Szemölcsök ellen a frissen vágott galamb vére is jó volt. De a galamb friss vére jó volt a tyúkszem²⁷ elmulasztásánál is. A vándor szemölcsöt egyszerűen hajszállal a tövénél lekötötték, ami után 2-3 nappal az elszaradt és leesett.

Nyári napégésre sózatlan sertészsírt, vagy tejfölpakolást tettek, vastagon bekenték a felégett testrészt. Hatást lehetett fokozni, ha a zsírba körömvirágot²⁸ keverték. A fagyott testrészeket birka-fagyúval vagy savanyított káposzta levével kezelték.

Vannak olyan gyógynövényeink és velük együtt alkalmazott gyógymódok, gyógyító eljárások, amik a mai napig a köztudatban élnek.

Ilyen gyógy- és fűszernövényünk az előbbieken már említett fokhagyma. Mindenki számára ismert, a hagyományos magyaros ételek egyik nélkülözhetetlen fűszernövénye. A népi hiedelemvilágban, mint gonoszűző, ártó szellemek ellen használt növény. Népgyógyászatban: általános betegség megelőző a napi 1 gerezd (bőrbetegség, vértisztítás, férgesség). Emellett: foghagymás kenés: lázra, köhögésre. Köhögésre még: méz, összetört fokhagyma és meleg tej, ezt kellett meginni. De az avas szalonna (sic) fokhagymával is jó. Meghűlés: ecetes reszelt fokhagyma, mézben fokhagyma gerezdek, amiből minden nap egyet kell enni. Náthára és

---

²³ Dienes 2004: 248.

²⁴ Dienes 2004: 252.

²⁵ Dienes 2004: 250.

²⁶ Dienes 2004: 250.

²⁷ A vizsgált tájegységen a tyúkszem elnevezése „*tyúkszeg*.”

²⁸ A körömvirág nagykunsági népi neve: bűdösvirág.

torokfájásra: piritós bedörzsölve fokhagymával.²⁹ Torokfájásra foghagymakoszorús dunsztkötést alkalmaztak. Ha a foghagymakoszorúról lefogytak a fejek, nem dobták ki, eltették, és ha valaki megfázott, náthás lett, fáj a torka, azt megfőzték, forrón ruhába csavarták és a beteg torka köré tekerték.³⁰ Ha eldugult az orruk, orrcseppnek a vöröshagyma és a fokhagyma levét összekeverték és az orrjáratba csepegették. Vérszegénységre dinsztelt máj³¹ (máj, fokhagyma, vöröshagyma). Ha tejet is ittak hozzá, a hatásfoka nő. A magas vérnyomásra³² nap, mint nap 2 gerezdet kell enni. Kólikára³³ nem csak kömény teát készítettek a Nagyunságon, hanem vöröshagymát és fokhagymát is használtak annak elmulasztására: a vöröshagyma és a fokhagyma levét kopréselték és a köldökbe csepegették, majd meleg fedőt tettek rá.³⁴

Főzetét gyomorgörcsök kezelésére használták a *fehér ürmmek* (*Artemisia absinthium*).³⁵ Karcag - Asszonyszállási ásatások egyik jelentőségteljes régészeti eredmények bizonyítéka, a kunok temetkezési szokásaiban tovább élő kultikus növények használata: az anyarozé és az ürömé.³⁶

Az *anyarozs* (*Claviceps purpurea*), ami a rozsszemeken élősködő gomba. Fekete, varjúköröm alakú. 4-500 évvel ezelőtt súlyos, járványszerű megbetegedések következtében több ezer ember halálát okozta az anyarozssal fertőzött lisztből készített kenyér fogyasztása. A nagyunsági népi gyógyászatban magzatelhajtóként, illetve a szülés segítésére használták.³⁷ A gyógyszeripar 1787-ben alkalmazta először a nőgyógyászatban mint méhösszehúzó szert. A 20. században erős érösszehúzó hatóanyagot tartalmaz – migrén elleni szer készül belőle.

Akadnak olyan gyógymódokról elbeszélések, melyek az avatatlan ember számára érdekesen hangzanak, de aki egy kicsit is ért a növényekhez, kíváncsivá teheti őket a felhasználás módja. Ilyenkor megerősödik a szakemberben az a

²⁹ Fokhagymás piritós: Az idős emberek a mai napig előszeretettel fogyasztják a hideg időszak be-következtével, reggelente, hetente több alkalommal. Piritós kenyér, bedörzsölve fokhagymával, majd zsírral (kacsa- vagy libazsír) bekenve, megsózva. De hasonló élettani hatást tulajdonítanak a zsíros kenyérnek, hagymakarikákkal.

³⁰ Dienes 2004: 246.

³¹ A legjobb étel a vas pótlására.

³² Magas vérnyomás lehűzésére számos „koktél” lehet készíteni: 1 hétig érlelni 2 dl pálinkában néhány gerezd fokhagymát, majd öntenek bele 2 dl vizet, amivel még ismét 1 hétig érlelik, majd naponta reggelente éhgyomorral kell bevenni 18-20 cseppet. Egy másik recept szerint, 9 napig hagyjunk állni 1 liter vízben 30 apróra vágott fokhagyma gerezdet, 3 ek. mézzel, többször megkeverni, majd napjában háromszor inni belőle 1-1 pálinkás pohárral.

³³ Kólika = szélgörcs

³⁴ Dienes 2004: 247.

³⁵ Bartha 1993: 44.

³⁶ Bartha 2018: 35.

³⁷ Selmeczi 1992: 41.

gondolat, hogy ténylegesen milyen nagy tudás birtokában voltak a népi gyógy-módokat űző emberek.

Ilyen „receptre” lettem figyelmes Birkás István által Kunmadarásról írott jegyzetei közt: „Rákot gyógyít Bugáncsal... „Farkasalma leve is fő bele, meg kakukkfű. Am, a legfontosabb a bugáncs.”³⁸ A közönséges bogáncsról, vagy lapuról, bojtorjánról (*Arctium lappa*) köztudott, hogy a népi gyógyászatban nagyon sokféle betegség gyógyítására, nyavalya kezelésére használták. A kakukkfű is, mint fűszernövény és gyógynövény is benne van a mai napig a köztudatban, de a farkasalma (*Aristolochia*) mérgező növény,³⁹ ezért gyógynövényként hatóanyagát csak külsőleg használhatjuk: krémek, borogató főzetek készítésénél. Az elbeszélésből nem derül ki, hogy a rákot hogy gyógyították ezzel a főzettel.

EGYÉB GYÓGYMÓDOK

„Kutya harapás szőrével!”: A szólás életre kel a Nagykunságon, és itt szó szerint értendő! Ha valakit veszett kutya harapott meg, akkor annak kezelésére az állatról letéptek szőrt, azt meggyújtották, füstjével a harapás helyét lekezelték, majd pálinkával fertőtlenítették. Ezután gyógynövényekből készített kenőccsel kenték napokon át a sebet.⁴⁰

Kunhegyesi népi gyógymódok emlékei közt lehet hallani, hogy a meleg tehenétrágyával a fájós térdet gyógyították. Rongyba tették és a térdre kötötték.

Korpaciberét itattak a tüdőbajossal. A kemence torkára tették a vízbe áztatott korpát. Addig állt ott a fazékkal, míg forrásnak nem indult a melegen, sava-nyú nem lett. Nyáron a ciberének valót a napon készítették.⁴¹

Felhasználását tekintve az egyik legváltozatosabb növény a csalán (nagy csalán, csípős csalán – *Urtica dioica*). Textilnövényként, a szárított, majd megtört szárának külső héját lefejtve, a szöszét kártolva, fonhatjuk és szőhetjük. Állatok ellátásánál, mint takarmány- és szénanövény is hasznosulhat. Gyógy- és festőnövényként is felhasználhatóak drogjai.⁴² Ha csalános helyen visz az utunk, és bokánkat, lábunk szárát megcsípi a csalán, felszisszenünk, de rögtön mondjuk is: „Nem lesz reumánk öreg korunkra!” Ez a mondat generációról-generációra öröklődik. Elődeink a fájós testrészüket ütögették meg frissen szedett csaláncso-

³⁸ Birkás 1995: 27.

³⁹ Arisztolsav található a növényben: szívbénulást okozhat, továbbá erős vesemérgező és rákkeltő hatású, ezért belsőleg nem használható, pl. tea nem készíthető belőle.

⁴⁰ Dienes 2004. 243.

⁴¹ Dienes 2004. 247.

⁴² Bán 2018. 34.

korral.⁴³ Csalánt főztek a hajra: hajhullás, zsírosodás vagy korpásodás ellen. A csalán főzetével öblített haj csillogóbb és simább. De a fájós testrészek kezelésére is alkalmas volt a csalán leve. Vízzel teli üllőkádba öntötték a megfőzött csalán levét, abba fürdött meg a beteg, a fájós testrészeket hosszasan áztatta benne.⁴⁴

Gyomorbajokra a mai napig szódabikarbónát itatnak sima vízben feloldva, vagy ecetes vízbe téve. Mérgezésre nyers tejet.⁴⁵ Ha a cica, kutya mérgezett egeret fogott, azzal is nyers tejet itattak.

Reszelt *vadgesztenye* (*Aesculus*) belét vízzel lenyelték, az megfogta a hasat. Szorulása esetén, ismeretes volt a háziszappanos vizes beöntés, gyermekeknél és felnőtteknél egyaránt.⁴⁶ Szorulásra még szilvalekvárt is etettek, a nagyobb hatás elérése kedvéért tejet itattak hozzá.

A jelenkor emberénél egyre sűrűbben fogalmazódik meg a gondolat: szeretne visszatérni a hagyományokhoz, az egykor jól működő, saját környezetével, a természettel való szorosabb kapcsolathoz. Számtalan példa mutatja, hogy előtérbe került a népi növényismeret, népi gyógyászat egykoron megszerzett, de időközben elfeledett, elhanyagolt tudásának felelevenítése, alkalmazása.

Újra megjelentek a füves emberek. Tudásukat fórumokon, előadásokon, interneten hirdetik. Gyógynövény készítményeiket tanácsokkal ellátva árulják.

A változó környezetünk, felgyorsult életünk megfékezése ez, nosztalgizálás a múltban, és elismerése is annak. Az egyre bővebb információ áradat igazolja nélkülözhetetlenségét. A mesterséges világunkból való szabadulás egyik alappillére a régi gyógymódokban való újbóli hit.

Bebizonyosodni látszik a múlt üzenete a jelenhez: egyre inkább az egyszerű a korszerű.

Irodalom

ANTALNÉ Tankó Mária

2003 *Gyimesvölgyi csángó népi gyógyásza*. Csíkszereda: Tipographic

BÁN Andrea

2018 A Nagykunság földje és népe. In Örsi Julianna (szerk.): *A Nagykunság flórája és annak hasznosítása*. 32–49. Túrkeve – Szolnok: Túrkevei Kulturális Egyesület – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület

⁴³ Serkenti a vérkeringést, enyhíti az ízületi fájdalmakat.

⁴⁴ Dienes 2004. 247.

⁴⁵ Nyers tej: frissen fejt tej, nincs még felforralva, hőkezelve.

⁴⁶ Dienes 2004. 247.

- BARTHA Júlia
 1993 Keletkutatás. In Kakuk Zsuzsa (szerk.): *Adatok a török nép etnobotanikai ismeretéhez*. 41–57. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Társaság
 2018 *Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában*. Kisújszállás: Nagykun Hagyományörző Társulás
- BIRKÁS István
 1995 *Kunmadarasi jegyzetek*. Dunaújváros: Duna-Print Kft.
- DIENES Erzsébet
 2004 A nagykunsági kunhegyesi reformátusok életéből. In Víg Márta (szerk.): *A népi gyógymódok emlékei Kunhegyesen*. 243–255. Kunhegyes: Kunhegyesiek Baráti Köre
- GUNDA Béla
 2001 Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Gyógynövények*. 33–40. Budapest: Akadémiai Kiadó
- GYÖRFFY István
 1984 *Nagykunsági krónika*. Karcag: Alföldi Nyomda
- HOPPÁL Mihály – NAGY Ilona
 1982 Magyar Néprajzi Lexikon Sz–Zs. In Ortutay Gyula (szerk.): *Veszettorvos*. 539–540. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KISSNÉ DOGOSSY Éva – ZSOLDOS Márton
 2007 *A természet kincseskamrája*. Pannon – Kisújszállás: Literatura Kft.
- KLOSS Jethro
 2010 *Gyógyító növények – Vissza az édenkertbe I.* Budapest: GABO
- SELMECZI László
 1992 *Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- VASAS Samu
 1985 *Népi gyógyászat*. Budapest: Kriterion Könyvkiadó
- VERMEULEN Nico
 2005 *Gyógynövények enciklopédiája*. Budapest: Ventus Libto Kiadó

INTERNETES FORRÁSOK

- <https://webshop.hillvital.hu/gyogynoveny-hatarozo-bojtorjan> (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)
<http://eletero-haz.hu/dr-olah-andor> (A letöltés dátuma: 2020. 10. 05.)
<https://www.olivianatural.hu/zsalya-a-bor-bolcs-baratja> (A letöltés dátuma: 2020. 07. 10.)

Andrea Bán

MEDICINAL PLANTS IN NAGYKUNSÁG

In earlier centuries, people used to live together with nature. They did not exploit it and, if it was necessary, they did their best to ensure its constant revival. They existed in a symbiosis with their environment. They learned to farm, while the changing of the seasons helped their work and, in their cultivation efforts, which was an organic part of their daily lives, they took advantage of the opportunities offered by nature. They knew how to preserve fruits, vegetables or meat and which plants cured what sorts of disease. Despite the fact that there was no fridge invented yet, everything remained edible. They even used manure to supplement the soil's organic matter content with or to make heat with it by burning it. They also knew all the little secrets of crop production and the plant species that would grow in abundance. They used up everything, and there were no "by-products" to throw away. And the list could go on and on...

A sizeable slice of folk knowledge is folk herbal knowledge, one of the most important parts of which is folk medicine. Folk medicine is closely related to folk religion, folk custom and superstition, which have developed over several centuries through a series of observations and experiences.

Folk healing would primarily involve the use of herbs but, in addition to, or to supplement, these herbs, they would also use medicine of animal origin and minerals for healing. "There is medicine in every blade of grass and chip of wood!" We might wonder how much of this knowledge, handed down by series of predecessors from generation to generation, is remembered by the people living in the Nagykunság region today... Furthermore, if they do remember some of it, will they use it as well? Personally, I am sure that there is still some hope for this: this knowledge survives somewhere deep inside people, below the surface and waiting to come to light, because more and more people nowadays want to go back to nature and to lead a natural lifestyle.

Mátyás király Lédecen

E. KOVÁCS PÉTER

Ez a tanulmány arról szól, milyen földhözragadtak a történészek, mivel nem hisznek a *regösök csacsogó énekének*, mert inkább a forrásokban található adatokban bízunk.¹ Igen ám! De mi van akkor, ha a hagyomány teljesen mást közvetít a szakemberek szempontjaival szemben. Kezdjük egy alapvető kérdéssel, és ennek körbejárásával megpróbálom megvilágítani, valójában mire gondolok. Előre vetítem, nincs az a magyar és szlovák ember, aki következő felvetésemre – Járt-e Mátyás király Gömörben?/ Bol kráľ Matthias bol na Gemer? – gondolkodás nélkül nem ezt válaszolná: igen/áno.

Mindezt annak büszke tudatában, miszerint az uralkodó útjáról és a testes főurak megkapáltatásáról számos népmese megemlékezik. A történetet többek között Garay János meg is verselte.² A folklór hagyományokra építő népköltészeti alkotás előzményeit Kriza Ildikó szépen feltárta. Ide sorolja Erdélyi János 1844-ben írt *Mátyás a szántó* költeményét. Ennek néprajzi előzményeit nem ismerjük, ellenben más mondákkal összhangban áll. A Vajdaságban, prózai formában az egyik fabula hűségesen visszaadja a fenti munka tartalmát. Jól látszik, Garay János és Erdélyi János Mátyás-történetei a szájhagyomány részei lettek, sőt a 20. században Szentimrei Jenő (*1891–1956) rímes monda feldolgozását a bukovinai székelyeknél meseként is megtalálták.³

A fentiekből jól érezhető a néphagyomány és az irodalom néha kibogozhatatlan, oda-vissza hatása, ezért ugyan ezt megteszem a történelem esetében is, újból feltéve: Járt-e Mátyás király Gömörben?/ Navštivil kráľ Mateja Gemera? A historikusok felelete 2011 óta egyértelmű: nem/nie. A kiábrándító választ Horvát Richárdnak köszönhetjük, akinek itineráriuma ugyan remek,⁴ ellenben lerombolja a szőlőhegyi foglalatosság tradíciójának számunkra oly kedves emlékét, nem beszélve annak a gyerekmondókának az erejéről, amelyet oly szívesen idézünk

---

¹ A szerző ezzel a tanulmánnyal tiszteleg Tringli István születésének 60. fordulójára.

² Garay é. n.

³ Kriza 2004.

⁴ Horváth 2011.

megdönthetetlen bizonyítékként Hunyadi gömöri jelenlétét alátámasztandó. Ellettében a iiteratúra alkotásaival, amit készpénznek vesznek, az egyre nevesebb szerző munkája nem vezetett semmilyen érdemi változáshoz,⁵ hiszen rajta kívül nem sokan mesélhetnek arról, miszerint: Mátyás király nem járt Gömörben./ Král Matthias nenavštivil Gemer.

A feleslegesnek tűnő felvezetés után rátérek, miért vettem elő ezt a fontos kérdést. Jóllehet a *comitatus Gömöriensis* esetében sem tudok megnyugtató választ adni, ezért taktikát váltok. Előre menekülvén, inkább egy újabb dilemmát dobniék be a köztudatba: Járt-e Mátyás király Lédecen?/ Navštivil král Matthias Ladce? A Trencsény megyei falu esetében viszont megfordítom az eddigi metódust. A tudománnyal kezdem, és nem a folklór emlékeivel. Diszciplínánk legújabb eredménye alapján, pontosabban Horváth Richárd adattára szerint a válasz a kategorikus: nem/nie.⁶ Én ezt messzemenőleg elfogadtam addig a napig, amíg Hermann Róbert át nem küldött egy magyar nyelvű kéziratot.

Ez egy darabkája annak az anyagnak, amely a Dessewffy- és a szamosújvári Dániel-család – két família rokonságban állt egymással – hagyatékából származik.⁷ Terjedelme kb. 0,1 iratfolyóméter, és az 1740-es évektől az 1950-es évekig található benne iratok. A fele 19. századi, a 18. századot hozzávetőleg 35% képviseli, a többi 20. századi. Tartalmilag vannak benne családi levelek, adásvételi szerződések, megyei jegyzőkönyvi kivonatok, uralkodói és helytartótanácsi rendeletek egykorú és 20. századi másolatai, iskolai bizonyítványok, valamint végrendeletek. A tanulmány alapjául szolgáló dokumentum a legrégibb – legalábbis tartalmát tekintve – a gyűjteményben. Erről a múlt században összetákoltak egy ceruzával írott megfajtési kísérletet (átiratnak nem nevezném),⁸ és mivel az is ott kezdődik, ahol a ránk maradt és a lentebb közölt kézirat, számomra ez arra utal, már akkor is töredékes lehetett. Mivel a Dessewffyek felvidéki birtokosok voltak, valószínűsíthető, az okmány az ő révükön kerülhetett az anyagba, de ez csak feltételezés.⁹

A kézirat a településről több apró történetet tartalmaz, néhány közülük a magyar uralkodóhoz kapcsolódva. Ezekből bizony fehéren–čierna kiderül: Mátyás király járt Lédecen./ Král Matthias nenavštivil Ledce. A forrás dátum nélküli és az első elbeszélés eleje hiányzik.¹⁰ A lapok számozása a 33. oldallal kezdődik,

⁵ Értsd: Horváth Richárd.

⁶ Horváth 2011.

⁷ Dessewffy János (*1873–?) felesége Szamosújvári-Németi Dániel Mária (*1879–?) volt, míg Dessewffy Jolán (*1876–?) férje Szamosújvári-Németi Dániel Pál (*1876–?). Éble 1903: 156–157.

⁸ Hermann Róbert megjegyzése.

⁹ Ezúton is szeretném megköszönni Hermann Róbertnek az iratcsomóról gondolt ötleteit, valamint azt, hogy rám bízta feldolgozását.

¹⁰ Számunkra az első elbeszélés. Minden bizonnyal előtte lehetett még több is.

és a 39-en fejeződik be. Egyszóval szövegünk előtt még legalább 32 pagina lehetett, de utaltam rá, a 20. században sem ismertek többet, mint mi. Nem tudjuk ki és honnét másolta, már ha egyáltalán így történt, és eleve nem akkor találták ki az egészet, hiszen ezt a variációt sem lehet kizárni, habár ezt én sem gondolnám. Van még valami. Nem lehet kizárni, valaki latinból fordította át nyelvünkre. Nem vagyok nagy szakértője a magyar nyelvű paleográfiának, de a tanulmány végén közölt szöveget leghamarabb a 18. században vethették papírra, ennek is inkább a végén.

Végig betűzve a sorokat és megismerve az elbeszéléseket, mint minden középkorral foglalkozó magyar történész, aki minden új adatnak örülni tud, nekem is a következő végletek között kell megtalálni a forrás helyét. Az egyik: a textus a másolás ellenére originális forrás, a Mátyás-kor után fogalmazták, de később lefordították és lejegyezték. Írhatták magyarul is. A másik: a szöveg jóval később keletkezhetett, semmi köze valóságához és a Hunyadi fiúhoz. Ezek fényében kérdéses, valójában érdemes-e egy ilyen töredékkal foglalkozni. A válaszom: igen. Egyrészt, mert rendelkezik halovány történeti értékkel, másrészt változatosabban lehet majd bosszantani és egyben dicsérni is a lédecieket.¹¹

Akkor nézzük, milyen kapaszkodó pontokat fedezhetünk fel a kézirat esetleges fontosságát alátámasztandó. Az első lapon – esetünkben ez a 33-as – azt olvashatjuk, Mátyás király azért állt meg Lédecen (Ma Ladce Szlovákiában.), mert a zsebrákok ellen indult Kosztolány (Ma Zemianske Kostolany Szlovákiában.) várát elfoglalandó. Ilyen ostrom valóban volt, mégpedig 1467 januárjában, amikor Jan Švehla cseh zsoldoskapitányt és katonáit a király legyőzte, majd nagy részüket kivégeztette.¹² Akkor tehát örülhetünk, hogy ilyen gyorsan tisztáztuk a *terminus post quem*-et. Azért van itt egy apróság. Tudjuk, az uralkodó Nagyszombatról (Ma Trnava Szlovákiában.) indult az erősség ellen. 1465. november 30-án már a városban van,¹³ ahol december végéig – 1466. január elejéig mulatta az időt.¹⁴ Ezután következett Kosztolány, ahol ez egész hónapot haditáborban töltötte.¹⁵

Azért nem ennyire egyszerű a helyzet. Elég egy Szlovákia térkép és jön az első kérdés. Miért tettek volna ekkora kitérőt? Lédec legalább 30–35 kilométernyi távolságra fekszik Trencsénytől (Ma Trenčín Szlovákiában.) északra. Az ostromlandó helyhez sokkal egyszerűbb volt Nagybírócnál (Ma Veľké Bierovce Szlovákiában.) letérni,¹⁶ vagy egy teljesen más irányból, Tapolcsány (Ma Tepličany Szlo-

¹¹ Gondolom, a néprajzosok imádni fogják, akiktől előre elnézést kérek, hiszen etnográfiai felkészültségem gyakorlatilag nulla, ellenben úgy teszek, mintha. Remélem, Tringli István is odalesz érte, ha másért nem, a csizmás jelenetért mindenképpen.

¹² Az ostrom január 31-én fejeződött be. Fraknoi 1980: 162–163.

¹³ Értsd: Nagyszombaton.

¹⁴ Horváth 2011: 82.

¹⁵ Horváth 2011: 82.

¹⁶ Értsd: Trencsény előtt 10 kilométerre letérni.

vákiában.) felől közelíteni Kosztolányt. A királyi itineráriumból kiderül, odafelé bizton nem szakíthatták meg a sereg útját, és ugyanezt mondhatjuk el a visszaútra is. Ekkor ugyan lett volna ideje, hiszen 1467 februárjának a közepén találjuk csak Budán,¹⁷ de semmi értelmét nem látom az esetleges lédeci elkószálásnak.

Akkor kitaláció az egész? Ezt sem lehet kizárni, de azt sem hallgathatjuk el, miszerint Mátyás 1470 áprilisában valóban megfordult Trencsényben,¹⁸ majd ugyanezt tette 1472-ben is.¹⁹ Jelzem, akkor a Nyitra (Ma Nitra Szlovákiában,)–Üzbég (Ma Zbehy Szlovákiában.)–Radosna (Ma Radošina Szlovákiában.) útvonalon haladt,²⁰ tehát Tapolcsány irányából közelítette meg a várost.²¹ Élete során még egyszer itt találjuk (1474).²² Innen könnyedén átlovagolhattak Lédecre, ha nem is Kosztolány okán, hanem egy jó vadászat kedvéért, amire sor is került.²³ Össze is keveredhettek az emlékek a szöveg megfogalmazójában, Kovács Pálban, aki magát *schole magister Ledeciensis*nek titulálta. A kutyulásra utal egy apró körülmény. Említettem, Kosztolány ostromára januárban került sor, de a forrásban egy szót sem ejtenek az aktuális időjárásról. Ez akár rendben is lehet, hiszen a tél az *zjma*. És ha hó van, akkor *sneh* van. Nem méltó említésre. Ezt még el is tudom fogadni, de a bölények elejtésének okán kizárólag az erdőbéli tüskés bokrokról olvashatunk. Semmi hideg vagy fagy. Akkor kitaláció az egész? Elképzelhető, de voltak olyan évek,²⁴ amikor a király emberi időben járt arrafelé.²⁵ Összegezve: Továbbra sem zárhatjuk ki a vadászattal összekötött lédeci megállót.

Az iskolamester két főúr nevét is megörökítette, mint akik 1467-ben Mátyással tartottak. Ők: *Zeckel es Rozgoni wrameec*. Az elsőnek említett minden szimpátiám ellenére nem lehetett Kövendi Székely Jakab, akit csak évek múlva találunk a király környezetében. Ellenben ha figyelembe vesszük, miszerint a zsebrákok elleni harc után Mátyás még három alkalommal (1470. 1472. 1474.) járt a környéken, akár már a kíséretében lovagolhatott. Mindenesetre jó alkalom lehetett volna rátermettségének bizonyítására. Jelzem, 1474-ben kiadott oklevélben pontosan meg nem nevezett hűséges szolgálataira hivatkoznak.²⁶ Ha nem a kosztolányi ostrom, akkor a fentebb említett utazások valamelyike. Ennek már csak azért is örülnék, mert Péterfi Bence azonnal javíthatná kéziratát, ráadásul a másik *Zeckel*, aki ekkor szóba jöhet, az Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel

¹⁷ Horváth 2011: 82.

¹⁸ Április 13-a és április 25-e között. Horváth 2011: 91.

¹⁹ Január 30-a és február 3-a között. Horváth 2011: 95.

²⁰ Horváth 2011: 94–95.

²¹ Értsd: Trencsényt.

²² Értsd: Trencsényben. Július 24-e és július 29-e között. Horváth 2011: 101.

²³ Erről még írni fogok.

²⁴ 1472-ben és 1474-ben Trencsényben.

²⁵ Értsd: nem télen.

²⁶ Péterfi 2014: 26.

(1465–1468) lehetne.²⁷ De ő mit keresne ennyire északon? Így ez a feltevés még gyengébb lábakon áll, mint a Kövendi esetében tett próbálkozásom. Ha lehet ilyet mondani, a másik névnel a bőség zavara okán vagyunk bajban. Ki lehetett a *Rozgoni*? János,²⁸ Rénold²⁹? És most csak azokat soroltam fel a familiából, akik 1467 és 1474 között országos tisztséget viseltek.³⁰

Egy rövid időre álljunk ellent a forrás vonzerejének, és keressünk újabb fogódzókat, immár máshol. Ismerjük Lédec korabeli urait. Hatnai György halála után Stephek de Werbno kezére jutott, de mivel az utóbbi hűtlenség vétkébe esett, a falu a koronára háramlott. 1472-ben Mátyás Majténnyal (Ma Mojtin Szlovákiában.) Podmaniczky Lászlónak adományozta.³¹ Hatnai György Trencsény megyei nemes volt, és 1466 februárjában már több birtokát 500 magyar arany fejében elzálogosította a későbbi földesúrnak.³² Ugyan abban az évben királyi emberként is tevékenykedett.³³ Stephek de Werbno elképzelésem szerint Verbórol (Ma Vrbové Szlovákiában.) származhatott, talán katonaként szolgált a királyt, de Léva várát – ez volt a középkori neve Illavának (Ma Ilava Szlovákiában.) átengedte Kázmér lengyel hercegnek. Ez 1471 őszen történt.³⁴ Összegezve: 1467 és 1474 között három tulajdonosa volt Lédecnek. A szövegben egyikükre sem tesznek utalást.

Ettől kezdve végleg leszakadhatunk a köztörténeti vonatkozásokról, hiszen a szövegben nincs is több. Kovács Pál lédeci iskolamester és a nyitrai Posztónyíró Lőrinc, aki remek íjász volt, személye ugyan kézfoghatóbb a semminél, de sok sikert annak, aki felteszi az életét és megkeresi őket a magyar okleveles anyagban.³⁵ Így elérkeztünk a forrás egyik legérdekesebb eleméhez, a *serenjes emkriok avagh is belenec* meghajtásáról szóló sorokhoz, mert az ágyú elsütésére adott parancs, és az azt követő zűrzavar leírását inkább a lédeci lakosok látszóla-

²⁷ A család ekkor még élő többi tagját én kizárnám a szóba jöhetőek közül. C. Tóth et al. 2016: 59; 353.

²⁸ Abaúji és zempléni ispán, tárnokmester (1458–1470). Abaúji ispán és országbíró (1470–1471). C. Tóth et al. 2016: 89; 105; Keresztes 1926: 20.

²⁹ Tárnokmester (1470–1471). C. Tóth et al. 2016: 105.; Keresztes 1926: 20.

³⁰ Szóba jöhetne még Rozgonyi László asztalnokmester (1477–1479). C. Tóth et al. 2016: 115. És egy másik Rozgonyi János is. Keresztes 1926: 20.

³¹ A szövegben ezt olvashatjuk: *possessiones Ledce et Moythyn*. MNL OL DL 17284. sz. 1472. 2. 2. Trencsény. Mátyás magyar király oklevele. Kiadása: Lukinich 1937: 55.

³² Értsd: Podmaniczky László. MNL OL DL 16310. sz. 1466. 2. 27. Buda. Mátyás magyar király oklevele. Kiadása: Lukinich 1937: 30.

³³ MNL OL DL 16308. sz. 1466. 2. 21. Buda. Mátyás magyar király oklevele. Kiadása: Lukinich 1937 31.

³⁴ A pontos időpontot nem tudjuk, de Kázmér lengyel herceg október 2-án indult el csapataival Magyarországra. Fraknói 1890: 221.

³⁵ Feltéve, ha valós személyek.

gos együgyűségéről szóló, később említett anekdotákhoz sorolom.³⁶ Habár ez a jelenet kis jóindulattal Mátyás király *trufái* között is megállná a helyét.³⁷

Visszatérve az unaloműző foglalatokhoz, minden azzal kezdődött, hogy *erdems emberek* hírt hoztak a gimesi erdőkben lévő bölényekről, és ezt meghallván, a király másnapra vadászatot kívánt.³⁸ Igen korán keltek, amikor az *ebchyllag az eeghen feltwnye wala*. A Kis-és Nagy Kutya esetében, hiszen eldönthetetlen melyikre utalnak –, érdemes megemlíteni, ezek a Nagy Téli Hatszög részei. Ezt hét (sic!) csillag alkotja.³⁹ Tiszta téli estéken jól láthatók. Nocsak! Az állatok zargatása ebben az évszakban történt volna? És mégis 1467 januárjában járhatunk? Mindenkit megnyugtatok. A tavaszi hónapok koraesti óráiban is teljes létszámban megcsodálhatók. Nem beszélve arról, miszerint a *Canis Minor* (*Procyon*) és a *Canis Maior* (*Szíriusz*) olyan fényesek, hogy tiszta időben bármikor érzékelhetők.

Másnap az erdős emberek és pecérek a vérebekkel együtt elkezdtek keresni az állatokat. Sikerral jártak, és a tuskésbe bújt bölényeket úzni kezdték,⁴⁰ akik emiatt elhagyták rejtekhelyüket. Az egyiket Mátyás támadta meg. Lóról és kopjával. Az első kísérlet eredményesnek tűnt, de *az belen ysmeegh felwgorwaan* megcsökönyösködött.⁴¹ A király kitért előle, és újabb lándzsát dobott rá. Ekkorra odaérkeztek a pecérek, akik dárdával, buzogánnyal és csákánnyal végleg lerendezték a szörnyen dühös és vérben forgó szemű vadat. De Székely és Rozgonyi uramék sem maradtak el az uralkodótól. Mindegyikük egy-egy állatot terített le. Ezután visszatértek Lédecre és gazdag lakomával zárták a napot.

Tartalmát tekintve a bölényes történet legértékesebb része forrásunknak. Azt gondolom, eredeti motívumokra épülhetett. 1526 előtt nem sok vadászati beszámolót ismerünk. A leghíresebb az 1518-es egri.⁴² Magyarországon ekkor nem számíthatott különlegesnek a *serenjes emkriok* jelenléte. Most nem arra a szép példányra gondolok, amelyik Bakóc Tamás esztergomi érsek vadasparkjában élt, amelynek leírását Lodovico da Bagno, Estei Hippolit egri püspök familiárisa küldte el 1518-ban Isabella d'Este mantovai őrgófnéhez. Az állatról készült rajzot II. Frederico Gonzaga, a későbbi mantovai őrgófné kapta meg.⁴³ Hanem azok-

³⁶ Ez a szövegben hamarabb van, mint a vadászat leírása.

³⁷ A Mátyás-hagyományok kialakulásának összefoglalására: Magyar 2019: 92–95.

³⁸ Gimes (Ma Jelenec Szlovákiában.) a Zoboralja egyik települése. Nevét a helyiek a területre jellemző vadra (gímszarvas) vezetik vissza, ezzel a nyelvészek is egyetértenek. N. Császi 2006.

³⁹ Ezek: Aldebaran, Capella, Castor és Pollux, Rigel, Procyon és a Szíriusz. Az utóbbi kettőhöz tartozó konstelláció a *Canis Minor* és a *Canis Maior*.

⁴⁰ Jelzem, Gimes határában található Csóványost (csóvány, csalán) a vadállatoknak telepítették, mert tavasszal ez nőtt ki elsőnek táplálékot adva számukra. N. Császi 2006.

⁴¹ A szövegben a *megbaklyc wala* kifejezést olvashatjuk.

⁴² Óváry 1889: 392–402.

⁴³ E. Kovács 2005: 95–97.

ra, amelyek az ország erdőségeiben vadon leledzenek. Így a gimesi *temerdec erdekében* is.

A kis prímás embere azt is megemlítette, szabadon élnek, lóról vadásznak rájuk és húsukat az *unghereszk* előszeretettel fogyasztották. Tulajdonságai közül – hatalmas méretén kívül – vadságát és gyorsaságát emelték ki.⁴⁴ Azt, hogy a jól megérdemelt étkezés egyik fogásaként Mátyásék kaptak-e bölényhúst, nem tudom, ellenben úgy tűnik, a leírás tele van valós elemekkel. Ezért gondolom, a lédeci tartózkodáshoz kapcsolt jelenet akár igaz is lehet. Mindenesetre az uralkodó Kovács Pálnak három aranyat adott. Az okát nem ismerjük, de én így is örülök a dolognak.

Gulyás László Szabolcs kiváló tanulmányában olvashatjuk, mennyire vitatott a bölény magyarországi kipusztulásának időpontja és helye. Korábban ezt a 15. századra tették. Később inkább a 18. századra, hiszen ebből a korból van az utolsó feljegyzés, de ezek már egytől-egyig Belső-Erdélyre vonatkoztak.⁴⁵ Heltai Gáspárnál a sörényes ökör terminus technikust is olvashatjuk, igaz csak Erdélyt említve életterükként.⁴⁶ De ne most szakadjunk ki a transzilvanizmus vonzásából, és nézzünk fel Trencsénybe. A megyében található Belen – említése 1469-es – birtok a nevét az állatokról kapta, de hasonlóan az errefelé található Turna (ma Trencianska Turna Szlovákiában.) is.⁴⁷ A névanyag tehát az ominózus állatok jelenlétére utal, és egyben a vadászat leírásának hitelességének elfogadásához többlet erőt adhat. Az északi régióban, értsük ez alatt Árva, Gömör, Nyitra, Trencsén, de leginkább Zólyom megyéket, az állatok vidáman legelésztek.⁴⁸

De térjünk vissza a vadak elejtésének módjához. Ehhez a bátorságon kívül hadi jártasság is szükségeltetett. Képzeljük el, a kárpáti bölény (*Bison bonanus hungarorum*), ez az alfaj élt a történelmi Magyarország területén, egy jól kifejlett példánya bika esetében akár 1000 kilót is nyomhatott.⁴⁹ Testhosszuk elérhette a három és fél métert. Marmagasságuk 160–195 centiméter lehetett.⁵⁰ A hímek és a tehenek széles fején szarvak meredeztek. Sűrű, barna szőr borította testüket, nyakukon ez sokkal hosszabbra nőtt, ennek alsó részén és az állon szakállt formáznak. Mindent összevetve: roppant találó a sörényes ökör elnevezés.

Kopját vetettek rájuk, és ez az erdős terepen azt jelentette, a hatalmas állathoz közel kellett lovagolni. Termetes és erős dobófegyver szükségeltetett, és per-

⁴⁴ E. Kovács 2005: 92.

⁴⁵ Gulyás 2017: 101.

⁴⁶ A szövegben ezt olvashatjuk: *Ez koronás hegyekben és erdőkben Erdély körülül találnyi külemb-külembféle sok vadakat, serényes ökröket, vad lovakat, jávorokat, dánvadakat, beléneket.* Heltai 1981: 44. A munka 1575-ben jelent meg. Idézi: Gulyás 2017: 106.

⁴⁷ Gulyás 2017: 117, 119.

⁴⁸ Gulyás 2017: 124–125.

⁴⁹ Általában 400 és 1000 kilogramm közötti súlyt érhetnek el.

⁵⁰ A tehenek kisebbek voltak. Súlyuk 300–500 kilogramm lehetett.

sze nem ártott pontosan célozni. A fegyvert legalább 3–6 méterről kellett erőből meglódítani.⁵¹ A célzás felülről lefelé történt, mert a kengyelbe felállva, a jóval magasabb lóról felemelkedve, ezt kívánta a fizika. Úgy tűnik, Mátyás több hajítót is vitt magával, hiszen az első kísérlet után repült az újabb. A sebesült bölény le-mészárlását esetünkben buzogánnyal és csákánnyal fejezték be, de kopját is használták. Ez arra utal, a maródi sörényes ökröt először – érthető módon – ezzel döfködték, hiszen a közelharc még veszélyesnek tűnhetett. A király élete ezután már nem forgott veszélyben, ellenben élvezte a kikapcsolódást. Tudjuk, az állatok csoportokban éltek, itt a magyarázata, hogy Székely és Rozgonyi uramnak is jutott belőlük.

És ettől kezdve a Lédeciekről szóló négy történet következik. Előre leszögezve, ezek fele az együgyűségről, a másik kettő pedig a butasággal álcázott ravaszágról szólnak. Az első csoportba sorolom a német katona esetét a *cimcus es faros* asszonykával, ahol bizony az ura nettó bugyuta. A Mátyáshoz köthető részekkel dramaturgiai kapcsolatot csak egy ügyes kormeghatározás jelenti, miszerint a király távozása után német zsoldosok érkeztek a faluba. (És ezután érdemes a tanulmány végén közölni jelenetet azonnal elolvasni.). Én csak a beszámoló egy részét elemeztem, kifejezetten a far szóra összpontosítva. A hátsó részek ily említése kedves motívumként többször felbukkan a szövegben, valamennyi alkalommal szexuális vonatkozással. A mercenárius vágyára a csöcs és a far számomra elegendő magyarázatnak tűnik, de a lédeci asszonyok *zeretyc wala maasnac farokat tartany*, és egy újabb megerősítésként *zywesen tartinc wala az faronkat*, hasonlóan vonzerőt jelenthetett a védetlen férfiembereknek. Óhatatlanul vagy tudatosan, ennek eldöntésébe most nem mennék bele, két adat jut az eszembe. Rotenburgi János 1418 és 1421 között keletkezett szójegyzete, ahol elhangzik a kérdés: *Schaffarimna ette pyezet*.⁵² A másik Engel Pál cikke.⁵³ Mert a lédeci példák és a német deák fenti sorai számomra megkérdőjelezik mindazt, amit az Anyádvaloga Zala megyei falu nevének olvasásakor a szóösszetétel második részének esetleges testi funkciójáról az eszünkbe juthat. Némileg javítja, de egyben bonyolítja is a helyzetet az irány pontosítása nélküli, lédeci *ageka hailaasaanac* kifejezés.

Azt gondolom, a források elemzésénél, ha mód van rá, érdemes hosszú ívet alkotva némi kapaszkodó pontokat keresni a jelenhez. Szerencsések vagyunk, hiszen kis híján megtaláltam a *délig nem iszunk alkoholt* szokás egyik korai példáját. Miután a kapitány nagy nevetések közepette elmesélte Karinthy Frigyes marha férjének az esetét, a papnál 12 órakor üdvözlő ivást tartva, alaposan meghúzták a billikomot.⁵⁴ Utóbbi egy fémből vagy kristályból készült nagy serleg/kupa. Ün-

⁵¹ Ez a távolság a felkészültségtől függően változhat.

⁵² Molnár–Simon 1977: 64.

⁵³ A falu neve egy 1493-as urbáriumban olvasható. Engel 2001.

⁵⁴ A szövegben ezt olvashatjuk: *az belikomol idwesvn ywaast meghwzreenc*.

nepi alkalommal, egymás üdvözlésére, egy idegen vagy egy újonc befogadásakor használták. Jó példa erre, amikor a céhbe történő bekerüléskor ebből kortyolgattak. Az erotikus részt lezárandó, felhívom a figyelmet a vedelés időpontjára: *az majdan deliest*. Én a majdan szócskát *után* jelentéssel értelmezem, és máris megvan a történeti átkötés az önként vállalt alkoholtilalom délestig tartó szokására.

A gölyamadár és az új templomtorony esete hasonlóan akkor történik,⁵⁵ *mykoron az kyalj yth wala*, és szintén az oktondiság bizonyítéka. A sületlenségbe burkolt huncutság szép példája viszont az öreg kutyák kázusa a tisztartóval, valamint a tejfölt hordóban szállító bíró ügye. Az utóbbi kettő ismeretében már nem lóg annyira a levegőben, legalábbis nekem, a lédeci legények létrás adomája. Ezt egy falusorolóban is megrímelték. Kijelentem, méltó környezetben. A másik három település sem lehet büszke, hogy feltűnnek a versecskében.

Kecskeméten az ürgét röptében meglőtték,
Nagy-Lédecen a létrát keresztbe cepelték,
Rátótiak a rákot szabónak megtették,
Hetényben a rókát farkasnak nevelték.⁵⁶

Aki nem ismeri az alaptörténetet, azok jogosan oktondikén tekintenek a lajtorját szélteben cipelőkre, de ez nem így van. Történt ugyanis, hogy a lédeci bírónak megtetszett egy gyönyörű madár. Megparancsolta, fogják el, de élve. Csak-hogy ez felrepült egy magas fa tetejére. Jött is az új ukáz, hozzák elő a falu leg-hosszabb létráját. A legények ezt megtették, de a sűrű erdőben nehezen haladtak. Látva ezt, a *index* arra utasította őket, vágjanak minden utukba kerülő fát. Ami kidől, azt ne sajnálják, mert az mind az övék lehet. Több sem kellett a lédecieknek, a lajtorját keresztbe fordították, úgy mentek tovább, hogy minél több sudárba akadjanak.⁵⁷

De nem ez az egyetlen vidám elbeszélés. A kuruc–labanc időkben egy lédeci parasztot kétszer vertek meg katonák, mivel nem ismerve azokat, a *Lauf Hansok* előtt *Kreuzere*nek, az utóbbiakkal összefutva meg *Le Blanc*nak vallotta magát. Amikor a faluszélen már harmadjára is megállították, megkérdezték: Kuruc vagy te, vagy labanc? A szegény ember fejét vakarva felsóhajtott: azt mondják meg maguk, mert nekem csak egy fenekem van, és az mindig rosszul jár, ha nem találom el az igazságot.⁵⁸ Aztán ott van a *Hazafeküdték*, *mint a lédeciek* kedvenc mon-

⁵⁵ Sándor János szerint a falu temploma a XVIII. század elején épült, valószínűleg régebbi alapokra, hiszen őriznek itt egy középkori harangot a XIII. századból. Sándor 2009: 31.

⁵⁶ Breznai 2000.

⁵⁷ M. R. 1966.

⁵⁸ Sándor 2009: 31.

dásom,⁵⁹ de ezeken kívül még számos történet kering róluk, de ezek némelyike minden bizonnyal más településen is, akár kicsit átalakítva, felbukkannak.

Azért maradtak ránk sokkal komolyabb dolgok is a faluról. Az éltes hölgyeket menyasszonyi ruhájukban temették el, feltehetőleg azért, mert Zoboralja települése in gyakran ismételt megállapítás, miszerint a túlvilágon mindenki megfiatalodik.⁶⁰ Hasonlóan speciális szokásként értékelhetjük, miszerint a 20. század fordulójától egészen a húszas évekig fiatal és idős elhunytaknál is fehér letakaró kendőt használtak.⁶¹ Temetőjében járványra (1831–1832) utalva a kolerás temetőben halálfejes faragás maradt ránk.⁶² Az olvasó nyilván rájött, most vagyunk annál, amikor úgy tesztek, mintha. Azt gondolom, sokat segíthetett volna a léceci elbeszélések elemzésénél Ortutay Gyula csehszlovákiai gyűjtésének a megismerése, hiszen 1956-ban 168 prózai epikus történetet vett minifontekercsre.

Ezek főleg a magyar etnikum meséi és mondái voltak, különös tekintettel Mátyás királyra.⁶³ Emellett szlovák *mytus*okat is talált az uralkodóról. A legtöbbet a Zobor vidéki, nyitrai magyarság köreiben. Lédecen is szerencsével járt. De az októberi forradalom alatt (1956) a 600–700 oldalnyi anyag elpusztult. A felvidéki Sima Ferenc vállalkozott ugyan, hogy Ortutay Gyula útmutatása alapján legalább a zobori anyagot magnóra veszi. A magyarországi néprajzos el is küldte neki a mesemondók nevét, az elbeszélések címét, valamint az erre vonatkozó feljegyzéseit.⁶⁴ Ha ez megtörtént, akkor talán érdemes lenne megnézni, az általam közölt adomákat vajon ismerték-e akkor.

Említettem egy esetleges fordítás lehetőségét is. Ez némileg magyarázná a középkorban nem használt szavak használatát. Ilyen például a csatos, csatakos, háziasszony, kajál, lakoma és menyecske. Emiatt a történeti és enyhe néprajzi fejtegetéseim mellé beemelek egy újat, a még gyengébb lábon álló nyelvészetit. Már ha lehet egyáltalán annak hívni azt, amikor első blikkre arra gondoltam, kigyűjtöm azokat a szavakat, amelyeket a szövegben egyedinek tartok. Ez logikusnak tűnt, de valójában nem sokra mentem vele. Azzal szembesültem, az írásképpel megegyezően, a 18. századra jellemző kifejezéseket olvasgatok. A középkorban már használt frazeológia nem utalhat a szöveg megfogalmazásának idejére, hiszen az akkori szavak szép lassan a beszéd részei lettek. Ha magyar nyelvű iratból másolták volna

⁵⁹ A történet így szól: Elmentek a léceci legények Újvárba csizmát venni, merthogy jó lábbelit csak az ottani suszterek tudnak készíteni. Az üzlet után elindulnak hazafelé, de lassan rájuk eszteledett. Lefeküdtek aludni szépen egymás mellé az árokpartra. Az utolsóknak viszont nem tetszett, hogy ő a legszélső, átvackolt a sor elejére. Így tett aztán a másik, harmadik és a negyedik is. Egyszer csak észrevették, már otthon vannak. Egyszóval hazafeküdtek. Sándor 2009: 31.

⁶⁰ Virt 1989: 14.

⁶¹ Virt 1989: 38.

⁶² Virt 1989: 34.

⁶³ Mátyáson kívül Kossuth Lajosra és az 1848–49-es szabadságharcra is.

⁶⁴ 1956. szeptember 18-a és október 20-a között volt Csehszlovákiában. Tálasi 1957: 179.

át – ez viszont nem lehetett korabeli – akkor viszont látva a végeredményt, alaposan belenyúlhattak a textusba. Nem gondolom, hogy tartalmilag, inkább megfogalmazásban. Aztán ott van a harmadik variáció. Latinból magyarra, majd ebből újból a nyelvünkre. Számomra kideríthetetlen, melyik változat az igaz.

Akkor mi a teendő? Arra gondoltam, megvizsgálom azokat a szavakat, amelyek megmagyaráznak. Mindezt azért, miként említettem, a fordító-másoló alkalmanként korrigálhatott, így próbálta azt érthetőbbé tenni a szöveget. Ilyennek gondolom a cipellő/csizma, sinkorán/véreb, sörényes ökör/bölény párokat.⁶⁵ Az ing/berhe kifejezéseket is ide sorolom.⁶⁶

Összegezve: a Mátyás-kor és a vadászattal foglalkozóknak nyugodt szívvel javaslom a bölényes jelenet felhasználását, legfeljebb velem együtt tévednek egy látványosat. A többi anekdota vagy a királyhoz köthető tréfák számát növeli, vagy a lédecieknek ad friss muníciót a létrás legények története mellé. Reményeim szerint a néprajzosok is találnak azért *nemeunemeu* érdekességet a tanulmányban. Szeretném jelezni, ha alkalmasnak gondoltam magam a textus betűhív közlésére, akkor a hagyományos tartalmi kiadásra is képes lennék. Hogy ezt miért nem teszem? Mert az eredetit sokkal élvezetesebb olvasgatni, ráadásul némi büszkeség töltheti el a kutatót, alkalmanként még szükség lehet rá.⁶⁷ Természetesen csak akkor, ha Szakács Árpád éppen nem ér rá.

A szöveg betűhív átírása

(33. pag.). esztendeuben nagh dychouseeg es zerenche zaalla wala Leedeczre. Az wyteez Mathias kyalj wrwnc jewe megwewni az zebrakok waarat Koztolant es jth taaborozyc awagh is piheneut tartath wala. Es elwre jiwenecc wala az kyalj

embewrei es zolgaai es az cwladaroc felwtic wala az kyalj feenios araniel es ezwstel giwniwrwn meghzwth saathoraath az templomnal awagh zaaz leepesre teule, az feu emberekeej penygh kwrniws kwrwl az kyalj saathora meleth. Walaanac penygh az kyaljialial soc nagh few emberek es Zeckel es Rozgoni wrameec. Es raknak wala az cwladaroc temerdoc arani es ezwst marhaakat az kyalj saathoraaba hogh abol lakmaaroznaanac es ynaanac . Es meegh hoz wala kyalj wrwnc eu maghaawal algiukat ys es zerniwwdyg mynden ember kytwl az algiu lattatye. Kyalj wrwnc nagh lakomaath ys rendewle es werethe chengw pengw cymbalomokath ys es hegedwswc enecletek zeep eneketh, az mydwn

⁶⁵ A szöveg írója avagy szóval köti őket össze.

⁶⁶ Ezeket felsorolásban használja, vessző és avagy nélkül.

⁶⁷ Értsd: egyre kevesebben tudják a korabeli szövegeket elolvasni és értelmezni.

penigh deliest felee azth elweegezneec jenenec az saathoroc elwth iaarkalny es bezeelgetny, az kyrali wrwnc penygh jo kedww wala. Az nemeunemeu neepec penygh elbaamlaac az algiukat es bawoliaac wala azokath es soc nykorgo baaba hyrt mondanac es chachognac wala algiukrol. Az kyralj meghtapazthalwaan elbawuliaasokat egh treefaat gondola es tytkon megthparancolla wala azmykeenth egyk algiuia tyzet wetneenec awagh ys hogh ellewneec. Es meghtwrteenyc azmynt kyralj wrwnc parancolia wala. Kegielmes Wr Ysten! twdna ee ordeythoo orozlaan awagh **(34. pag.)** az weerzooopoo tygris akorath ordeythany, awagh az eeghi menidewrgees akorath zwreny azmykeenth algiu zool awagh ys cattan wala. Es az nemeunemeu neepec az nagh yedseeghnec myattha feldre esnec es bwkfettiet hannac wala, azzoniallatoc es giermekek elbwldwlaanac azmykenth az bodaazoth gwnarac elesny zoktac es egh negineli kwzwlewk meghwzely egh neemeli penygh biwdws zarral is megchwiwneythia wala magaath. Es az kyralj warm es az few emberec naghót newetnec wala.

Ez napon kyrali wrwnc kerdezee wala az papwncol hogh az Leedecy parasztoc myndygh oli zwthikos cajthos es ceeda ynghben berheeben janaanac ee, es az azzoniallatoc penygh myndniaian oli chwniaac lenenek ee! Felelee az papwnc: az Leedeci parasztoc chac zwletetkor lenenec tyztaac, azmykoron az baabac megth mosnaac euket es kereztelewre winneec maas kyleomben delig kereztienek deliest penygh reezeg dyznooc wolnaanac, az azzoniallaatoc penygh mynd chwniaac lenenec azeerth meegh ys zeretyc wala maasnac farokat tartany. Wgmond az kyralj: dyznooc.

Azonkewzben hyrwol hozzaac wala erdews emberec az kyraljnac azmykeenth az ghymesi temerdec erdewkben serenjes ewkrwok awagh is belenec tartozkodnaanac es az kyralj megparancolla wala hogh azok maas napon wzetesenec. Az mykoron az ebchyllag az eeghen feltwnyc wala az kyrali ys megth **(35. pag.)** yndwla few emberekel erdews emberekel peceerekel es az synkoraanokal awagh ys weerebekel az ghymesi erdewseeghbe. Es azminth eleerye wala az erdewket az peceerek es az weerebek elkezdenec wala teetowa fwosny es az beleneket keresny. Soc nagy ydeure erews laarma kezd hallany es az weerebec chyholny kezdenec wala es kezdye wala az beleneket wzny, az meliek az twiskek kwzibe buaanac, de az peceerek az weerebekel megthbwjwaan az twiskest, az beleneket kyzoreythiaac wala az kyraljra, azky nekyk wgraztwaan ezwstel boreythoth zerzaamw meenjet az egyk belenbe kopiaiat bele wli wala azonkeepen hogh azt el ys eythenee, de az belen ysmeegh felwgorwaan megbaklyc wala, az kyralj penygh feelre wgraztaa az lwwaat es wj kopiaat wet wala hozzaa azmykoron az peceerek ys oda eerween kopiawal bo zoganal es chakanal lekoporitiaac wala az zerniw diwhws es weerben forgo zemew wadalatoth. Az maasyc belent Zeekel wram eghiet ysmeegh Rozgoni wram wl wala megth. Es nagh wrwrmel teer wala Leedecre wizza az kyralj es gazdagh

lakomaath ad wala. Kyniwgodwian az kyalj magaath hainali hasadaaskor yndwl wala Koztolan felee, een penygh Kowac Pal schole magister Leedeciensis meghyraam wala myndezeketh wrwk emlekezethre azwtaan penygh napestyg koyaltoc wala: Ysten hozyad Ysten hozyad! merth 3 araniakat ad wala nekewm az kyralj.

(36. pag.) Egh neweceegees nagh dyznoosaagh kewetkezyc. Jeweenec wala az kyalj wtaan neemeth zoldosoc ys Leedecre. Az egyk haazban az neemeth katonona meghfeniesytween az zw hozzw zaarw bewr cepellweet awagh ys tyzmaayaat helihezy wala azth kamoraaba es kymene az haazbol. Az fyatal haazy azzon ys bewetwdween az kamoraaba es meghzewmlelee oth az feenies cepellwt es az wrdwwg bele bweec hogh felwenne azokath es hywskodyc es paawaaskodyc wala bennwc. Azonkewzben megtheere az nemeth ys es meghtapazthalwaan myt myvelne az azzoniaalat izonw bwzdwlasal meghyezty waala ewtet, hogh ha megh nem adnaya magaath az halaalnac halaalaat halna megh az ky katonaanac tyzmaayat felwenne, es az aaghira tewpewrween wtet az ew symonberamathnoyaat kemeenjen belothianthia wala az fyatal azzoniaalath ageka hailaasaanac zeegienlw testeebe es yol meghgheakottia wala eutet, merth ayeytha wala eu lelke az menieckee az ky ciwcws es faros azzon wala. Meghteert wala penygh az azzoniallatnak az ferye ys es mykoron az kamoraaba leepne meghzewmlleewen az neegh hozzw zaarw tyzmaakat es azmyk tewrteenec azth hyzi wala azmykeenth egyk neemeth az maasykath ghiakodnaya es zewrniw borzadaasokal es reemwlesekkel zalad wala az Kabina neww neemeth kapytaanhoz az ky magariol ys yol bezeel wala es keserwesen meghpanazolla eu neky, azmykeenth az w haazaban **(37. pag.)** egyk neemeth az maasykath dyznoo modra ghiakodia leghien.

Az kapytaan megheertween az zegeni ember bezedjeebwl az dolgokhat izoniwn felbwzdwla es meghharagzyc wala es zalaythia wala az fwtwsw birwt azmykeenth hogh az niawaliaas neemethet az w zyne eleebe jntenee es gondolla wala mywel bynhethnee eutet. Meghjeween penygh az niawaliaas nemeth az kapytaan zyne eleebe, az ygen kemeenien kezdy wala fedeny es zydny ewtet, de az niawaliaas neemeth ys meghnytwaan az eu zaajaath nemetwl kezdy wala zolany es azmyt mond az kapytaan meghhallwaan az hajaat kezdy wala tarthany es maid meghzakada az neweteestwl es egh mareek peenzt adwaan az neemethnec mondia wala eu neky: Kefor tw sazkel awagh ys magariwl: lotowa te bakzar, zedd ewzze az cwndwraidat es zaydadat es wydd ym ez lewelet Nytraara es az zaadath ys yol befogiad.

Az kapytaan penigh nagh neweceegehal meseely wala myndezeketh mynekwnc az majdwn deliest az papwncnaal az belikomal idweswn ywaast meghwzneenc. Es az falwban ys ygen nagh laarma es chachogaas lwn az twrtheentnec myattha merth myndniaian azth hyzic wala azmykeenth egyk

neemeth ghiakohta leghien az maasykat, az feerfyac wgian neweteenec az azzoniallatoc azonban fwchkewl fwchwgnec es nykorgo baaba modra mondiaac wala: haath myre walo az my zeegienlw testwnc haath **(38. pag.)** mync ys zywesen tartiwc wala az faronkat.

Meegh tewb neveceghes twrtheenet Leedecrwl. Aban az jdwbnw mykoron az kyalj yth wala meghpanazolliac az Leedecy birwk az kyaljnc azmykeenth az golia madaar az ew zeep es wj torniwkat meghwlnec es kyoot beckaath hordana hogh azth oth meghenee es az torniot eozze wizza fosnaa, es kwniwrwgnc wala az kyaljnc, hogh az goliaat nemeunemeu wgies yasal ellewwetnee. Az kyalj nagh kegielmesen meghhallgatwaan az zegeni emberec kwniwrwgeseet, meghparancolla wala nytray pozto nyrw Lerync fianac, az ky ygen yo yas wala, hogh az golia madarat ellewnee, azky ys erewsen meghpedzween az eu yaat neky lewwee nylaath az madaarnac, azonkeppen hogh azth az niakaan meghlewnee. Hay! de az madaar nem esye wala le, merth az nylweezw az kerezthen meghakadwaan az golia oth marada degwlwe az kerezthen az falw chwfsaagaara es kezdc wala az jdegen neepseegec keerdezny: myt chynalna az golia az tornion.

Maasyc twrtheenet. Berendewlee wala at tyztartoo az Leedecy wreg embereket, hogh wket meghfednee, nem merween penighy az tyztartw zyne eleebe jaarwlly chac az eghiet kwldyc wala magwc heliet, az kyt az tyztartoo meghlaataan kerdezy wala eu tewle, az tiobec hol lenenec? Felele az ember hogh chac w magha jwne, es mondia wala az tyztartoo nagh haragal eu neky: elmenj es meghmond, hogh nekeom az ween kwtiaakat mynd idekwldjeetec. Ez elmene az ember es meghmondia wala az tyztartoo parancolatat es ewzzededyc wala az nemeunemeu wdes kwtiaakat mynd az falwban es kwldyc wala ewket az tyztartoonac.

(39. pag.) Ysmeegh egh maasyc twrtheenet. Tartoznac wala az Leedecy emberec teyfwlel az tyztartoonac es wyzw wala az byrw hordwban eu hozza. Kerdezee penygh az tyztartoo az byrwt hogh meghmeerthe wolna ee az teyfwlt, felele az byrw hogh nem meerthe wolna megh, es mondia wala ysmeegh eu neky az tyztartoo hogh meernee megh. Kimene tehaath az byrw es belewgryc az hordwba es ysmeegh kyjewween belewle miotatia wala az tyztaroonac: ym edygh eer wala az tejfwl.

Levéltári forrás

MNL OL DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár

Irodalom

BREZNAI Zsuzsa

2000 Falucsúfoló mesék Kecskemét környékéről. *Forrás*. 32. 11. http://epa.oszk.hu/02900/02931/00027/pdf/EPA02931_forras_2000_11_05.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 04. 01.)

C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás

2016 *Magyarország világi archontológiája (1458–1526)*. I. k. Főpapok és bárók. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont

E. KOVÁCS Péter

2005 Őstulok vagy bölény? Az itáliai nemesek és a magyarországi fenevad (Adalékok a középkori Magyarország faunájához). *Történelmi Szemle*. 47. 89–98.

ENGEL Pál

2001 Anyádvalaga monográfiája. *Holmi*. 13. <https://www.holmi.org/2001/08/engel-pal-anyadvaloga-monografiaja> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 01.)

ÉBLE Gábor

1903 *A cserneki és tarkeői Dessenffy család. Genealógiai tanulmány*. Budapest: Franklin

FRAKNÓI Vilmos

1890 *Hunyadi Mátyás király (1440–1490)*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat

GARAY János

é. n. *Mátyás király Gömörben. Kisebb költemények 1823–1858*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otvenkolto-osszes-verse-2/garay-janos-8CDF/kisebb-koltemenyek-1828-1853-8CE4/matyas-kiraly-gomorben-8E35/> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 01.)

GULYÁS László Szabolcs

2017 Levéltári bölény-kalászat. Az európai bölény (*Bison bonasus*) a középkori Magyar Királyságban az írott források tükrében. In *Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica LXIX. Történelmi Tanulmányok XXV*. Debrecen: Debreceni Tudományegyetem. 99–125.

HELTAI Gáspár

1981 Krónika az magyaroknak dolgairól. Budapest: Magyar Helikon

HORVÁTH Richárd

2011 *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Budapest

KERESZTES Kálmán

1926 A Rozgonyiak. *Turul*. 40. 19–27.

KRIZA Ildikó

- 2004 *Mesék és mondák Mátyás királyról.* A szöveget válogatta és az utószót írta: Kriza Ildikó. <https://mek.oszk.hu/06500/06599/06599.htm> (A letöltés dátuma: 2020. 04. 01.)

LUKINICH Imre

- 1937 *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára.* Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. 1. kötet 1351–1510. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia

M. R..

- 1966 Falu létrával. *A Hét.* 11.

MAGYAR Zoltán

- 2019 A Mátyás-hagyománykör tematikai tagolódása – narratívátípusok és jellemző motívumok. In Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pószán László – Takács Levente (szerk.): *Hunyadi Mátyás és kora.* 92–106. Debrecen

MOLNÁR József – SIMON Györgyi

- 1977 *Magyar nyelvemlékek.* Budapest: Tankönyvkiadó

N. CSÁSZI Ildikó

- 2006 A zoboraljai helynevek jellemzői. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle.* 8. (A letöltés dátuma: 2020. 04. 01.)

TÁLASI István

- 1957 Ortutay Gyula csehszlovákiai tanulmányútja. *Ethnographia.* 68.

ÓVÁRY Lipót

- 1889 A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. *Századok.* 23. 392–402.

PÉTERFI Bence

- 2014 *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása.* Pécs–Budapest

SÁNDOR János

- 2009 *Zoboralja dióhéjban. Templomok, emlékek, emlékezés.* Kolon

VIRT István

- 1989 Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. In *Új Mindenes Gyűjtemény. 8. k. Társadalomtudományi Értekezések.* 9–48. Pozsony

Péter E. Kovács

KING MÁTYÁS IN LÉDEC

King Mátyás [Matthias Corvinus] is perhaps the single one figure in Hungarian history whose name and personality is surrounded by the largest number of legends and stories. Considered to have been the archetype of the wise and just ruler, Mátyás also plays a significant part in the folk culture of the Slovaks in addition to the one in Hungarian folklore. An example for the former would be the legends about him in the folklore of Slovaks residing in the Gömör region. These legends often relate the events in the life of the king to specific villages or locations where he had probably never been, as it turns out when historical facts are compared to the folklore content.

The paper by Péter E. Kovács presents one such locally popular story about King Mátyás. During the course of his research in archives, the author came across a fragmented source containing several short stories about the times when King Mátyás stayed in Lédec (at present: Ladce, Slovakia, north of Trencsén). The author of the study explores and presents the historical background of these stories through thorough and precise historical research. The result is that the answer to the question posed in the paper, whether Mátyás had ever been to Lédec or not, could even be affirmative. Péter E. Kovács regards it indeed possible that the king, who resided in the surrounding region during the course of the Hussite Wars, did in fact visit Lédec, if even for just a hunting trip, as one of the stories in the source document implies.

Among the stories recorded in the manuscript mentioned above, two make fun of the stupidity of the people of Lédec, while another two contain the motif of cunningness disguised as stupidity, both of which would be favorite elements in stories of folklore. At this stage, the research effort goes beyond the confines of historical science and demands an approach of ethnography and folkloristics, which the author of this study successfully applies.

The information concerning the source for the study, as well as the thorough analysis related to it, represent equally valuable source material for the fields of ethnography, historiography and literary studies and a new finding for the body of research related to the figure of King Mátyás.

Templomos lovagok a folklórban és a modern populáris kultúrában

Szempontok egy kutatási témához

KALMÁR ZSOMBOR

A néphagyományban a templomos lovag megnevezés kevésbé elterjedt. Helyette inkább a vörös (veres) barátok elnevezés él. A vörös barátokról szóló mondák tájegységenként jelentős fokú eltérést mutatnak. Sokszor jelennek meg a mondákban, mint negatív hősök, de gyakori jelenség az is, hogy a mondákban a barátokhoz kincseket, alagutakat, templomokat, utcákat vagy más építményeket társítanak. Az európai mondavilágban, így a magyarban is a templomosokról szóló mondák igen változatosak és sokszor társadalmi rétegek szerint különböző módokon keverednek más történetekkel és ennek mentén változik a templomosok szerepének értelmezése is. Míg ugyanis főként a magasabb társadalmi rétegek esetében a Szent Grállal, torinó lepellel, Frigylárával kibővülő történetek a templomos lovagok pozitív szerepét emelik ki, addig a parasztságnál például a lovagok sokszor negatív hősként jelennek meg (rablólovagként, kísértetként). A mondák hősei koronként és társadalmi rétegenként eltérőek lehetnek, ahogy minden kornak megvan a saját hőstípusa, úgy az egyes társadalmi rétegek is rendelkeznek azokkal.

Hipotézisem szerint a templomos lovagok ambivalens megjelenése a szövegfolklorisztikai műfajokban részben a regionális sajátosságokkal (háborús pusztítás mértéke, egyházi birtokok jelenléte stb.), részben pedig a korábbi mondai hagyománnyal áll összefüggésben. Ezzel kapcsolatban néhány példa bemutatásra vállalkozom az alábbiakban.

Az Alföldön

Nyírbátor és az Ecsedi-láp környékén a vörös barátok mondája Báthori Gábor történetéhez kapcsolódik. A monda szerint a vörös barátok – tizenketten – elrabolják Báthori lányát és a templomuk alatti pincébe zárják be. A lánynak született egy fia is az egyik baráttól. A rejtekhelyet egy jobbágy fedezte fel és értesítette róla Báthorit, aki elkergette a barátokat, majd a Szentvér nevű utcán mészárolta le őket.¹

Nyírbátor környékén a vörös barátok mondája több változatban is élt. A közöttük lévő hasonlóságok ellenére az eltérések igen jellemzőek: például a Kállósemjén-Újfaluréten gyűjtött változat szerint Báthorinak a lovagokkal való leszámolása előtt bizonyítania kellett a vitézségét a császárnak. A monda hőse egy bikának csapja a le a fejét egyetlen vágással és küldi el a trófeát az uralkodónak.²

Tyukod-Szalmaváros Nyírbátor közelében fekszik, így az ottani templomos monda nagy hasonlóságot mutat a nyírbátori mondával. A barátok Báthori lányát rabolják el, akit egy koldus értesít a lány hol létééről. Báthori a kardjával kilenc papot fog lefejezni.³

Az Ecsedi várához kapcsolódik egy olyan monda, ami szerint Báthori és a testvére, Anna az Ecsedi várában tartózkodtak, amikor kísértetek támadtak a lányra. Báthori megakart védeni a testvérét, de kövek omlottak rá, így a fejedelem menekülésre kényszerült. A köveken vörös kereszt jelent meg.⁴

Dévaványán úgy tartják, hogy a vörös barátok laktak a csolti kéttornyú apátságban. A monda további részében feltűnik Báthori Gábor, aki elkergeti a barátokat. Továbbá az alagút motívum is jelen van.⁵ Csolt monostora Békésben, Vésztőtől nyugatra a Holt-Körös egyik szigetén feküdt. A tornyai, falai a 18. században ledőltek és a nép széthordta azokat. A néphagyomány a vörös barátoknak tulajdonította.⁶

---

¹ Erdész 1965: 7. A monda beszámol még Báthori haláláról. http://acta.bibl.u-szeged.hu/3762/1/etno_lingu_036_023-038.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 15.)

² Erdész 1965: 5–6. A Báthoriról szóló mondákban sokszor megjelenik Toldi Miklós és Kinizsi Pál motívuma. Szendrey Zsigmond nemcsak azt állapítja meg, hogy a Toldi Miklósról szóló mondák keverednek a Kinizsi Párról szóló mondákkal, hanem azt is, hogy ennek a két mondának az elemei sokszor megjelennek akár egy teljesen másik mondában is. http://acta.bibl.u-szeged.hu/3762/1/etno_lingu_036_023-038.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 15.)

³ Erdész 1965: 13.

⁴ Edelényi 2004: 77.

⁵ Edelényi 2004: 78. A beszámoló szerint a konfliktus kiváltója az, hogy a barátok nem hajlandók engedelmessé válni a császárnak.

⁶ Révai 1912: 131–132.

Mártélyon, ami a Körös-Maros közén található a vörös barátok mondájából Edelényi Adél szerint csak annyit ismernek, hogy IV. Béla (1235–1270) idejében települtek meg a templomosok.⁷ Más részleteket nem ismerünk a mondából, de arról nincs tudomásunk, hogy ezen a településen templomosok tevékenykedtek volna. Valamint írásos emlék sem bizonyítja, hogy a király a templomosoknak adta volna ezt a birtokot.

Jászárokszálláson a Katona utcát régen Veres barátok közének hívták, mivel itt volt a barátok háza. Edelényi közlése szerint itt is a vörös barátok, mint negatív hősök vannak jelen a mondavilágban.⁸ Pesty írja, hogy Ócsa templomát néhányan a templomosoknak tulajdonítják, de vannak, akik pogány építménynek gondolják.⁹

Észak-Dunántúl

Győr-Moson-Sopron területén több olyan birtok is volt, amit a templomosok birtokoltak, így napjainkban ezen a területen, sok helyen ismert a vörös barátok mondája. Révfalun a néphit úgy tartotta, hogy régen a vörös barátok kolostora állt ott. Győr környékén, Nyúlön még van töredéke a vörös barátok mondájának.¹⁰ Itt úgy tartották, hogy még az ezerhatszáz-as-ezerhétszáz-as években is éltek barátok a településen és alagutakkal is rendelkeztek.¹¹ Ménfőcsanakon a néphit szerint a vörös barátok kolostorral rendelkeztek.¹²

Soprontól 19 km-re található a ma Ausztriához tartozó Petőfalva. A néphit úgy tartotta, hogy vörös barátok laktak a településen. Ezt azzal akarták alátámasztani, hogy 1840-ben egy ásatás során egy vöröses csuhát viselő holttest került elő, ami mellett több aranyból készült eszközt is találtak. A lelet szállítás közben eltűnt, így csak az a rajz maradt meg, amit a szállítás előtt a koporsóról és a tartalmáról készítettek.¹³

A Duna menti Ács mellett régen egy vár volt található. A néphagyomány úgy tartja, hogy a várrom még most is a víz alatt van. Koppánymonostoron lévő

⁷ Edelényi 2004: 78.

⁸ Edelényi 2004: 79.

⁹ Pesty 1861: 106.

¹⁰ Edelényi 2004: 18.

¹¹ Edelényi 2004: 37.

¹² https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79739/ertekezes_magyar.pdf?sequence=5&isAllowed=y: (A letöltés dátuma: 2022. 02. 10.)

¹³ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KatolikusSzemle_1939/?query=v%C3%B6r%C3%B6s%20bar%C3%A1tok&pg=111&layout=s (A letöltés dátuma: 2020. 11. 05.)

domb alatt a néphit szerint egy pince vagy egy alagút van, amit a vörös barátokkal hoznak összefüggésbe.¹⁴

A Szentmiklós felé vezető úton van egy négyszögletű térség, ami árokkal van elkerítve. A monda szerint a vörös barátok zárdája volt itt. Ebben a történetben a vörös barátok alakja úgy jelenik meg, mint lefejezett kísértett. A néphit úgy tartja, hogy a törökök fejezték le a barátokat.¹⁵

Vághosszúfalun is a fejetlen vörös barátok motívuma él.

„Öregapám úgy éjé tájbo kiment, aggyig a gunyhóba fosztott. [...] Láttó, hogy fehér lovon gyün egy ember, előtte megy két fehér kutya. Mire odaírt elejbe, a kukoricák között eetűnt. De feje nem vót az embernek, csak vállig vót.”¹⁶

Vágvécseu úgy tartották, hogy egyszer Hosszúfalun a böjti időszakban, a templomban egy közepén lefüggő csillárról egy fejetlen barát lépett le, és előre menve megkerülte az oltárt. A csillár alatt ismét eltűnt.¹⁷

Fehértó és Gyórsövényház között található Feneketlen tó. A monda szerint a Hany mocsaras-lápos területén süllyedt el a barátok kolostora. A mondában megjelenik a fejetlen barátok motívuma, illetve kísértethistóriák is kötődnek ehhez a tóhoz.¹⁸ A főként katolikus vallású telepesekek körében olyan mondák lesznek népszerűek a vörös barátokról, amik inkább negatívak, ezzel is legitimálják a köztudatban azt, hogy a templomosok gonoszok és eretnekek voltak. Csehországban a fejetlen vörös barátok motívum igen népszerű, de ennek oka az, hogy itt állítólag lemészárolták azokat a templomosokat, akik nem akarták elhagyni a rendházaikat a rend feloszlatása után.¹⁹ De ez az állítás Magyarországra nem lehet érvényes, mivel hazánkban a templomos rend tagjait nem mészárolták le.

Szőgyén a vámszedő barátok motívuma élt, valamint a barátok elveszett kincséről is esik említés. Az egyik monda szerint egy szőgyei szegény legény és egy gutai gazdag leány a Dunán való evezésük során egy zacskó aranypénzt találnak, ami a vörös barátok öröksége.²⁰ Valamint ezen a környéken a rablólovagok motívuma is megjelenik, de nem annyira dominánsan, mint az Alföldön.

Nagyacsádon, a Pusztatoronyba helyezi a néphit a vörös barátok kolostorát. A kolostorból egy alagút vezetett ki a pápai várba. Edelényi Adél közlése szerint

---

¹⁴ Edelényi 2004: 38.

¹⁵ Petánovics 1991: 115.

¹⁶ Molnár 1991: 39.

¹⁷ Közli Szentkereszty 1895: 418.

¹⁸ Edelényi 2004: 39.

¹⁹ Pesty 1861: 63.

²⁰ Edelényi 2004: 40.

ma már nem ismerik ezeket a mondákat ebben a térségben.²¹ Mezőalakon a néphagyomány úgy tartja, hogy a Szentpéteri-dombon állt a vörös barátok kolostora, és ugyanezen a helyen a barátok csatát vívtak a törökkel.²²

Kemenesalján a helynevekhez kötődnek a vörös barátok mondák. Ezek szerint Hetyefőn az 1600–1700-as években vörös barátok laktak, és alagutat is ástak egészen Sümeg váráig.²³ Vönöckön a néphagyomány egy beomlott pincét tulajdonít a vörös barátoknak.²⁴

Kőszegszerdahelyen élénken élt a vörös barátok mondája.²⁵ A határ túloldalán, Burgenlandban áll Léka vára, amely a vörös barátokról szóló monda központi helyszíne. A mondában az alagút motívum is jelen van.

Sokorópátkán a néphagyomány úgy tartotta, hogy a Harangozóhegyen volt régen a vörös barátok kolostora, amelyet a források tanúsága szerint valójában a Pálos rend birtokolt.²⁶ Rómer Flóris 1863-ban arról számolt be, hogy ezen a területen romokat, törmelékeket talált. Valószínűleg a helybeliek számára ezek a romok adhattak alapot a vörös barátokról szóló mondákhoz. A történet szerint a vörös barátok elrabolták II. József lányát, ezért az uralkodó leromboltatta a barátok kolostorát.²⁷ Véleményem szerint az egyik lehetséges ok, hogy az események II. Józsefhez kapcsolódnak az, hogy a telepések hozták magukkal a szüzsét, amely így ráépült a már korábban is létező mondai hagyományokra

Veszprémben is található egy templomrom, amit a néphagyomány a vörös barátoknak tulajdonít. Itt is megjelenik az alagút motívum. Úgy tartják, hogy a templomrom összeköttetésben állt a kolostorral, ami a várban volt.²⁸ Veszprémhez közel, Rátótban a néphit vörös barátoknak tulajdonít egy épületmaradványt.²⁹

---

²¹ Edelényi 2004: 40–41.

²² Balogh–Ördög szerk. 1987: 128; Edelényi Adél említi, hogy ma már nem ismerik itt a vörös barátok mondáját. Csak annyit tudnak, hogy a Szentpéteri-dombon török temető volt. Edelényi 2004: 42.

²³ Balogh–Ördög szerk. 1982: 294–295.

²⁴ Végh–Balogh szerk. 1982: 302.

²⁵ Edelényi 2004: 43.

²⁶ Kisbán 1938: 156. A források szerint a XV–XVI. között építették itt a kolostort.

²⁷ <https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/a-templomos-monda-hagyomanyozasa-es-tovabbelese-a-sokoroaljan> (A letöltés dátuma: 2021. 01. 16.); Itt jól megfigyelhető az a jelenség, amire már Pesty Frigyes is felhívja a figyelmünket, hogy a nép sokszor a romokat vagy épületmaradványokat bizonyíték nélkül is a templomosoknak (vörös barátoknak) vagy a rómaiaknak tulajdonítja. Vö. Pesty 1861: 107; Matthias Zender is ír erről a jelenségről, miszerint a parasztok sokszor vélték a romokat templomos építményeknek. Edelényi 2004: 31.

²⁸ Pesty 1861: 113.

²⁹ Pesty 1861: 95.

Az esztergomi templomos zárdáról Pesty így ír:

„tehát Keresztényen volt templárius convent1, és ha ott létezett, nem fellelgek, ha ilyent Esztergomban is sejdítek.”³⁰

Ezen a környéken a vörös barátok mondáját sok helyen ismerték. Pilismaróton egy ókori római erőd alapjait fedezték fel, így itt a barátok mondája ehhez az építményhez kötődik. Dömösön található a Kalastrom nevű hely, amelyről a néphagyomány úgy tartja, hogy egykoron a vörös barátok kolostora volt. Az alagút motívuma mind a két helyen megtalálható.³¹ Különösen fontos e helyen megjegyezni, hogy vizsgálataim szerint sokszor valóban olyan falusi közösségek mondai hagyományában volt jelen a vörös barátok története, amiknek a környezetében olyan város található, amiről oklevél bizonyítja azt, hogy ott templomosok voltak jelen.

Kesztlöcön a 19. században a néphagyomány úgy tartotta, hogy a vörös barátok kolostora állt a faluban. Viszont az oklevelek azt tanúsítják, hogy itt a templomosok helyett a johanniták voltak jelen. Az 1960-as években végzett ásatások során egy szerzetesi templomot tártak fel, amelyről megállapították, hogy XIII. századi gótikus épület felhasználásával építették a XIV–XV. században.³²

Vörösberény a nevét – a lokális névmagyarázó mondák tanúsága szerint – a vörös barátokról kapta, ugyanis a hagyomány szerint hajdan itt is vörös barátok éltek.³³ Arácsón a Barátlakás nevű hely utal a vörös barátokra.³⁴

Kővágóörsön a Pap-kertben egy régi templom található, ami körül egy régi sánc nyomai látszanak. A XIX. században gyerekek találtak ott vasingdarabokat. A faluban úgy tartják, hogy a templom régen a templomosoké volt. A néphit szerint a vörös barátok felköltöztek a Kűszöb-orr környéki barlangokba, vélhetőleg azért bújtak ott el, mert üldözték őket. Az Ördög-szikla onnan kapta a nevét, mert régen a falubeliek úgy tartották, hogy a barlangokban ördögök és boszorkányok laknak. A Vörösdomb nevű hely is a vörös barátokra utal.³⁵

Szigetligeten a régi várban a néphagyomány szerint a vörös barátok laktak.³⁶ Lesencefalun az úgynevezett Barát kő vagy Barátok asztala kapcsolódik a vörös

---

³⁰ Pesty 1861: 23.

³¹ Edelényi 2004: 54.

³² Edelényi 2004: 30–31; III. Ince pápa az 1215. február 06.-án kiadott oklevélben a johanniták számára több birtokot is adományoz, köztük a kesztölci birtokokat is.

³³ Jankó 1902: 75–82; Edelényi 2004: 58.

³⁴ Jankó 1902: 56.

³⁵ Balogh–Ördög szerk. 1982: 185–186; Jankó 1902: 57, 61, 82.

³⁶ Jankó 1902: 74.

barátokhoz. A monda szerint, aki erre járt, azt a barátok elfogták.³⁷ Válluson szintén rablólovagokként jelennek meg a vörös barátok. A barátokat a törökök ölték meg és a monda szerint fejetlen kísértetként térnek vissza.³⁸ Balatongyörökön a néphagyomány szerint van egy pince, ahol a vörös barátok kincse van, amit rablásból szereztek.³⁹ Keszthelyen a népmonda a gótikus stílusú templomot a templomos lovagoknak tulajdonítja. Vindornyaszőlősön található a Barát-kút. A monda szerint a vörös barátok ide rejtették a kincseiket.⁴⁰

Motívumok: A vörös barát mondák toposzainak megjelenése más mondákban

A.) A KINCS

A templomos lovagok gazdagsága a róluk szóló történetek egyik központi eleme, amely a modern összeesküvés-elméleteknek is visszatérő toposza. Megfigyelhető, hogy azokban a mondákban, amelyekben megjelenik a barátok kincse, a szerzetesek sokszor negatív szerepet töltenek be. Jellemzően ezekben a mondákban úgy magyarázzák a vörös barátok kincsének az eredetét, hogy azt rablással vagy törvénytelen vámokkal szereztek. Ezeknek a történeteknek a vélt igazságát a helybeliek több lelettel is igyekeztek alátámasztani; régi érméssel például, vagy olyan értéktárgyakkal, amiket a lokális hagyomány a templomos lovagoknak tulajdonított.⁴¹ A kincs, mint toposz sok mondában él ma is. Legelterjedtebb formái közé tartozik az elásott kincs, az őrzött kincs és az alagutakban elrejtett kincs. Köröstárkányban a kincses mondákhoz szorosan hozzákapcsolódik a becsapódó ajtók motívuma. Ezekben a mondákban a kincses pince ajtaja rácsapódik a kincset megtaláló személy kezére.⁴² Várasfenesen úgy tartják, hogy a Bélaváron található kincseket egy ősz pap őrzi. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy a mondában megjelenő pap kapcsolódik-e valamilyen formában a vörös barátokhoz. Körösjánosfalván a néphagyomány úgy tartja, hogy a törökök a kincsüket a várak alatt húzódó alagutakban rejtették el.⁴³

---

³⁷ Balogh–Ördög szerk. 1982: 191.

³⁸ Edelényi 2004: 60.

³⁹ Balogh–Ördög szerk. 1986: 185–186.

⁴⁰ Balogh–Ördög szerk. 1986: 36.

⁴¹ A sokoróaljai Sokorópátka, a Borsodi-medencében lévő Sajószentpéter, Külső-Somogyban lévő Nagyszokoly. Edelényi 2004: 152–155.

⁴² Magyar 2018: 84.

⁴³ Magyar 2018: 84–90.

B) AZ ŐSZ PAP

Magyarországon több olyan népmonda is ismert, amiben a vörös barátok kísértétként jelennek meg. Ezekben helyszíneként sok esetben régi várak, temetők, templomok tűnnek fel. A Fekete-Körös völgy több településéről is ismert az a monda, amelyben egy kísértet ősz pap alakjában jelenik meg. Legtöbb esetben ez a pap csak követi az embereket, vagy mindössze csak villanásnyi időre jelenik meg előttük. A Fekete-Körös völgyében Bélavárhoz is társít a néphagyomány kísértet történeteket. A monda szerint a Bélavárban található kincseket egy ősz pap kísértete őrzi, aki csak hét évente egyszer jöhet ki a várból. Úgy tartják, hogy a kísértet akkor szabadulhat ki, ha elrabol valakit, és azt a személy bezárja a várba, ezzel váltva meg magát.⁴⁴ A mondában több toposz is összekapcsolódik. Ennek magyarázata az lehet, hogy a helybeliek sok hasonló történeteket hallhattak kincsekről, várakról és kísértetektől, így ezeket a történetekből hallott anyagokat felhasználva megalkották a saját mondájukat. A monda lokalizációját a település mellett található Bélavár romjai is nagyban segítették.

C) A RABLÁS

A vörös barátokról szóló mondák között szép számmal vannak olyan történetek, amelyekben a barátok rabló lovagként jelennek meg. A vándormotívumok összeépülése ezekben az esetekben is jól megfigyelhető, ugyanakkor lokális sajátosságokkal is találkozhatunk. A német nyelvterületen elterjedt az a motívum, miszerint templomos lovagokat azért nem tudják elfogni, mert a lovaikra fordítva verték fel a patkót,⁴⁵ Magyarországon nem jellemző a vörös barátokról szóló mondákra. Ehelyett hazánkban Rózsa Sándorról tartották azt, hogy a lován a patkók fordítva vannak, és ezért tud mindig megszökni a hatósági személyek elől. Rózsa Sándor a róla szóló történeteknek jellemzően pozitív szereplője, míg a vörös barátok – ahogyan erről már fentebb szóltam – erősen negatív szereplői a mondáknak.

Az, hogy egy eredetileg negatív motívum hogyan kerül át pozitív kontextusba, erősen függ attól, hogy a monda hol tudott lokalizálódni.

---

⁴⁴ Magyar 2018: 96–97.

⁴⁵ Néhány német település, ahol ez a motívum megtalálható: Oberschützen, Roth, Prüm, Asselborn, Kahler. Edelényi 2004: 298–302.

Kitekintés

A leírtak alapján jól megfigyelhető az, hogy különböző tájegységeken a vörös barát mondákban a templomosok ambivalens módon jelennek meg. Az Alföldön egyértelműen olyan motívumok dominálnak, amiknek köszönhetően a templomosok megítélése negatív, míg az Észak-Dunántúlra ez az él kevésbé jellemző. Az is jól megfigyelhető, hogy az adott tájegységen a vörös barátok mondavilága szinte azonos, végső soron tehát fantáziakaraktereknek – a kollektív tudatban létező hősök, ellenségek – tekinthetjük őket. A fantáziakarakterek kulturálisan egységes szimbolikus valósággal rendelkeznek, ezáltal segítik, erősítik a csoporttagok egymáshoz kapcsolódását.⁴⁶ Véleményem szerint az, hogy az Alföld a 16. századtól egészen a 17. századik egyfajta „ütköző” területként szolgált az Oszmán Birodalom és a Habsburg Birodalom között eredményezi azt, hogy itt negatív szerepet töltenek be a vörös barátok. Eszerint ezen a területen nagyobb valószínűséggel alakulnak ki olyan mondák, amikben rabolnak és ölnek. Jól lehetett azt is látni, hogy a vörös barát mondákban meglévő motívumok sok esetben toposzok is, ezáltal valószínűsíteni lehet azt, hogy a templomosokról szóló mondák már meglévő mondákra épültek és terjedtek el.

***

A templomos lovagok nemcsak népmondák szereplői, hanem a populáris kultúra modern összeesküvés-elméleteiben, újmitológiai környezetben is szerepet kapnak. Ezek kialakulását nagymértékben segíti, ha két csoport között nagy a társadalmi távolság és kismértékű az érintkezésük és a közöttük zajló információcsere. Így a rendelkezésükre álló minimális információkat a jellemzően alacsonyabb társadalmi helyzetben és/vagy függő viszonyban lévők a fantázia segítségével egészítik ki.⁴⁷ Tehát a már meglévő miszticizmus, ami a templomos lovagrendet övezi, táptalaj arra, hogy újabb és újabb összeesküvés-elméletek szülessenek a rendről. Emellett ugyanakkor a 21. században a tömegkultúra igényeit kielégítő populáris irodalom, valamint a filmművészet hatását is figyelembe kell venni.⁴⁸

---

⁴⁶ Borgos et. al. 2002: 423.

⁴⁷ http://acta.bibl.u-szeged.hu/69704/1/vallasi_kulturakutatas_032_027-036.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 01. 10.)

⁴⁸ http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Elbeszeles_kesz/a_tmegkultra_kialakulsnak_felttelei.html (A letöltés dátuma: 2021. 01. 10.)

Egy általam végzet felmérés célja az volt, hogy adatokat gyűjtsenek arról, hogy a templomos lovagrenddel kapcsolatban milyen összeesküvés-elméletek jellemzőek ma Magyarországon. A válaszok között (183 kitöltő) több olyan is előfordult, ahol a templomosokat negatív szereplőként említik. A megjegyzések alapján az is kiderült, hogy a válaszadók egy része azért társít a lovagrendhez negatív tapasztalatot, élményt, mivel *Az ember tragédiája* című műben negatív szereplőként vannak feltüntetve. A válaszadók 44,1% valamilyen összeesküvés-elméletet társít a templomos lovagrend megalakulásához. Ezek közül a legelterjedtebb a Jézus vérvonalának őrzése, a Szent Grál és a Frigyláda őrzése. Egy meglehetősen új és elterjedt összeesküvés-elmélet szerint a rend azért jött létre, hogy az Éden almáját felkutassa.⁴⁹ Az is megfigyelhető volt, hogy a válaszadók 25%-a szerint a templomos lovagok évszázadok óta harcolnak az asszassinokkal.⁵⁰ A templomos lovagrend kapcsán a legelterjedtebb összeesküvés-elméletek ugyanakkor a rend továbbélése kapcsán tűntek fel. Itt ugyanis a válaszadók 53,7%-a a rendet a szabadkőművesekkel vagy az illuminátusokkal hozta kapcsolatba.⁵¹ Mindennek háttérében a tömegével megjelenő újabb és újabb irodalmi alkotások, filmek, sorozatok, PC és konzol játékok állnak,⁵² amelyek konstruálják a templomos-történeteket, táplálják a velük kapcsolatos összeesküvés-elméleteket, illetve erősítik az alternatív középkor kultuszát. Ennek keretében a templomos történetek mitizálódási folyamatának első jelei is megfigyelhetők. Ezen belül beszélhetünk még a templomos lovag kultuszról is. Ezek alapján egyértelműen kijelenthető az, hogy fenn áll annak az esélye, hogy a templomos lovagrend mítosszá váljon. Hiszen korábban nem mítosznak tekintett jelenségek mítosszá válhatnak, ugyanakkor ez fordítva is igaz, mivel a mítosz elveszítheti mitológiai voltát.⁵³

A párhuzamok, hasonlóságok az összeesküvés-elméletekben nem meglepőek. Már a mítoszok között is megfigyelhetők átfedések. Ez annak köszönhető, hogy új mítoszokban akár régi mítoszok elemei is felfedezhetők.⁵⁴ Ezáltal feltételezhető az, hogy a párhuzamok a templomos lovagrend és

---

⁴⁹ Ez az elmélet valószínűleg a 30 évnél fiatalabb egyének körében az elterjedt, mivel az *Assassin's Creed* videójáték sorozatban bukkan fel először ez a teória. Továbbá a játékban a templomos lovagok negatív szereplőként vannak feltüntetve, így ez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a fiatalabb generációk negatív véleményt alakítsanak ki a lovagrendről.

⁵⁰ Ennek a háttérében a népszerű játék az *Assassin's Creed* áll. A játék sorozat központi cselekménye az, hogy az asszassinok és a világhatalomra törő templomosok és örökösök harcolnak az Éden almájáért.

⁵¹ A megkérdezettek 34,3%-a a szabadkőművesekkel mosta össze a templomosok nevét, 19,4% pedig az illuminátus renddel.

⁵² *Assassin's Creed*, *Nemzet Aranya*, *Indiana Jones* és az utolsó kereszteslovag.

⁵³ A modern mítoszteremtési folyamatokról lásd Kapitány–Kapitány 2015: 43.

⁵⁴ Kapitány–Kapitány 2015: 44.

szabadkőművesek, illuminátusok rendje között természetes eredetűek és nem újdonságok. Az, hogy több válaszadó párhuzamot vont a templomos lovagok és a szabadkőművesek, valamint az illuminátus rend tagjai között, nem meglepő a populáris kultúra különböző műfajainak „ismeretterjesztése” okán. Ez az oka annak is, hogy a köztudatban inkább antihősökként vannak jelen.⁵⁵ A három rend történetei a populáris alkotásokban összemosódnak, pontosan úgy, ahogyan a korábbi századokban velük szemben felhozott vádak is nagyon hasonlóak voltak.

Összegzés

A mai populáris kultúra középkor-képe egy sajátos történelmi tudat megjelenése, amelynek kialakulása az egyén szubjektív ismeretszerzése mellett kollektív tudásközvetítő mechanizmusok révén történik. Ezek a mechanizmusok nagyban hasonlítanak a népi kultúra folklorisztikus elemeinek kialakulásához, a népi világkép működéséhez. A mai populáris kultúra középkor-képe keveredik, egyre inkább összemosódik a populáris irodalom és filmművészet által életre hívott alternatív középkor fantasy világképével. Amiben ráadásul számos folklorisztikus alak is megjelenik, mint a vérfarkas, vámpír, sárkány, rablólovag vagy esetleg ezeknek a keverékük. Ennek eredményeként a folklór, néphit régi szereplői iránt kereslet támad, ami viszont kétségtelenül egységesíti, uniformizálja és át is alakítja őket. Meglátásom szerint e mechanizmusok nagyban hasonlítanak az egykori népi, paraszti világkép alakításában szerepet játszó folyamatokhoz, eltekintve természetesen ennek jóval nagyobb volumenű hatásától és attól, hogy kialakításában az új média játssza a főszerepet. Úgy gondolom, hogy a templomos lovagrendre vonatkozó kutatásaimmal ezt megfelelően sikerül érzékeltetnem, mind az egykori népi tudatban való megjelenésük esetében, mind pedig a mai populáris kultúrában elfoglalt helyükre vonatkozóan

---

⁵⁵ Például, mint világhatalomra törő rend.

Irodalom

BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc (szerk.)

1982 *Veszprém megye földrajzi nevei. II. A tapolcai járás.* Budapest: A Magyar nyelv- és nyelvtudományi társaság

1986 *Zala megye földrajzi nevei. II. A kesztelyi járás.* Zalaegerszeg: Zalai Gyűjtemény, 24. szám.

1987 *Veszprém megye földrajzi nevei. II. A pápai járás.* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai

ERDÉSZ Sándor

1965 *Báthori Gábor a történeti mondákban.* http://acta.bibl.u-szeged.hu/3762/1/etno_lingu_036_023-038.pdf. (A letöltés dátuma: 2020. 10. 15)

EDELÉNYI Adél

2004 *Templomos lovagok az európai néphagyományban.* Budapest: Gondolat Kiadó

JANKÓ János

1902 *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, 3. kötet. A Balaton környékének társadalmi és embertani földrajza 2. rész. A Balaton-melléki lakosság néprajza.* Budapest: Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2015 *A modern mitológia szemiotikájához.* In Hubbes László – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* 39–61. Szeged: MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport

JÓKAI Mór

1966 *A három márványfej.* Budapest: Akadémia Kiadó

KISBÁN Emil

1938 *A magyar Pálosrend története.* Budapest: Pálos Kolostor

MAGYAR Zoltán

2018 *Népmondák a Fekete-Körös völgyében.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – MTA DE Néprajzi Kutatócsoport

MOHL Adolf

1926 *Nyugat-magyarországi mondák és mondafélék.* Győr: Győr Egyházmegyei Alap Nyomdája

MOLNÁR Piroska

1991 *Táncalkalmak és biedelemmondák Vashosszúfalun.* Utánpótlás. 2. 35–41.

PESTY Frigyes

1861 *Templáriusok Magyarországon.* Pest

PETÁNOVICS Katalin

- 1991 *Az elfeledett örökség. Vállus summásfalu népköltészet.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

RÉVAI Mór János

- 1912 Révai Nagy Lexikona. V. kötet. Csoltmonostora címszó, 127–128. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.

SZENTKERESZTY Tivadar

- 1895 Nyitra megyei népmondák. *Ethnographia*. 6. 416–418.

BORGOS Anna – KENDE Anna – CSABAI Mátra – ERŐS Ferenc – SZILI Katalin

- 2002 Testbe ágyazott ideálok: Diskurzusok az ideális, a természetes, a mesterséges és az elutasított testről. *Pszichológia*. 22. 1. 407–436.

VÉGH József – BALOGH Lajos (szerk.)

- 1982 *Vas megye földrajzi nevei.* Szombathely

Zsombor Kalmár

KNIGHTS TEMPLAR IN FOLKLORE AND MODERN POPULAR CULTURE.
ASPECTS FOR A RESEARCH TOPIC

The present study has two main points, one is the order of the Knights Templar in Hungarian folklore, while the other main point is the order of the Knights Templar in modern popular culture. In the first point, I going to examine the legends about the Knights Templar in Hungary by region, and try to discover and highlight the main topos by examining the format of the Knights Templar in Hungary and looking for a possible explanation. The other main question in my work is what form the Templars have survived in today's popular culture and what may be behind them. In the course of my work, I going to map numerous questionnaire misconceptions about order today. These analyses should try to draw parallels about the role of order in popular belief and culture to explain what processes may take place when a conspiracy theory begins, as well as the fact that a medieval order measured such divisiveness and popularity today.

Szeghalom katolikus harangjai a 20. században

KÖRÖSPARTI PÉTER

A harang elmaradhatatlan része az egyetemes kereszténységnek, a világ keresztény kultúrájának. Templomok tornyában, önálló építményekben vagy pedig más, szakrális vagy profán célokat szolgáló építészeti objektumokban elhelyezve elsősorban hitéleti, de ettől eltérő célokat is szolgál a szerzte a földkerekségen megkonduló harangszó. Istentiszteleti alkalmak idejét jelzi, imára hív, köszönt vagy búcsúztat, emlékezésre szólít, ünnepi, kegyeleti események fénypontján szó-lal meg, vagy veszély közeledtét jelzi – hallatára az emberek értik vagy átérzik az általa hordozott, éppen aktuális üzenetet.

Egy város, egy közösség, egy keresztény vallási gyülekezet hitéletében az elmúlt évszázadok során fontos szerepet töltöttek be a harangok. Az európai kereszténység történetében kivételes esetnek számít, amikor egy önálló hitéletet élő katolikus vagy protestáns közösség ne rendelkezett volna haranggal, amelynek szava imára, istentiszteletre hívja a híveket. A hétköznapi és ünnepek vallásosságában a harangnak fontos szerepe volt, amiből sokat megőrzött napjainkra is.

„Katolikus, református, evangélikus, ortodox vagy görög katolikus harangjaink sor-sában a Kárpát-medence területén élő népek története tükröződött. A ritkán beköszönő békés időszakokban számuk gyarapodott, a harangöntő műhelyek virágzás-nak indultak. Háborúk idején összegyűjtötték őket, hogy azután a hívek adakozásá-ból az első adódó alkalommal a régiiket újjakkal pótolják. Módosabb gyülekezetek templomainak tornyában több, nemegyszer négy-öt harang is zengett, a legszegé-nyebb egyházközösségek örültek, ha egy harang szavára mondhatták el napi imádsága-ikat vagy kísérhették nyughelyükre halottaikat.”¹

A hitéletben és a mindennapi életben is sokféle funkciót tölt be a harang. A harang mint a szakrális környezet tartozéka, mint szakrális objektum, a témával foglalkozó kutatók szerint a vallás környezetformáló erejének köszönheti létét,

---

¹ Bartha 2019: 135.

benne – más hasonló rendeltetésű objektumokhoz hasonlóan – a tér szakralizációjának igénye testesül meg.² Azokkal ellentétben viszont többnyire nem vizuálisan – bár a harangot magában foglaló templomtorony vagy harangláb ilyen értelemben is hat –, hanem, mint a fentebb idézett munka írja, elsősorban auditív úton fejt ki a hitéletre gyakorolt hatását.³ Ennek köszönhetőek azok a sajátos vonások, amelyekkel a harang mindennapi használata során találkozunk.

A harangról a magyar néprajzi szintézis több helyen is ír. A népi építészet objektumai között foglalkozik a haranglábakkal, harangtoronyokkal, elsősorban építészeti, művészeti szempontokból. Építészeti, szerkezeti sajátosságaik sokféle, mindenütt a kor és a környezet lehetőségeihez igazodtak. A települések képét a templom mellett álló haranglábak sok helyen meghatározták.⁴ Egyik fontos szakmai kézikönyvünk összefoglalása szerint, akárcsak Európa más térségeiben, Magyarországon a harangok használata a kereszténység elterjedésével egyidejűleg honosodott meg. Azt a harangot, amelyet Magyarországon feltehetőleg az elsők között használhattak, és amelyet a 11. század első felében vagy annál is korábban önthettek, Európa legrégebbi, ma is megszóltatható bronzból készült harangjának tartják. Az Árpád-korból több helyen maradtak fenn harangöntés céljából használt gödrök, a harangok öntése a 14-15. századra már általánossá vált.⁵ Ettől fogva elmondható, hogy a harang Magyarországon – akárcsak a keresztény Európa más térségeiben, a hitélet elválaszthatatlan részévé vált.⁶

A harangozás rítusa, a hozzá kapcsolódó szokások és hagyományok, valamint maga a harang számos diszciplína kutatóinak figyelmét vonta magára, köztük az etnográfusok, folkloristák, a vallási néprajz kutatásával foglalkozókat is. Nagy néprajzi szintéziseinkben csakúgy, mint más, a szakterületet átfogó kézikönyvekben számosan foglalkoznak a haranggal és annak hitéleti szerepével.

Az utóbbi fél évszázad ide vonatkozó munkáiból idézünk, érdemes megemlíteni a korszak sajátos példájaként az 1970-es években megjelent Magyar Néprajzi Lexikon „harang” szócikkét, amely annak hitéleti szerepével nem foglalkozik:

„harang: az állattartásban a szarvasmarhára, lóra alkalmazható legnagyobb méretű (200–400 dkg-os) → kolompféleség. [...] A harang szó valószínűleg török eredetű, a török–magyar érintkezések legkorábbi szakaszából. Tárgyi emléke a 18. sz.-nál korábbról nálunk nem maradt. [...] A harang köznyelvi jelentése: templomharang.”⁷

² Bartha 1992: 46.

³ Bartha 1992: 46.

⁴ Bárth 1990: 349.

⁵ A harangöntés történetéről tömör összefoglalást nyújt: Bihari Horváth–Patay 1998.

⁶ Bárth 1990: 349–350.

⁷ Varga 1979: 462.

Ugyanitt egy másik helyen a harangozással kapcsolatban a szakrális szerepkör tömör említésével találkozunk:

„a hangjelzéssel történő *hír*- és jeladás, közlés egyik igen elterjedt, intézményesített formája. Kultikus eredetű eljárás, amelyet már az ókori Rómában is alkalmaztak. A keresztény egyház a 12. sz.-ban tette kötelezővé a felszentelt harangok használatát. Templomtornyokban vagy → haranglábakon felfüggesztett harangok jelzik az egyes felekezetek meghatározta rendben az időt, harangszó figyelmezteti a hívőket az istentiszteletre. Az emberi élet fordulóinak eseményeit (halálozás, házasságkötés, születés) harangozással jelzik, akárcsak az ünnepi eseményeket. [...] A *harang félrevertése* mint *hírközlés*, évszázadok óta a közelgő vészre figyelmeztette a lakosságot. Árvíz, tűzvész esetén, sőt vihar közeledésekor is félreverték a harangot. Ellenség közeledését szintén így jelezték. A hazánkban általánosan szokásos déli harangszót az 1456. évi nándorfehérvári győzelem emlékére rendelték el.”⁸

A délben megszólaló haranghoz kapcsolódó több évtizedes hagyomány, hogy a magyar közszolgálati Kossuth rádió minden nap más templom harangjának szavát közvetíti az ilyenkor szokásos hírműsor előtt. Ezzel Magyarország, az egész Kárpát-medence több ezer települése kap országos említést harangja révén.

A haranggal a magyar néprajzi összefoglalás több fejezetében is foglalkozik. A népi építészet objektumai között foglalkozik a haranglábakkal, harangtornyokkal, főként építészeti, művészeti szempontokból. A haranglábak állítását elsősorban az építető közösség anyagi helyzete, protestáns gyülekezetekben pedig a korábban érvényben lévő tiltások is indokolták.⁹

A haranglábak, harangtornyok sokfelé általánosak voltak, elsősorban azokon a településeken, amelyek nem rendelkeztek templommal, vagy amelyek templomának nem volt része a torony. Elsősorban falusi közösségekre volt ez jellemző, de városi közösségekben is gyakran előfordult.¹⁰ Haranglábak, harangtornyok napjainkban is szép számmal állnak és szolgálják a helyi hitéletet, de emellett még a közelmúltban is alkalmazták őket veszély jelzésére, vihar, jégkárok távoltartására.¹¹ Harangokkal találkozunk a szakrálístól eltérő funkciójú, közösségi célú épületek mellett: megszólaltatásuk többnyire ünnepélyes alkalmakkor történik: iskolai, nemzeti, közösségi ünnepek rítusainak részét képezik. Eredetileg hitéleti harangok megkondítása sok helyen a turisztikai attrakció része, hozzá tartozik a látogatók számára nyújtott szolgáltatásokhoz.

⁸ Paládi–Hoppál–Kósa 1979: 468. A szócikk áttekinti a harangozás legfontosabb szakrális és jelközlési funkcióit.

⁹ H. Csukás 1997.

¹⁰ Lásd pl. Gönczy 1914: 481. A további példák és hivatkozások számát hosszan lehetne folytatni.

¹¹ H. Csukás 1997: 229. A harangtornyok, haranglábak építészeti szempontú szakirodalmáról bőveges anyagra hivatkozik H. Csukás Györgyi fentebb idézett (H. Csukás 1997.) munkájában.

Az I. világháborúban az általános fémhiány miatt hadi célokra az egyházak harangjainak jelentős részét összegyűjtötték. Hasonló gyűjtések a hétköznapi használati tárgyak körében is folytak, de látványos módon mutatkoztak meg a harangok rekvirálása során, amelyekben jelentős nyersanyag mennyiség akkumulálódott. A korábbi idők háborúiban is bevett gyakorlat volt, hogy összegyűjtötték a harangokat, hogy hadi célokra használhassák azokat. A harangokra könnyen elérhető nyersanyagforrásként tekintettek.¹² Az első világháború alatt egyes körzetekben több ízben sor kerülhetett erre. Egyes adatok szerint az első világháborúban Magyarországon a harangok több mint felét rekvirálták.¹³ Volt, ahol a hívek önként ajánlották fel harangjukat. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium részéről ezt az igényt több alkalommal megfogalmazták. Szemán László tanulmányában hivatkozik Jankovich Béla miniszter levelére, amelyben a harangok önkéntes felajánlásáról írt. A levélben megfogalmazott igényt a rézanyagok gyors fogyásával indokolta. Ugyanez a levél tartalmazta, hogy

„templomonként egynél több harang alig volna hagyható, sőt az is ott, ahol a harangnak az időjelzés tekintetéből praedominans szerepe van”, továbbá „a nagyobb harangok a hazafias felajánlás ez actiójából semmi esetre sem lesznek kihagyandók”¹⁴,

valamint a művészeti vagy történeti értékkel bíró harangokat vörös tintával meg kell jelölni a nemrég elkészített kimutatásban, ugyanis ezek mentesülni fognak a rekvirálás alól.¹⁵ A harangok a háborúban nyersanyagforrásokként, a béke éveiben nyersanyag akkumulálóként kaptak szerepet, amit azután veszélyhelyzetben könnyen mozgósítani lehet. A helyi egyházközségek, gyülekezetek egy része kevesebb haranggal, másik része pedig harang nélkül maradt. Pótlásuk pedig a háború után viszonylag rövid időn belül megtörtént.¹⁶

Az interneten számos magyar és nemzetközi honlapon láthatók harangokra vonatkozó különböző tartalmak.¹⁷

A harangok sok tekintetben hordozói, egyben kifejezői egy-egy régió, település vagy vallási közösség kulturális arculatának, mindennapi életének, vallásgyakorlásának. Számos diszciplína számára fontos különböző szempontú vizsgálatuk.

A magyar néprajzi szintézis katolikus hitéleti hagyományaival foglalkozó fejezetében (Magyar néprajz VII.) Bárth János a következőképpen foglalja össze a harang használatának hagyományos módjait:

¹² Bartha 2020: 135.

¹³ Patay 1977: 39.

¹⁴ Szemán 2015.

¹⁵ Szemán 2015: 43.

¹⁶ Bartha 2020: 135.

¹⁷ Lásd pl. <https://www.youtube.com/watch?v=EV1LAuuyCWk>

„Katolikus falvakban és városokban – szertartásoktól és halálesetektől függetlenül – naponta legalább háromszor harangoztak: hajnalban, délben és este. A hajnali és az esti harangszó ideje évszakonként változó. A hajnali harangszó eredete a 15. századba nyúlik vissza. Az esti, úrangyalára való harangozást az 1309. évi udvardi zsinat már régi szokásként említette. A 16. században átmenetileg kiment a divatból, de a jezsuiták felújították. A déli harangszó a török felett aratott 1456. évi nándorfehérvári magyar győzelem emlékét hirdeti az egész katolikus világban. A reggeli, a déli és az esti harangszó hallatára az emberek a házakban és a határban egyaránt abbahagyták a munkát. Levették kalapjukat, elimádkozták a Miatyánkot és az úrangyalát. Misére háromszor harangoznak. Mísekezdés előtt félórával és negyedórával egy-egy hívogatót húznak, a mise kezdetén pedig *beharangoznak*. Mise közben általában úrfölmutatáskor szólal meg a harang. Ha a templom hívei közül valaki meghal, a kis lélekharangot szólaltatják meg. Ennek csengése adja hírül a határban dolgozóknak a szomorú eseményt. A halál és a sírba tétel közötti időben a rokonok vagyoni helyzetének, áldozatkészségének és a helyi szokásnak megfelelő gyakorisággal harangoznak a halottra. A harangozási alkalmak és az egyszerre megszólaló harangok száma, a harangozások időtartama függ a halott nemétől, korától, vagyoni helyzetétől, a rokonok kívánságától, a faluközösség elvárásától, a halál fajtájától. A halottra húzott harang szava rendhagyó időben hallatszik, és mindig elgondolkozásra készíti a hagyományos életet élő paraszti közösségek tagjait. Az emberek a halottra gondolnak. A beszélgetők felidéznek életútját, szenvedéseit, jobb sorsot kívánnak neki a másvilágon. A korábbi időkben temetések alatt, amíg a menet a falun végighaladt, szólt a harang. Úgy tartották, a halottat kikíséri a harangszó. A népi humor szerint a szegényt kíséző harang ezt mondja: *Nem volt itt kincs, csak fakilincs!* A gazdag embert viszont a drága pénzen megfizetett nagyharang így búcsúztatja: *Sok volt, sok volt, csak volt!* Kiskunmajsai hagyomány szerint a szegény embert búcsúztató kisharang vékony hangja azt hirdeti: *Inge-gatyája! Inge-gatyája!* A gazdag embert búcsúztató vastag hangú nagyharang pedig azt mondja: *Földje-tanyája! Földje-tanyája! Barnagulyája.* A tréfas harangszó-magyarázatoknak se szeri, se száma. Sok adat vall arról is, hogy a harangszóból hajdan időjárési változásokra is következtettek.”¹⁸

A Körösök térségéből több településről rendelkezünk adatokkal a harangokhoz kapcsolódó szokásokról, hagyományokról. A gyomai református gyülekezet harangjairól és a hozzájuk fűződő hagyományokról például Cs. Szabó István írt személyes indíttatású anyagközlést, felhasználva a presbiteri ülésekről készült jegyzőkönyvek bejegyzéseit.¹⁹ A térségtől délebbre ugyancsak az 1980-as évekből származnak a tótkomlói harangozási szokásokról és a harangozás feladatait ellátó specialistákról lejegyzett néprajzi adatok, amelyeket Koppány János tett közzé írásában.²⁰

¹⁸ Bárth 1990: 350. (Idézi: Kovács 1919: 14; Csík 1986; Lukács 1987.)

¹⁹ Cs. Szabó 1987: 301.

²⁰ Koppány 1985: 401.

1. kép: *Szeghalom katolikus temploma, 2017.*

Szeghalom „rég magyar helység, Békés vmegyében, közel Bihar vmegyéhez, Békéshez északra 4 órányira: 45 kath., 5551 ref., 10 evang. lakosokkal, 750 házzal, ref. templommal s iskolával, több csinos uradalmi épületekkel. Az utcák rendezve vannak, s a házak közt sok csinos épület találtatik, csak kár, hogy a tűzi veszedelmnek nagyon ki van téve a nádtetők és nád udvarkerítések miatt. Ékességére szolgál a helységnek a Kárász ur jó izlésű háza, egy mellette lévő virágos, gyümölcsös kerttel, s szinte a gr. Festetics épülete”²¹

– így ír a településről Fényes Elek a 19. század közepén. Munkájából kiderül, hogy a túlnyomóan református településen a 19. század közepén még nem állt római katolikus templom.

Nyolc évtizeddel később, a Márkus György által szerkesztett Békés vármegye monográfia Szeghalom katolikus lelkészségéről a következőket írja:

„A katolikusoknak ebben időben önálló egyházuk nem volt. A múlt század hetvenes éveiben a hat és félezer református hívóval szemben számuk mindössze 196. Templomukat 1869-ben, a község közepén álló ősi Szög-halmon, gróf d’Orsay

---

²¹ Fényes 1851.

Emil akkori földesúr építtette. Önálló lelkészsége 1869-ben, iskolája ugyanekkor létesült.”²²

A 19. században Szeghalomról a katolikus hívek Körösladány templomába jártak át szentmisére. A század utolsó éveiben megjelent kötetében Karácsonyi János a következőket írja a római katolikus templom építéséről:

„Mivel e század közepén már több katolikus család is lakott Szeghalmon, gróf d'Orsay Emil 1869 táján a községnek nevet adó halmon kath. templomot épített, illetőleg a volt uradalmi magtárt e célra átalakította. Végre 1892-ben többeknek, különösen a Horgosi Kárász családnak, áldozatkészsége lehetővé tette, hogy itt önálló lelkészség szerveztessék.”²³

2. kép: *A fa harangláb a templom mellett, 2017.*

A Szeghalom.hu internetes városi honlap részletesebb tájékoztatást nyújt, amelyben már több információt közöl a harangokról is a haranglábról is:

„A 19. században Szeghalom katolikus földesurai cselédekkel, szolgálóikkal együtt télen és nyáron egyaránt a szomszédos Körösladányba jártak szentmisére. Ezen vál-

---

²² Márkus (szerk.) 1936: 388.

²³ Karácsonyi 1896: 298.

toztatni akarván gróf D'Orsay Emil és Kárász Imre. Előbb kápolnát hozott létre Szeghalmon, majd 1892-ben önálló plébániát. Erre az alkalomra 1892-ben a kápolna mellé, fa harangtoronyt emeltek. A harangtorony az Alföldön egyedülálló lépcsős gúla alakú szoknyás fa harangláb. A nem függőleges felületeket zsindeley borítja. Sajnos a haranglábát másod- és harmad felhasználású gerendaanyagból építették, minek következtében alig fél évszázad múltán szerkezete meggyengült. Ekkor az alsó toronyszoknyát egyszerű téglá huszárfallal váltották ki. A harangláb további romlása tette szükségessé, hogy 1987-ben teljesen elbontsák és új anyagból az eredetivel teljesen megegyező alakban és méretben újjáépítsék. A toronyban négy harang van, a Csánky Béláné által öntetett (219,5 kg), az 1869-ben öntött Kárászharang (93 kg), a hívek által öntetett 53 kilogrammos és az 1933-ban készült harang (26 kg). Napjainkban a Kárász család harangja hívja szentmisére a híveket.”²⁴

Az 1979-ben Miklya Jenő és Szabó Ferenc által szerkesztett városmonográfia a *Historia Domusra* hivatkozva ír a katolikus harangok I. világháború során történt rekvirálásáról:

„1917 június végén nagy feltűnést keltett a szeghalmi katolikus templom három harangjának igénybevétele. (A reformátusok acélból öntött harangjait nem vitték el.)”²⁵

A továbbiakban elsősorban néprajzi célú vizsgálatok számára teszek közzé néhány adatot Szeghalom harangjainak történetéről a helyi római katolikus egyházközség fentebb említett, 1902-től vezetett *Historia Domusában* található feljegyzések alapján.

A 19-20. század fordulójának állapotáról a forrás szerzője ekként ír:

Ámde a télen, bámulatos gyorsasággal felépült templom csakhamar felmondta a szolgálatot; s már egy év múlva új templomról kellett gondoskodni. Ismét a buzgó és bőkezű, - ma már kihaló félben levő és vagyonában nagyon megfogyott, - Gr. D'Orsay család állott elő. Felajánlotta, és saját költségén átalakította a kastélya előtti parkban, magas dombon álló hatalmas magtárát. Tetejének kastélya felé álló végére csinos kis fatornyot építtetett, - belé egy kis harangot tétetett, - s a fő utcán -, a piac felől is külön bejáratot készíttetett több lépcsővel látva azt el. Ablakait román stílusban megnagyobbította, a felső, - kerek - részbe színe vörös, kék, zöld, sárga - üvegeket tétetett s ma is ez képezi Szeghalmon - a helyi viszonyokhoz képest elég nagy, szép fekvéssel bíró, a község legmagassabb pontján, mesterséges dombon álló csinos és vonzó, barátságos kis kath. templomot.

Ugyanitt szerepel az is, hogy forrásunk keletkezésének idején, tehát 1902-ben már állt a fából készült harangláb, amelyben már akkor három harang volt elhelyezve.

²⁴ Lásd: <http://szeghalom.hu> > latnivalok > rom_kat_harang

²⁵ Szabó 1979: 278.

A templom bal oldalán, – ha annak főbejáratával szembe állunk, – van kis távolságra, egy utcaközbe esésével, sarkon, két utcára nézően az elemi, vegyes iskola; melynek története külön van e könyvben megírva. A kettő közötti téren, – fent a dombon, a templom közvetlen közelében áll a torony alakú, zsindegy fedelű, harangláb; s benne három – kellemes összhangú – harang van elhelyezve.

3. kép: Az 1987-ben újjáépített harangtorony 2017-ben.

A többi magyarországi településhez hasonlóan Szeghalom harangjai sem kerülhették el sorsukat az I. világháború rekvirálási során. Amint fentebb már szerepelt, a Nagy Háború idején tömegesen vitték el a harangokat a harcok következtében előállt nyersanyaghiány pótlására. Szeghalomban erre 1917. június 30-án és július 1-jén került sor. Három harangot vittek el ugyanezen alkalomból, akárcsak a környékbeli településekről. Ugyanúgy, mint a szomszédos Körösladány katolikus és református harangjait, vagy a vésztői iskola csengőjét. Az esemény akkor nagy nyilvánosságot kapott, sokan vettek részt az ebből az alkalomból tartott egyházi szertartáson. Forrásunk a következőképpen emlékezik meg a szeghalmi harangok elvételéről:

Harangok elvitele

Június 30-án szombaton d.e. 9 órakor kezdték meg a harangok levételét a katonák; sok néző közönsége volt anyival inkább, mert a reformátusokét nem vitték el; mivel azok aczélból vannak. Másnap, júl. 1-én vasárnap d.u. 1/2 4 órakor igen népes közönség gyűlt össze valláskü-

lönbség nélkül a templomunkban. A községi előjáráság 3 jegyzője, birájabst; a helybeli intelligentia, élén a mélt. Kárász családdal; a lelkész Szabó Sándor pluvialéban a virágokkal, nemzeti színű s egyéb színes szalagokkal, csokrok s koszorúkkal ékesített, a haranglábak előtt földre helyezett harangok előtt beszédet tartott; majd az összes közönséget ajtatosság tartására a templomba hívta; a másvallásúak is végig hallgatták. Ennek végeztével a harangokat kocsira tették, s a vasuthoz vitték; kikísérte a lelkész, kántor, néhány hívó s az ott összegyűlték előtt ismét beszédet tartva a lelkész a nép megindulását hathatósan jelző könyei között ott hagyták 3 harangunkat s ott várta már őket a vésztoi iskola csengője és több szomszédos községnek harangja, többek közt a körösladányirom.kath. és ref. harangok is. A legnagyobb harangunk felirata ez: Emeriens Kárász de Horgos mefierifacit pro pietatesua. FuditFrancisusWalser²⁶ Pestini 1869; súlya volt 178 kgr. hangja mély »c.« a Szt. László alakja volt beleöntve külön felírás nélkül, királyi öltözetben; Kgrmonként 4 K-át fizettek érte. (A középső harangunkat meghagyták – egyelőre; annak felirata ez: Carolina Fejérvári [...] [...] Kárász mefierifacit pro pietatesua.FuditFrancisusWalser 1869, Szt. Mária alakja van bele öntve paláستtal, feszület előtt. Pestini / A másik harang, mit elvittek ezt a felírást viselte: »Imaculataconcepta«. FuditFrancisusWalserPestini 1869. Szintén Szt. Mária alakja van benne paláستtal a feszület előtt; ennek súlya 61 kgr volt. Hangja: magas »c.«. A harmadik egészen kicsi, lélekvaltság harangunk a templom nyugati végen lévő kis tornyocskában állott, a gróf D'Orsay család állíttatta még akkor, mikor a magtárt templommá alakíttatta. Semmi felírása nem volt, súlya 18 kgr. A három harang összesen 257 kgr. súlyú volt s fizettek érte 1028 koronát; ugyanakkor fizették ki a vésztoi iskola csengőjének az árát is 50 kgr. súlya után 200 K-t és az egész együtt 1917 aug 14-én lett az egyhm. alapítványi pénztárban elhelyezve újabb harangok beszerezhetőjére tőkésítve. A szeghalmi harangok: a legnagyobb alsó »c«, középsőt »f« a kis harang felső »c« – »C« dír. A temesvári cs. és kir. katonai parancsnokság a szeghalmi harangokért 1028 K-át és a vésztoi harangért 200 K-t küldött. Egyház-m. hatósághoz beküldetett Váradra aug. 7 ikén. L. Kiadókönyv 134/1917 sz.

IRODALOM

BÁRTH János

1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. 331–424. Budapest: Akadémiai Kiadó

BARTHA Elek

1992 *Vallásokológia*. Debrecen

2019 *Szent hajlékodonak népe*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

2020 Néprajzi szempontok az első világháború emlékezetkultúrájához. In Barttha Elek (szerk.): *Áttörés Caporettonál*. 124–160. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

²⁶ id. Walser Ferenc harangöntő

- MÁRKUS György (szerk.)
1936 *Békés vármegye*. Budapest: Békés vármegye monográfiája szerkesztősége és kiadóhivatala
- BIHARI HORVÁTH Csilla – PATAY Pál
1998 Harang. In Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon IV.* Budapest: Szent István Társulat
- CS. SZABÓ István
1987 A gyomai református gyülekezet harangjainak története, a harangok használata és szerepe a közösség életében. *Vallási néprajz* 3. 301–324. Budapest: ELTE Folklore Tanszék
- CSÍK Antal
1986 Majsai harangok és harangozók. *Honismeret*. XIV. 3. 43–44.
- FÉNYES Elek
1851 *Magyarország geographiai szótára*. Pest
- H. CSUKÁS Györgyi
1997 Közösségi épületek. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar néprajz IV. Életmód*. 223–249. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HISTORIA DOMUS
1902- *Szeghalom rom. kath. egyház Historia Domus*. Kézirat. Szeghalom
- KARÁCSONYI János
1896 *Békésvármegye története, II.* Gyula: Békésvármegye
- KOPPÁNY János
1985 Harangozók és harangozási szokások Tótkomlóson. *Vallási néprajzi* 2. 401–431. Budapest: ELTE Folklore Tanszék
- LUKÁCS László
1987 Népi harangszó-magyarázatok. *Forrás*. 19. 7. 86–89.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila – HOPPÁL Mihály – KÓSA László
1979 Harangozás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 468. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PATAY Pál
1977 *Régi harangok*. Budapest: Corvina Könyvkiadó
- SZABÓ Ferenc
1979 Szeghalom a két forradalomban. 1918–1919. In Miklya Jenő – Szabó Ferenc (szerk.): *Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok*. Szeghalom
- SZEMÁN László
2015 Harangrekvirálások a második világháború idején a Hajdúdorogi Egyházmegyében. *Athanasiana*. 40. 2015. 63–88.
2019 *Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban*. Szabolcs-szatmárberegi Levéltári Évkönyv 21.
- VARGA Gyula
1979 Harang. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 462. Budapest: Akadémiai Kiadó

Péter Körösparti

CATHOLIC CHURCH BELLS IN SZEGHALOM DURING THE 20TH CENTURY

During the course of past centuries, church bells have played an important part in the daily religious schedule of towns, communities and Christian congregations. In the history of Christianity in Europe, it was always an exceptional rare case if an independent Catholic or Protestant community did not have a church bell of their own to call the members of the congregation to prayer or communal service. Church bells had an important religious role on weekdays as well as on holidays, most of which they have retained to the present day.

During the time of The Great War, massive amounts of church bells were taken and used to make up for the shortage of raw material caused by the fighting. Like so many other settlements in Hungary, Szeghalom turned out to be no exception either from the requisitions of church bells during the course of the First World War. The specific dates for these occasions in Szeghalom were June 30 and July 1, 1917. As many as three church bells were seized and taken on these occasions, just like from other settlements nearby. This study discusses these events in detail.

A hajdúnánási tanyák pusztulásának folyamata

KUTASI IMRE

A negyedik tanyakorszak Magyarországon

Az 1945-ös földosztás eredményeképpen megváltozott Magyarország birtokstruktúrája. A nagy kiterjedésű birtokokat felosztották, ennek eredményeképpen a társadalom szélesebb rétege földtulajdonos lett. Az Alföld hét tanyás vidékén – Bács-Kiskun, Szolnok, Békés, Csongrád, Pest és Hajdú-Bihar megyék nagy része, valamint Szabolcs egy része – összesen 284 ezren jutottak földhöz, akiknek 85%-uk a paraszti társadalomhoz tartozott. Az ország e területén ritkák voltak a nagy kiterjedésű úri birtokok, ám jelentősek voltak a 20–200 holdas paraszti földek, valamint az országosnál (35,4%) kisebb földalap (29,3%) állt rendelkezésre. Ennek eredményeképpen a földosztás során az országosnál (73,3%) magasabb (74,3%) volt az 5 hold alatti földhöz juttatottak aránya.¹ Ezzel az individuális tulajdonon alapuló, kisbirtokos földművelés vált általánossá. Természetesen ez az átfogó reform a tanyarendszerre is hatással volt, innen számolják a negyedik tanyakorszakot, amely igen sokrétű, összetett változásokkal teletűzdelt korszaka volt a magyar tanyáknak. A földosztás következtében az Alföld külterületi lakossága – amelynek többsége tanyasi lakos volt – igen megnőtt 1930-hoz képest (összesen 130 414 fővel)², ennek eredményeképpen 1949-ben volt a században a legmagasabb a külterületen élők száma. Ez többek között azt eredményezte, hogy az 1945-öt követő esztendőkből az Alföldön kb. 75 ezer tanya épült.³ A földhöz juttatottak racionális okokból a gazdaságuk legjobb kihasználása érdekében kitelepültek az esetenként a zárt településtől kilométerekre található birtokukra. A kis szalagparcellák tulajdonosainak ez volt az egyetlen lehetősége főleg,

---

¹ Orbán 1980: 364–365.

² Orbán nem ért egyet a számadattal, véleménye szerint a tanyasi lakosság száma éppen, hogy stagnált a második világháborút követő időszakban Orbán 1980: 367.

³ Becsei 1996: 190.

ha nem rendelkeztek igavonó állatokkal (melyekből hiány is volt a háború után) és belterületen található lakóházzal. Ám ez a jelenség előfordult a módosabb belterületi lakóházat bírók körében is, sőt egyesek el is bontották azt, hogy a külterületen újra felépítsék, de a kapott házhelyek eladása is megtörtént egyes esetekben a külterületre való költözés indokaként.⁴

Ez a „tanyaépítési hullám” a nincstelen és szegényparaszti népesség növekedésével járt,⁵ mivel a kezdetben bizakodó gazdák egy része, nem rendelkezett elegendő tapasztalattal, szakértelemmel, igaerővel és eszközzel, így nem tudta fenntartani családját újdonsült gazdaságából.⁶ Ez a már 1930-ban elkezdődött dekoncentrációs folyamat 1949-ig tartott,⁷ amely során a városok belterületének lakossága csökkent a külterületük javára, míg a falvak esetében ellentétes folyamat játszódott le, amely a belterületi népességük növekedését eredményezte. A földreform által keltett „tanyaépítési láz” egy szórányosodási folyamatot is elindított. Az újonnan keletkezett tanyák többsége a kibocsájtó „anyatelepüléssel” kevésbé vagy egyáltalán nem tartott kapcsolatot. A korábban keletkezett tartozéktanyák egy része pedig szóránnyá alakult, ennek egyik oka az 1940-es évek végének gazdaságpolitikája, amely gyengítette a tanyasi paraszt gazdasági kapcsolatát a belterülettel,⁸ valamint az 1950-es évek kulákkellenes politikájának lakóház államosításai.⁹ A korábban bemutatott folyamatok eredményeként létrejött a szóránytelepülési forma, így az egész Alföld területe tanyás területté változott, e jelenségek már a tanyavilág pusztulását is előrevetítették.¹⁰

Már 1945-öt követően a közigazgatás reformjának keretében felvetődött – a korábbi évtizedekben is sokakat foglalkoztató¹¹ – „tanyaprobléma”¹² megoldása.

⁴ Orbán 1980: 365–366.

⁵ Orbán 1980: 363.

⁶ Csiszár 2016: 687.

⁷ Ebben az időszakban kisebb mértékben, de jelen volt egy koncentrációs folyamat is. A parasztság felsőbb rétegeihez tartozók egy része a városba költözött, ha megvolt rá az anyagi fedezete. Orbán 1980: 363.

⁸ Orbán 1980: 367.

⁹ Beluszky 1973: 20.

¹⁰ Becsei 1996: 190.

¹¹ Beluszky 2001: 250.

¹² Erdei 1976: 237–239. Nincsenek külterületi szervek, amelyek segítségével a tanyasiak intézni tudnák ügyeiket, valamint a belterületen található szervek is nehezen tudják elérni a külterületi lakosokat, körülményes olykor lehetetlen a kézbesítés, nyilvántartás, végrehajtás. Nincsenek piacok, az árucserre folyamata nem biztosított. Állategészségügyi szervek sem találhatóak a külterületen, ezért a tanyasi állattartás színvonala alacsony. A lakosok nem részesülnek egészségügyi szolgáltatásokban és ellenőrzésekben, ezért a belterületre kell utazniuk, ha orvosra, bábára, gyógyszerekre van szükségük. Rossz minőségűek vagy nincsenek utak, ami tovább fokozza a tanyák elszigetelődését a belterülettől. A társadalmi egyesületek hiányoznak, így nincs kapcsolat a tanyasi lakosok között sem. Iskolák hiányában oktatás, nevelés nélkül nőnek fel a gyerekek, kulturális igényeiket a lakosok nem tudják kielégíteni. Erdei szerint az észrevételek vitathatóak, tévesek, mivel nem kizárólag a tanyavilágra, hanem egy feltételezett szórányi társadalomra vo-

Orbán Sándor kutatásai szerint Erdei Ferenc belügyminiszter önálló majorokból és több tanyából álló önálló községek kialakítását rendelte el, ezzel próbálva csökkenteni a szórványhelyzetből adódó nehézségeket, de létrejöttük után a legfontosabb tanyai intézmények megszervezése mégis elmaradt. Ennek okait az anyagi fedezet kis mértékében és a települések ellenállásában kereshetjük. Az 1947-ben Kecskeméten az alföldi nagyhatáru városok vezetői részére megrendezett értekezleten elvetették, sőt ellenezték a tanyaközpontokkal kombinált, anyavárosokhoz tartozó közigazgatási kirendeltségek létrehozását, mivel úgy látták, a tanyasi lakosság töredéke áll a kezdeményezések mögött és e központok létrehozásának anyagi háttere nincs kellőképpen megalapozva. Úgy látszott, a települések nem a tanyasi lakosság, hanem a saját érdekeiket vették figyelembe, ezért a terv megvalósítását nem helyileg, hanem központilag kell végrehajtani. Ennek érdekében a belügyminisztérium 1948 nyarán megalapította a tanyabizottságot. Célja a tanyasi népesség gazdasági, egészségügyi, közlekedési, kulturális problémáinak felderítése és a tanyai igazgatás átszervezése a tanyasi lakosság közigazgatáshoz való közelítése érdekében. A munkában az Államtudományi Intézet 10 tagú kutatócsoportja és egyes megyék saját küldöttei is részt vettek. A kutatás jelentős eredményeket ért el: pontosan felderítette a tanyasi népesség életmódját, problémáit, lehetőségeit, szándékait. Orbán szerint egyik legfontosabb megállapításuk az volt, hogy a községek helyének megállapítása kulcsfontosságú feladat, csak ott lehet létrehozni őket, ahol közigazgatási kirendeltség működik, valamint fontos szempont a termelési termelésfejlesztési lehetőségek figyelembevétele is. Egy újabb – az Országos Tervhivatal mellett működő – Tanyabizottság felállítása is elrendelésre került 1949. január 20-án, melynek célja a tanyakérdés megoldása. Feladatul a tanyaközpontok és a hozzájuk tartozó körzetek kijelölését, valamint a tervépítkezések biztosítását és a tanyavidéket érintő beruházási program végrehajtását kapta. Megállapodtak, hogy figyelembe fogják venni a helyi környezet speciális jellemzőit és ennek megfelelően fogják eldönteni szükség van-e új község alapítására, vagy a környező zárt települések elegendőek-e a tanyasi lakosság problémáinak megoldására. Ám a Gazdasági Főtanács 1948. decemberi ülésén arra utalt, hogy a tanyakérdés megoldásában újabb fontos szempontokat kell figyelembe venni, ezek közül a legfontosabb pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezése.¹³

Ennek megfelelően előtérbe került a kulákság korlátozása, az átszervezés előkészítése és a termelőerők megfelelő csoportosítása is, amelyek elvégzése a tanyák átszervezését is megköveteli.¹⁴ Igaz a termelőszövetkezetek kialakítása nem

---

natkoztathatóak. Egyesek egyenesen hamisak mások, pedig nemcsak a tanyavilágra, hanem a falvakra is igazak.

¹³ Orbán 1980: 368–370.

¹⁴ Orbán 1980: 370.

településrendezési és/vagy a helyi gazdasági viszonyok kérdése, de a mezőgazdaság ilyen nagyarányú átalakítása rájuk is hatással van. Létrejöttükhöz a politikai (kulákok kiszorítása, termelőszövetkezeti mozgalom elindítása) és tárgyi (géppálmások megszerzése) feltételek mellett szükséges a paraszti társadalom meggyőzése is.¹⁵ A vezetés ebben az időszakban a tanyákat kizárólag a mezőgazdaság szocialista átszervezésének akadályaként látták, céljuk a megszüntetésük volt.¹⁶ Mivel a tévesztésnek a legtöbb nehézséget az Alföld kiterjedt tanyahálózattal bíró része (Bács-Kiskun, Szolnok, Békés, Csongrád, Pest és Hajdú-Bihar megyék nagy része, valamint Szabolcs egy része) okozta, nem úgy, mint az aprófalvas területekkel és a régi nagybirtokok majorjaival. A nehézségeket kiváltó okot a tanyarendszer egyéni gazdálkodási rendszerében kell keresnünk, amely ellentétben állt a szocialista üzemek közös gazdálkodási modelljével. Ezért a mezőgazdaság szocialista átszervezésének elindulását megnehezítette, akadályozta.¹⁷ Ennek értelmében az 1948-as évtől kezdve a gazdaság átszervezésének elősegítéséért az ország vezetésének célja: a tanyasi lakosság közeli zárt településekbe, illetve az újonnan megalakult közösségekbe való költöztetése, ezzel elsorvasztva a tanya- rendszert. Kezdeti lépéseik a következők voltak:

1. Korlátozták a tanyai építkezéseket,
2. Megvontak minden támogatást a tanyai építkezéstől,
3. Támogatásokat belterületi építkezésekhez szolgáltatták.¹⁸

A további intézkedéseket Orbán kutatásainak köszönhetően ismerjük. 1949-ben Erdei Ferenc elnökletével összeült első értekezletére a Tanyai Tanács. A Tanács által előterjesztett és február 11-én kiadott kormányrendelet (1300/1949 sz.) értelmében tiltották a városok, falvak és tanyaközpontok külterületén történő építkezéseket. A február 21-én tartott ülésen világossá vált a tanyaközpontosítás következő fázisa a községesítés. A tanyakérdés megoldása ebben az időszakban igen nehéznek és összetettnak bizonyult. A szakemberek 1948/1949 fordulóján kénytelenek voltak egy újabb fontos szempontot is figyelembe venni a tanya-probléma megoldása során. Ám hosszas és nehéz munka eredményeként 1949-re megszületett – a korábbi, még a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt kidolgozott – koncepció, és az 1948/1949. év elejére kialakult új, – már az átszervezés feltételrendszerét is figyelembe vevő – tervezet kompromisszuma. Megállapodás született arról, hogy az egyes vidékek sajátosságait is figyelembe fogják venni és annak megfelelően döntenek el, a lakosság problémáit a már meglévő, vagy az esetlegesen újonnan létrehozott települések fogják-e megoldani.¹⁹

¹⁵ Erdei 1951: 133–134.

¹⁶ Orbán 1980: 370.

¹⁷ Erdei 1951: 135.

¹⁸ Orbán 1980: 370.

¹⁹ Orbán 1980: 370–372.

Elindultak a munkálatok a tanyaközpontok kijelölésére. Erdei Ferenc – Orbán Sándor kutatásai szerint – komoly felelősséget érzett a feladat végrehajtása miatt. Az Államtudományi Intézet és a különböző tárcák munkatársait részletes „tájékoztató” után engedte el. Hangsúlyozta, fontos, hogy értsenek szót a helyi szervek képviselőivel és magával a lakossággal. Külön kiemelte, emberi sorsokról döntenek a központok kijelölésével, ezért minél precízebben mérjék fel az adott település helyzetét és hosszas mérlegelés után döntsenek a központok helyéről. Tette ezt azért, mert feladatának a tanyasi lakosság életkörülményeinek javítását tekintette.²⁰ A munka befejeztével összesen 240 tanyaközpont került kialakításra, ennek jelentős része (194) a hét alföldi tanyás megyében. Ez összességében az Alföld külterületének és az itt élő népességének egyharmadát tette ki. A legtöbbet Pest (53), Szolnok (32) és Csongrád (31) megyében jelöltek ki, ezeket követték Békés (23) Szabolcs-Szatmár (22), és Hajdú-Bihar (21) megyék. A legkevesebb Csanád (9), és Bács-Bodrog (3) megyékre jutott. Több helyen előfordult elégedetlenkedés, tiltakozás a központok kijelölése miatt. A folyamat során figyelembe vették, hogy a terület: (1) 5–7 km-re vagy 1 órányi járóföldre legyen a településtől, (2) a központ lakosság száma elérje minimum az 1 000-et, (3) és a hozzá tartozó terület 2–7 000 hold között legyen. A mezőgazdasági üzemekkel nem számoltak, az 1949-ben készült összesítő kimutatás nem jelöl egyetlen termelőszövetkezeti központot sem.²¹

A tanyavilágot kizárólag akadályként látó szemlélet az 1950-es évekre kissé megváltozott: továbbra is a termelőszövetkezetek létrehozásának gátjaként gondoltak a tanyákra, de ez már nem jelentette azt, hogy teljes mértékben fel is kell számolni őket.²² Egy elsőre paradoxonnak tűnő jelenségre lett figyelmes Erdei Ferenc az 1950-es évek elején. A pár éve megkezdődő nagyüzemi átszervezésben Szolnok megye érte el a legjobb eredményt az országban, kiterjed tanyarendszere ellenére. Túrkeve, Karcag, Kisújszállás és Mezőtúr lettek az ország első termelőszövetkezeti városai. Hasonló eredményt ért el Bács-Kiskun és Pest megye is. Ennek természetesen leginkább politikai okai voltak (pl.: magas létszámú agrárproletáriátus, nagy tömegű földhözjuttatott, a kuláksággal szemben folytatott erős harc, döntően gabonatermő vidékként a gépállomások szerepe jól érvényesül). A vizsgálatok során Erdei arra jutott, hogy Magyarországra jellemző az „anyatelepüléssel” szoros kapcsolatot ápoló tartozékanya „a lakóhelynek és a mezőgazdasági termelésnek olyan sajátosságos rendszerét valósítja meg, amely éppen ennél a kettős jellegénél fogva nem egyszerűen és kizárólagosan csak ellentéte és akadálya a nagyüzemi szocialista gazdálkodásnak, hanem másfelől bizonyos mértéken előse-

---

²⁰ Orbán 1980: 372.

²¹ Orbán 1980: 373–374.

²² Orbán 1980: 380.

gíti azt.”²³ Az ilyen tanyák a gazdasági és a lakóhely sajátosságait ötvözik ennek következtében olyan speciális üzemszervezési formát képviselnek, amely „egy közös vonása az egyéni gazdálkodás alapján álló tanyarendszer és a szocialista üzemszervezés között. Ez pedig a nagyobb községekben való együttlakás és a távolabbi föld megművelésének az összeegyeztetése.”²⁴ Így kijelenthető, hogy a tanyarendszer, bizonyos körülmények között, egy bizonyos mértékben még elő is segíti a nagyüzemi gazdálkodás létrehozását.²⁵ Erdei nem magyarázza részletesebben, milyen körülményeket tekint pontosan a termelősövetkezetek létrejöttét segítő elemnek. Meglátásom szerint itt gondolhatunk például a tanyaépületek termelősövetkezeti célokat ellátó épületté való átalakíthatóságára (iroda, istálló stb.). Tehát a tanyarendszer nem kizárólag akadálya volt a termelősövetkezeti rendszer kiépítésének: egy, helyi sajátosságoktól erősen függő, olykor ellentétes erők egymásra hatása során kialakult bonyolult kapcsolatban álltak egymással.

Az előbbieken ismertetett folyamatok során a tanyarendszer folyamatosan pusztult, általános folyamat volt az Alföldön a külterületi népesség csökkenése (1949 és 1960 között 30,2%-kal) és a belterületi lakosság növekedése. E jelenség velejárója volt a zárt településeken kívül élők előregedése.²⁶ A szocialista vezetés elképzelése nem vált valóra, a tanyarendszer sorvadása egy hosszú, lassú folyamat volt, melynek okai több tényezőből tevődtek össze. Beluszky Pál szerint ezek közül a legfontosabbak:

1. A tanyaközpontok fejlődése nem az elvárt gyorsasággal történt, a kezdeti lendület alábbhagyott, valamint a falvak és az újonnan létrehozott községek sem kellőképpen vonzották a tanyasi lakosságot.

2. A háztáji gazdálkodás a vártnál nagyobb szerepet töltött be, így teljesen nem szűnt meg a tanya gazdasági udvar funkciója.

3. A szétnyíló „agrárrolló” miatt a mezőgazdaságból élő külterületi népesség nehezen jutott hozzá a korszakban egyébként is hiánytermékként jelentkező építőanyaghoz, valamint a legtöbb településre jellemző telekhiány még tovább nehezítette helyzetüket.

4. A nagyüzemi gazdálkodás keretei és a mezőgazdasági tulajdonviszonyok csak az '50-es években szilárdultak meg, közben az egyéni gazdálkodás többször teret nyert.²⁷

1. A tanyaközpontok fejlődésének lassú lefolyását Orbán tanulmányának köszönhetően ismerjük. Kutatásai szerint a tanyaközpontok fejlődése már 1949 őszén alábbhagyott. A tervezett közművesítés és az építkezések lassan mentek

²³ Erdei 1951: 136

²⁴ Erdei 1951: 136.

²⁵ Erdei 1951: 137.

²⁶ Becsei 1996: 190–191.

²⁷ Beluszky 2001: 252.

végbe, elhanyagolódtak. Az elkészített tervezetek, túlzóak voltak, olyannyira, hogy megvalósításuk lehetetlen volt. Időközben a fejlesztésekre fordítandó pénzüsszeg is folyamatosan csökkent, valamint a Tanyai Tanács és a központi és regionális szervek nem végeztek összehangolt munkát, nem működtek kellőképpen együtt. Mindezeket még tetézte, hogy a tervezettnél sokkal kevesebben szándékoztak a tanyaközpontokba, újonnan létesített közösségekbe beköltözni. A korábban beköltözési szándékukat közlők közül is többen megváltoztatták elképzeléseiket a felmerülő építőanyag-hiány miatt,²⁸ amelyet az „agrárrolló” szétnyílása még tovább fokozott.

2. A háztáji gazdaságok célja a termelőszövetkezetek tagjainak megélhetésének megkönnyítése volt. Odaítélésének kritériuma az előre meghatározott munkaegység teljesítése volt.²⁹ Emellett fontos politikai szereppel is rendelkezett, segítette a tagok áttérését a közös gazdálkodásra, valamint a szövetkezetek termelékenységét is megnövelték, mivel a tagok saját szükségleteiket a háztáji gazdaságokkal ki tudták elégíteni, így ez nem a nagyüzemi gazdálkodás feladata volt.³⁰ Fennállásuk miatt két ellentétes tényező hatott egymásra. Egyrészt a termelőszövetkezetek célja a tanyavilág felszámolása volt, míg a háztáji gazdálkodások ösztönözték a tanyak fennmaradást. Így a tanya feszültséget hozott létre a nagyüzemi és a háztáji, valamint a zárt településeken élő és a tanyán élő termelőszövetkezeti tagok között.³¹ Ennek értelmében véleményem szerint kijelenthető, hogy a háztáji gazdaságok konzerválták a tanyarendszert, fennmaradását elősegítették. Boros Ferenc rámutatott a területi differenciálódásra, megállapította az ország azon részein, ahol intenzív kultúrák termesztése volt az uralkodó, a háztáji gazdálkodásnak nagyobb szerep jutott, mint ott, ahol többségében szántóföldi művelést folytattak.³² Néhol fennállt az az elsőre paradoxonnak ható helyzet, hogy a tanyak fennmaradását közösségi érdek segítette elő, mégpedig nem is egy család, hanem magának a termelőszövetkezet közösségének az érdeke. A tanya körül lévő, nagyüzemi, művelésre alkalmatlan területet a tanyasi lakosság művelte, ehhez a szövetkezet segítséget nyújtott eszközeivel, munkaerejével, cserébe a tulajdonos a megtermelt termény egy részével fizetett. Így mindkét félnek érdekében állt a helyzet fenntartása. Az állattartás is konzerválta a tanyak fennmaradását, mivel a külterületen több állat eltartható volt kisebb szántóföldi területtel, mint egy zárt település belterületén. Ennek oka, hogy szabad területen az állat a környéken lévő rovarokat, műveletlen területek fűterméseit is elfogyasztja, így kevesebb takar-

---

²⁸ Orbán 1980: 379–384.

²⁹ Csiszár 2016: 693–694.

³⁰ Schindele 1986: 24.

³¹ Becsei 1966: 389.

³² Boros 1966: 393–394.

mányigénye van, mint egy belterületen kizárólag intenzív módszerrel tartott jószágoknak.³³

3. Az agrárrolló szétnyílt, tehát a mezőgazdasági termékek ára lassabban növekedett, mint az ipari termékeké, így a tanyasi lakosság által megtermelt terményekért kapott pénzből, nem tudtak elegendő mennyiségű építőanyagot vásárolni belterületi házaik felépítéséhez. Tetézte a problémát a korszakban jelenlévő építőanyag-hiány is. Jól szemlélteti a helyzet súlyosságát, hogy 1950 tavaszán téglá és tetőfa hiány is volt, az Építésügyi Minisztérium pedig 1 000, egy hónappal később pedig 1 500 ház felépítéséhez szükséges anyaggal rendelkezett.³⁴

4. A tévesztés három hullámban zajlott le Magyarországon. Az első 1949–1953, a második 1955–1956 az utolsó pedig 1959–61 között. Ennek eredményeképpen az egyéni gazdálkodás a szövetkezetesítési periódusok között 1954–1955, 1957–1958 újra teret nyerhetett. Az 1956-os események eredményeképpen általános jelenség volt az országban a szövetkezetekből való kilépés, egyesek felbomlása is bekövetkezett, de az utolsó szakasz a legerőszakosabb volt,³⁵ a végére az ország mezőgazdasági foglalkoztatottjainak legnagyobb része belépett valamelyik szövetkezetbe.

A tanyák pusztulását számtalan tényező elősegítette, nemcsak a korábban bemutatott külső (leginkább a mezőgazdaság szocialista átszervezése), hanem különböző belső problémák is. Rományi Pál kutatásai szerint ezek közül a legfontosabbak:

1. A foglalkoztatottsági átrétegződés folyamatának erősödése a tanyasi népesség utánpótlásának csökkenését okozta. A fiatalok már nem követték szüleiket, sokan nem a mezőgazdaságban, hanem máshol, az iparban vagy valamilyen szolgáltatói, esetleg értelmiségi munkakörben helyezkedtek el. Tanulmányaik során megnőttek kulturális, szórakozási igényeik, így a tanya már nem elégítette ki igényeiket, ezért elköltöztek.

2. Egyes tanyaépületek állapota életveszélyes volt. A régi házakat megviselték az időjárás viszontagságai. Leginkább a nagy esőzések jelentettek veszélyt a vályogtéglából készült épületekre. Javításukra kevesen költöttek.

3. Általánosságban elmondható, hogy a tanyák anyagi ellátása elmaradott volt, többségük nem volt közművesítve, valamint a közlekedési feltételek sem voltak adottak.

4. A tanyasi lakosság kulturális igényeket is birtokló része elzárva érezte magát a zárt település külterületén mindennemű kulturális, oktató, szórakoztató lehetőségtől.³⁶

³³ Kovács K. 1966: 396–397.

³⁴ Orbán 1980: 383.

³⁵ A témához lásd: Ö. Kovács 2008.

³⁶ Rományi 1974: 67–70.

A fentebb említett okok miatt a tanyavilág az idő előrehaladtával folyamatosan pusztult Magyarországon. Területileg, mikro régióként, sőt még egy település különböző határrészein is más-más módon, és gyorsasággal ment végbe.

A hajdúnánási tanyák pusztulása

A következőkben a szakirodalom és a népszámlálások statisztikai adatainak segítségével ismertetem hogyan és milyen okok miatt következett be Hajdúnánás tanyáinak pusztulása.

A tanyák pusztulása differenciált képet mutatott az országban, a helyi viszonyok határozták meg az egyes települések külterületi népességének csökkenését és tanyáinak sorvadását.³⁷ Hajdúnánáson 1930-ban a tanyavilág aranykorának nevezett időszak kezdetén a lakosság 20,74%-a (3731) lakott külterületen,³⁸ melynek nagy részét tanyasi lakosnak tekintettem.³⁹ Sajnos az 1941-es népszámlálás nem közöl adatokat a város külterületi lakosságáról, de a nyolc évvel későbbi 1949-es összeírás szerint a külterületi népesség arányában 5,46%-os növekedés következett be (4774 fő a külterületi lakosság száma), amely eredményeként a város elérte külterületi lakosságának maximumát.⁴⁰ Érdekes, hogy az utolsó tanyakorszak idején volt a városnak a legmagasabb a külterületi népessége történelme során, az 1945-ös földosztás eredményeként,⁴¹ de nem beszélhetünk egyedül esetről.⁴² Mint már korábban is említésre került, e fokozott tanyai építkezés a társadalom alsó rétegeihez tartozó szegényparasztság létszámnövekedését⁴³ és szórványsodást idézett elő,⁴⁴ ám a kutatás jelenlegi szakában nem lehet megállapítani, Hajdúnánáson pontosan milyen mértékben következett be ez a jelenség. Csiszár Imre feltárta, hogy városunkban is hasonlóan történt a földosztás, mint az ország más területein. De az országos jelenséggel ellentétben Nánáson nem az öt hold alatti törpebirtokok növekedése volt számottevő, hanem az 5–25 hold közötti középparaszti gazdaságok száma emelkedett meg leginkább.⁴⁵ E speciális helyzetnek köszönhetően elképzelhető, hogy a város társadalma és a tanyák szórványsodása kissé eltérő utat járt be az átlagtól. Az biztosan kijelenthető, hogy e ta-

---

³⁷ Beluszky 1973: 26.

³⁸ MSK. ÚS. 83. kötet 1932: 162.

³⁹ A külterületi és a tanyasi népesség nem szinonimái egymásnak. Kiss István tanulmányában részletesen kitér a kettő közötti különbségre lásd Kiss 1974.

⁴⁰ MSK. ÚS. 83. kötet 1932: 162–163; KSH 11. kötet 1951: 56

⁴¹ Papp 1995: 7.

⁴² Becsei 1996: 190.

⁴³ Orbán 1980: 363.

⁴⁴ Becsei 1996: 190.

⁴⁵ Csiszár 2015: 243.

nyaépítési lázat a vele ellentétes folyamat, a pusztulás váltotta fel a következő években.

Az 1940-es évek végén elindult a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A lakosság döntő többsége nem támogatta a közös gazdálkodás megszervezését, sőt meglehetősen ellenezték. Ennek ellenére már 1948-ban megalakult a feltehetőleg Bocskai nevet viselő termelősövetkezet Gyulai András vezetésével. Történetéről írott források hiányában nagyon keveset tudunk, valószínűleg nem volt hosszú életű. Ezt követően 1949. december 21-én jött létre a December 21 Tsz, amely az 1956-es eseményeket követően Új Életre változtatta nevét. Majd 1949 februárjában – majorság vagy uradalom hiányában tehetősebb gazdák földjeinek tagosításával és tanyáinak igénybevételével – jött létre Tedejen az Állami Gazdaság⁴⁶ és a Dózsa, valamint Haladás Tsz-ek. Ezt követően 1950. február 25-én a Micsurin, és még ez év őszén a Táncsics termelősövetkezeteket hozták létre. Az első szövetkezesítési hullámban utoljára 1952-ben a Petőfi és a Kossuth Tsz-ek szerveződtek meg, majd 1955-ben a Szikra Tsz megalapítása történt. Az 1956-os események hatására többen kiléptek a nagyüzemi gazdálkodásból és önálló földművelésbe kezdtek, ám az utolsó, harmadik hullám még erőszakosabb volt, mint a korábbiak.⁴⁷ Ennek eredményeképpen 1960 év végére a nánási gazdák 80%-a kénytelen volt aláírásával igazolni részvételét a közös gazdálkodásban. Az utoljára megalakuló termelősövetkezetekhez tartoztak a Bocskai, Jókai (1957) és a Rákóczi (1960. december 31.). A kevésbé sikeresen működő termelősövetkezetek egyesültek: 1959. december 30-án így született meg a Lenin Tsz a Táncsics és a Kossuth egybeolvadásával, valamint 1962-ben a Bocskai és a Micsurin Tsz-ek házassága történt meg, végül pedig a Lenin és a Rákóczi Tsz egyesüléséből 1977. január 1-jén jött létre a Béke.⁴⁸

A megalakult szövetkezetek a tanyavilágot a sikeres nagyüzemi, gépesített, nagy termelőkapacitású gazdálkodás akadályaként látták. Kisajátították a gazdák épületeit, átalakították őket és felhasználták irodaként, istállóként, raktározó helyiségként. Egyeseket elbontottak – az építőanyag-szükségletre hivatkozva –, míg más tanyákat pusztulni hagytak, ezzel is az új viszonyokat jelezve. Ezért e korszakot a „tanyabontás időszakának” nevezik.⁴⁹ A tanyasi lakosságot a városba való beköltözésre készítették. Egyre nehezítették életkörülményeiket, elrendelték: be kell keríteni a tanyakerteket, mert egyesek jószágaikra nem figyeltek, és azok megkárosították a termelősövetkezet veteményét. Ha a határkerülő meg tudta állapítani kinek az állatai okozták, megállapították a kár mértékét, és kötelezték a

⁴⁶ Cary Jakab, Nagy Kálmán, Daróczi Miklós, Csohány András tanyáinak és Szabó Antal-féle fürdőjének felhasználásával. Mónus 2002: 74.

⁴⁷ Ö. Kovács 2008: 41.

⁴⁸ Csiszár 2013: 157–162.

⁴⁹ Csiszár 2007: 213.

tulajdonost térítse meg.⁵⁰ Azt a hírt terjesztették: meg fog szűnni részben vagy egészében a tanyasi iskolákban a tanítás, csak a városban lesz gyermekeiknek lehetőségük tanulni.⁵¹

Az 1952-ben létrejött Hajdúböszörmény, Hajdúdorog és Hajdúnánás határától kiszakított területen Hajdúvid. A településre a környező várásokból és azok tanyavilágából költöztek be, leginkább Böszörmény és Dorog lakosai kezdtek itt új életet. Nánásról és tanyáiról elenyésző számú lakos költözött a szocialista faluba.⁵² A város határa is csak 199 kat. holddal lett kisebb a község kialakításának következtében, amely Nánás 46 ezer kat. holdas területéhez képest elenyésző.⁵³

Az 1949-ben az Állami Gazdaság – amely 1951. december 21-e és 1953. szeptember 30-a között kényszermunka táborhelyként is működött – megalakulása után egyre növekedett eszközellátottsága. 1955-re már mindhárom üzemegységében (Pusztá I., Pusztá II., Tedej) felépültek a gazdálkodáshoz szükséges épületek, kellékek: istállók, kutak, dohánypajták, műhelyek, terménytárolók, munkásszállások, irodaház, sőt a Pusztá I. és a tedeji telephelyen lakóházak is épültek. A gazdaság központja az utóbbi üzemegység lett. Tedejen üzemi konyha, ebédlő, 200 személyes kultúrház és iskolai tanterem is épültek. A népesség folyamatosan növekedett, ezért az iskoláskorú gyerekek oktatása érdekében először megszüntették az osztatlan tanyasi iskolát, majd tovább fejlesztették, először részben osztottá, végül osztottá. Az óvodás korú gyermekek nevelése, oktatása érdekében 1954-ben a Gazdaság egy csoport számára óvodát is létrehozott. 1952-től kezdődtek meg a lakásépítések, 1957-re így a régi – többségében már felújított, vilamosított – tanyával együtt 127 db szolgálati lakást tartottak nyilván a központban, emellett 1 db 80 személyes munkásszállás is helyet kapott. 1962. január 1-jén összevonták a Hajdúböszörményi Állami Gazdasággal, ennek eredményeképpen 45 új kétszobás lakóház épült. 1990-re 540 fős településsé vált Tedej, amely fejlődését az Állami Gazdaságnak köszönhette.⁵⁴ Tehát a Gazdaság létrejötte és fejlődésének eredményeként egy Hajdúnánáshoz tartozó település keletkezett, amelynek lakói a Gazdaság dolgozói voltak. Minden bizonnyal e folyamat is hozzájárult a tanyavilág pusztulásához, ám ennek mértéke még – források hiányában – nem megállapítható.

⁵⁰ Egyes gazdák kifejezve a termelőszoövetkezet iránt érzett ellenszenvüket este kihajtották a szántóföldre jószágait és kizárták őket, ne tudjanak bejönni. K.A. 1942. V.M. 1920.

⁵¹ K.A. 1942. P.M. 1938.

⁵² Janó 1963: 25–26.

⁵³ KSH 9. kötet 1950: 107; KSH 3s kötet 1962: 67.

⁵⁴ Mónus 2002: 74–78.

* A jelölt éveknél a jelenlévő népességet vettem figyelembe az összehasonlíthatóság szempontjából, mivel a korábbi évek statisztikái a népességszámot csak ilyen formában közölték. KSH 10. I. kötet 1972: 465.

A népszámlálások statisztikai adatai lényeges információkat közölnek, amelyek segítségével fontos következtetések vonhatók le a tanyavilág helyzetéről. Az 1930–1980 között készült népszámlálási statisztikák kül- és belterületi népességre vonatkozó adatai közül a lakosság számot, a foglalkoztatottsági elosztást és a korösszetételt vizsgáltam, mivel véleményem szerint e mutatók a legfontosabbak a téma vizsgálatának szempontjából.

A statisztikai adatok megfelelő értelmezéséhez a helyi társadalomra ható erők ismerete is szükséges, ezért a következőkben ezt szeretném ismertetni Kováts Zoltán kutatásai alapján. 1930–1941 közötti időszak a gazdasági világválság évtizede. Országos viszonylatban ez a negatív gazdasági esemény a születések számának csökkenését okozta, ez megfigyelhető az 1 000 lakosra jutó szaporulat mértékéből (6,7). Hajdúnánás adatai sokkal kedvezőbbek, majd a kétszeres értéket mutatják (11). Az évtized végére csökkent a születések aránya, de ezzel párhuzamosan a halálozási adatok is kisebb értéket mutatnak. E jelenség a nagyarányú – az előző évekhez képest megkétszereződő – kivándorlás (2 322 fő) miatt mégsem idézett elő népességtöbbletet. Kováts szerint, ezért a népességnövekedés lehetséges lenne, de a városban nincs meg az ehhez szükséges gazdasági fejlődés. Az 1941–1949 közötti időszakban csökkent a város összlakossága, ez több okra vezethető vissza. A születések száma is csökkent, főleg a háború utolsó éveiben,⁵⁵ valamint Nánáson is több emberi életet követelő szörnyűség következett be: a második világháború 573 helyi áldozatot követelt,⁵⁶ a zsidó áldozatok száma kb. 640-re tehető, míg a málenkij robotra elhurcolt 350 férfiből alig 20 tért haza élve.⁵⁷ Pozitív eredménynek tekinthető az elvándorlás csökkenése (1 648 fő).⁵⁸ Az 1941. évi népszámlálás sajnos nem közli Hajdúnánás külterületének adatait, ám ennek hiányában is fontos következtetések vonhatók le.

Év	Az összerületi népesség száma	A külterületi népesség		
		Szám	Növekedése (+) illetve csökkenése (-) az előző adatokhoz képest	
			Abszolút számokban	Százalékban
1930	17 990	3 731	–	–
1941	18 770	n.a.	n.a.	n.a.
1949	18 222	4 774	1 043	27,95
1960	18 312	4 394	-380	-7,96
1970	17 906	1 757	-2 637	-60,01
1980	18 646	453	-1 304	-74,22

⁵⁵ Kováts Z. 1973: 82.

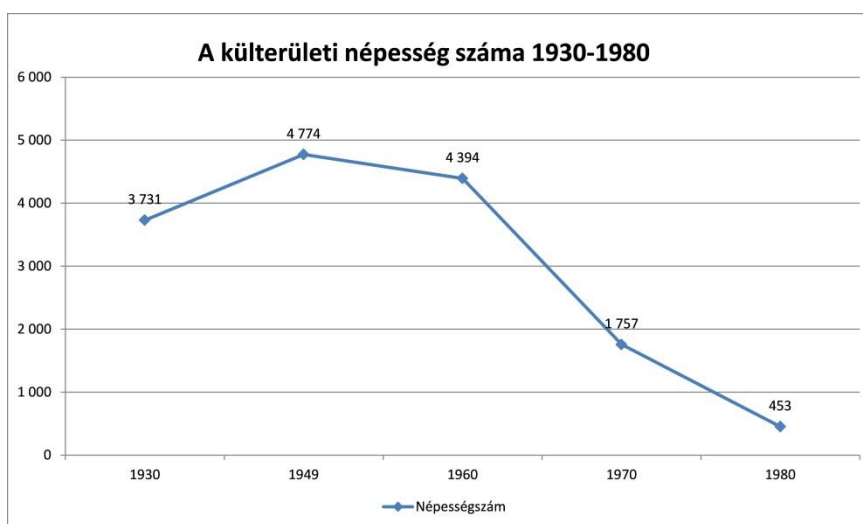
⁵⁶ Buczkó 2012: 147.

⁵⁷ Csiszár 2012: 173; 178.

⁵⁸ Kováts Z. 1973: 82.

Év	A belterületi népesség			A külterületi népesség aránya százalékban
	Szám	Növekedése (+) illetve csökkenése (-) az előző adatokhoz képest		
		Abszolút számokban	Százalékban	
1930	14 259	–	–	20,74
1941	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1949	13 448	-811	-5,69	26,2
1960	13 918	470	3,49	24
1970	16 149	2 231	16,03	9,81
1980	18 193	2 044	12,66	2,43

1. táblázat: Hajdúnánás kül- és belterületi népességének változása 1930–1980 között.

1. ábra: Hajdúnánás kül- és belterületi népességének változása 1930–1980 között.⁵⁹

1930–1949 között a kül- és belterületi népesség eloszlásában bekövetkezett változásról elmondható, hogy hatalmas növekedés következett be a külterületi népesség számában (26,20%). Ennek oka az 1945-ös földosztás által kiváltott „tanyaépítési hullám” és – kisebb mértékben – a természetes szaporodás. A következő két népszámlálás között 1949–1960 az országos tendencia – az abortusztilalom eredményeként („Ratkó korszak”) – a születések számának növekedése volt. Hajdúnánáson e születésszabályozási törvény nem okozott látványos változást. A vándorlás hasonló mértéket öltött, mint a ’30-as években (2 330 fő). Országos jelenség volt ebben az időszakban a népesség koncentrációja, városokba való költözése.⁶⁰ Ez Hajdúnánáson is jelentkezett, 8%-kal csökkent a külterületi

⁵⁹ A kül- és belterületi népességszám változását bemutató táblázat és ábra forrásai: MSK. ÚS. 83. kötet 1932: 162–163; KSH 2. kötet 1976: 80; KSH 11.kötet 1951: 56; KSH 3s kötet 1962: 228; KSH 10a kötet 1972: 72; KSH 9a kötet 1981: 72–73.

⁶⁰ Kováts Z. 1973: 82–83.

népesség száma,⁶¹ ennek egyik oka a szövetkezesítés első és második hulláma során létrejött termelőszövetkezetek korábban már ismertetett „tanyaellenes” politikája. A korszakban a belterület népességének növekedése is megfigyelhető (4%).⁶² 1970-ben a város összlakossága kb. 400-zal⁶³ csökkent. Ennek egyik oka lehet az előző időszakban bekövetkezett nagyarányú elvándorlás, amelynek mértéke 1 000 főre vetítve 15,2 fő, jól érzékelteti a helyzet súlyosságát, hogy az országban csak Túrkevéen volt nagyobb ez az érték (23,1). A születések száma csökkent, de kedvezőbbek a viszonyok, mint az országos átlag.⁶⁴ A külterületi népesség száma ebben az időszakban óriásit csökkent, a lakosok több mint fele (60%) (!) elhagyta a tanyát. Nagy részük a belterületre költözött, ez látszik a 16%-os növekedésből is. Ebben az időszakban zajlott le a szövetkezesítés utolsó, harmadik fázisa, amelynek végére a hajdúnánási gazdák 80%-a belépett valamelyik termelőszövetkezetbe. A következő évtizedben még többen hagyták el a tanyavilágot (74%), ezzel a külterületi lakosság aránya 10%-ról 2%-ra csökkent.⁶⁵ Ám a statisztikai adatok elemzésénél a belterület növekedését is figyelembe kell venni. 1969-ben a város a Csepűskert egy részét és a Tégláskert egészét és feltehetőleg az 1970-es évek folyamán⁶⁶ pedig az Újházhelyet belterületté nyilvánította. Az 1960–1970-es évek telekigényeit a város volt szőlőskertje és szőlőskert része elégítette ki.⁶⁷ Tehát a külterületi és a belterületi népesség arányának változására a város egyes részeinek belterületté nyilvánítása is hatással volt. További kutatás eredményeként lehetne meghatározni a korszakban mely területek státuszában állhatott be változás, és az milyen arányban járult hozzá a lakosságszám arányának megváltozásához.

A foglalkoztatottság vizsgálatával is hasznos információk vonhatók le a külterületi lakosság csökkenésének okairól.

⁶¹ KSH 11. kötet 1951: 56; KSH 3s kötet 1962: 228.

⁶² KSH 11. kötet 1951: 56; KSH 3s kötet 1962: 228.

⁶³ A népszámlálások módszertani változása miatt nem lehet pontos adatot közölni.

⁶⁴ Kováts Z. 1973: 83.

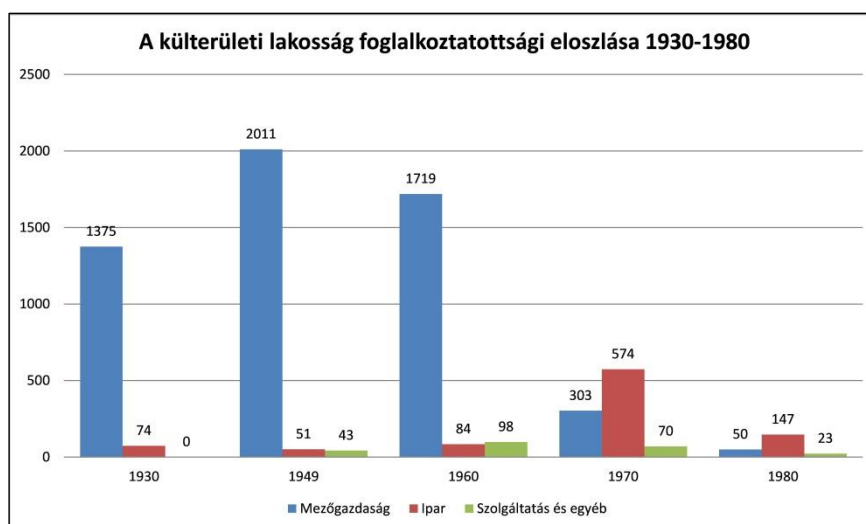
⁶⁵ KSH 10a kötet 1972: 72; KSH 9a kötet 1981: 72–73.

⁶⁶ Források hiányában csak a népszámlálási adatokból lehet rá következtetni. Mind az 1960-as és 1970-es a külterület részeként tüntetik fel az Újházhelyet, míg az 1980-as népszámlálásban már nem találhatóak meg a terület adatai a külterületi lakott helyeknél. Ennek oka véleményem szerint a belterületté nyilvánítása.

⁶⁷ Buczkó 1992: 12–13.

Év	A külterületi népesség				A belterületi népesség			
	Aktív keresőinek száma	Foglalkoztatottsága (%)			Aktív keresőinek száma	Foglalkoztatottsága		
		Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás és egyéb		Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás és egyéb
1930	1449	94,89	5,11	–	6617	65,79	34,21	–
1941	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1949	2105	95,53	2,42	2,04	6309	67,19	15,99	16,82
1960	1901	90,43	4,42	5,16	6821	51,28	22,17	26,55
1970	947	32	60,61	7,39	5941	40,3	36,48	23,23
1980	220	22,73	66,82	10,45	7723	27,76	46,11	26,13

2. táblázat: Hajdúnánás kül- és belterületi népesség foglalkoztatottsági eloszlása 1930–1980 között.

2. ábra: Hajdúnánás kül- és belterületi népességének foglalkoztatottsági eloszlása 1930–1980 között.⁶⁸

Mint a mellékelt táblázatból és diagramból is látszik, Hajdúnánás aktív keresőinek nagy része a mezőgazdaságban dolgozott. A külterületi népesség adataiban megmutatkozik, hogy egészen az 1960-as évekig a lakosság elenyésző hányada dolgozott az ipar, vagy a szolgáltatások területén (6–10%), ám 1970-re az ipari foglalkoztatottak aránya drasztikusan megnőtt (56,19%-kal!), míg a mezőgazdasági dolgozók aránya ezzel párhuzamosan erőteljesen lecsökkent (53,43%-kal!). A belterületi adatokban is látható e jelenség, de korántsem olyan élesen (a mezőgazdaságban dolgozók aránya 10,98%-kal csökkent, míg az ipari foglalkoztatottaké 14,31%-kal növekedett).⁶⁹ Az 1960-as évek nagyarányú elvándorlása a belterületi aktív keresők csökkenésében is megmutatkozik (880 fő), amelynek oka éppen

⁶⁸ A kül- és belterületi lakosság foglalkoztatottsági eloszlásának adatait tartalmazó táblázat és ábra forrásai: MSK ÚS. 86. kötet 1934: 174–175, 405; KSH 8. kötet 1950: 322–325; KSH 3s kötet 1962: 108–109; 228. KSH 10. kötet I. 1972: 323 KSH 10a kötet 1972: 70–71. KSH 9a kötet 1981: 72–73.

⁶⁹ MSK ÚS. 86. kötet 1934: 174–175, 405; KSH 8. kötet 1950: 322–325; KSH 3s kötet 1962: 108–109; 228. KSH 10. kötet I. 1972: 323 KSH 10a kötet 1972: 70–71.

a foglalkoztatottsági átrétegződésből adódó elvándorlás volt. Hajdúnánás lemaradt az iparosításban, mivel az 1949–1960 közötti időszakban az ország vezetése a támogatásokat a szocialista iparvárosoknak szolgáltatta (nehézipari tengely), városunk ezekből legfeljebb kis mértékben részesült. Ennek eredményeként ipari munkalehetőség hiányában az egyre növekvő indusztriális társadalom elhagyta a települést.⁷⁰ A népesség foglalkoztatottsági átrétegződése az 1970-es években is folytatódott, de aránya, már nem volt olyan kirívó, mint az előző időszakban. A legnagyobb csökkenés a belterületi népesség mezőgazdasági dolgozóit érte (12,54%) az ipari foglalkoztatottak száma pedig az előző évtizedhez képest 9,63%-kal növekedett.⁷¹ Véleményem szerint a foglalkoztatottsági átrétegződés is hasonló adatokat mutat, mint a bel- és külterületi népesség aránya. Mindkét esetben a vízvonalasító az 1960-as évek voltak. Ekkor történt a legnagyobb változás, mint azt már korábban is láthattuk.

A külterületi népesség korcsoportosi elosztása									
Év	Jelenlévő/ Lakó népesség	Korcsoportok							
		Abszolút számban				Százalékban			
		0–14	15–39	40–59	>60	0–14	15–39	40–59	>60
1930	3 731	1 497	1 591	475	168	40,12	42,64	12,73	4,5
1941	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1949	4 774	1 760	1 921	879	214	36,87	40,24	18,41	4,48
1960	4 394	1 701	1 756	696	241	38,71	39,96	15,84	5,48
1970	1 715	601	656	344	114	35,04	38,25	20,06	6,65
1980	446	128	150	99	69	28,7	33,63	22,2	15,47

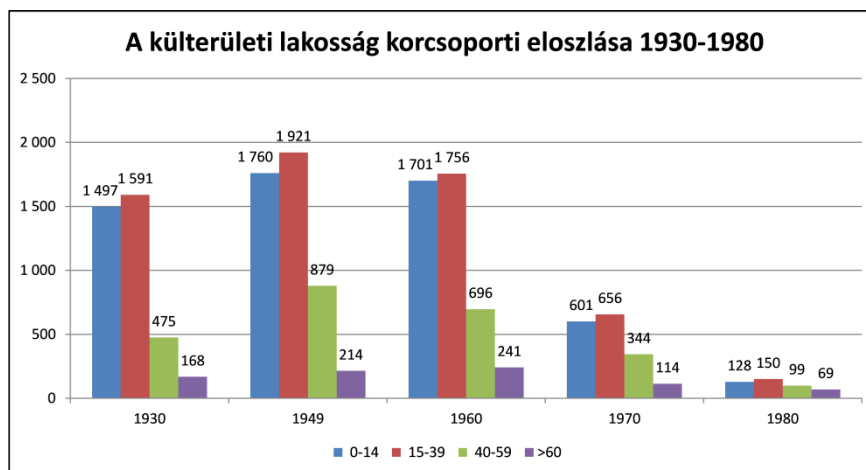
3. táblázat: Hajdúnánás külterületi népességének korcsoportosi elosztása 1930–1980 között.

A külterületi népesség korcsoportosi elosztásának változása az előző adathoz képest				
Év	Százalékban			
	0–14	15–39	40–59	>60
1930	–	–	–	–
1941	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1949	-3,26	-2,4	5,68	-0,02
1960	1,85	-0,28	-2,57	1
1970	-3,67	-1,71	4,22	1,16
1980	-6,34	-4,62	2,14	8,82

4. táblázat: Hajdúnánás külterületi népességének korcsoportosi elosztásának változása az előző adathoz képest 1949–1980 között.

⁷⁰ Kovács Z. 1973: 83.

⁷¹ KSH 9a kötet 1981: 72–73.

3. ábra: Hajdúnánás külterületi népességének korcsoporti eloszlása 1930–1980 között.⁷²

A külterületi lakosság korösszetételének vizsgálata után a folyamatos előregedés jelei láthatóak. A 0–14 évesek aránya egy elenyésző mértékű növekvéstől (1,85%) eltekintve folyamatos csökkenő tendenciát mutat, legnagyobb mértékben 1970–1980 között (-6,34). A 15–39 éves korosztály aránya kivétel nélkül fogyott, itt is a legnagyobb értéket az utolsó évtized eredményezi (-4,62). Ezzel ellentétben az idősebb társadalom aránya 1–1 (15–39: 1949–1960, >60 1930–1949) kivételtől eltekintve folyamatosan növekvő tendenciát mutat. Az előregedés az utolsó évtizedben éri el a legnagyobb szintet, a 0–14 évesek és a 15–39-es korosztály aránya is itt csökken a legtöbbet, míg az időseké itt növekszik a legnagyobbat (8,82). Látható a tanyavilág folyamatos előregedő tendenciája. Az agrárium elhagyása és az ipari átrétegződés eredményeképpen a fiatalabb korosztályok elhagyták a város külterületét, a belterületre költöztek, míg az idősebbek a tanyákon maradtak és folytatták tovább, valószínűleg már szüleik, nagyszüleik által is végzett mezőgazdasági munkát.

Tehát a népszámlálások vizsgálata után kijelenthető Hajdúnánáson a tanyák pusztulása lassan indult meg az 1950-es, 1960-as években. Ez az 1960-as években, leginkább a termelőszövetkezetek tanyaelenes megmozdulásai miatt, rohamos tempót öltött és lényegében az 1980-as évekre elpusztultak.

⁷² A korcsoporti eloszlás adatait tartalmazó táblázatok és ábra forrásai: MSK. ÚS. 83. kötet 1932: 162; 342; KSH 11. kötet 1951: 91; KSH 3s kötet 1962: 228; KSH 10a kötet 1972: 68; KSH 9a kötet 1981: 72–73.

Kitekintés

Mint az látható Hajdúnánásra is hatottak az országos tendenciák. A termelőszövetkezetek létrejöttével megpecsételődött a helyi tanyavilág sora. A népszámlálási statisztikák megfelelő adatainak segítségével nagy vonalakban megrajzolható Hajdúnánás tanyáinak pusztulási folyamata. Ám újabb források bevonásával, esetlegesen több interjú készítésével fényt lehetne deríteni a tanyák sorvadásának differenciáltságára is. Fontos lenne felderíteni, hogy a hajdúnánási terület határ mely részein milyen ütemben ment a tanyák pusztulása a lakosság pedig hogyan és hová költözött a város belterületén belül. Milyen tényezők segítették elő, illetve akadályozták a tanyarombolást, e kérdésben különös figyelmet szentelve a háztáji gazdálkodás szerepének. E kérdések megválaszolása további kutatómunka eredménye lehet.

Felhasznált forrás

MSK. ÚS. 83. kötet 1932

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Községek és külterületi lakotthelyek szerint. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1932. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 83.)

MSK ÚS. 86. kötet 1934:

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. Községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1934. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 86.)

KSH 8. kötet 1950

Az 1949 évi népszámlálás 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1950.

KSH 11. kötet 1951

Az 1949 évi népszámlálás 11. A külterületi lakotthelyek főbb adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1951.

KSH 3s kötet 1962

1960 évi népszámlálás 3s. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Hajdú-Bihar megye és Debrecen személyi és családi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1962.

KSH 2. kötet 1976

Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Magyar Országos Levéltár. Budapest. 1976.

KSH 10. kötet I. 1972

1970 évi népszámlálás 10. Hajdú-Bihar megye adatai I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1972.

KSH 10a kötet 1972

1970 évi népszámlálás 10a. Hajdú-Bihar megye és Debrecen számlálókörzeti és külterületi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1972.

KSH 9a kötet 1981

1980 évi népszámlálás 9a. Hajdú-Bihar megye és Debrecen számlálókörzeti és külterületi adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1981.

Irodalom

BECSI József

1966 A tanyai település néhány kérdéséről. *Földrajzi Értesítő*. XV. 385–406.

1996 Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza (Vázlat). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. 171–197. Nyíregyháza

BELUSZKY Pál

1973 A tanyarendszer időszerű problémái – a tanyarendszer felszámolódás folyamata. *Földrajzi Közlemények*. 97. (21.) 1. 19–36.

2001 A Nagyalföld történeti földrajza. Budapest – Pécs: Dialóg Campus

BOROS Ferenc

1966 Hozzászólás Becsei József „A tanyai település néhány kérdéséről” c. cikkéhez. *Földrajzi Értesítő*. XV. 392–395.

BUCZKÓ József

1992 *A hajdúnánási szőlőskertek népi építkezése*. Hajdúnánás. (Nánási Füzetek 11.)

2012 „A bősök vére szenteli bazánvá a földet”. *A hajdúnánási bósi temető-, Hósi emlékmű- és a bősök ligetének története*. Hajdúnánás: Hajdúnánási Városi Önkormányzat. (Nánási Füzetek 20.)

CSISZÁR Imre

2007 Termelőszövetkezetek Hajdúnánáson. *Debreceni Szemle*. 15. 2. 206–221.

2012 Egy kiállítás margójára. A hajdúnánási „Kitaszítottak” című tárlat történelmi háttere. In Pallai László (szerk.): „Kitaszítottak”. *Ember, sorsok, politika a XX. század közepének Magyarországon*. 163–196. Hajdúnánás

2013 A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősödésének folyamata Hajdúnánáson 1956 után. In Pallai László (szerk.): *Vidék és város: ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon*. 157–194. Hajdúnánás

2015 Földosztás Hajdúnánáson. In Varga Zsuzsanna – Pallai László (szerk.): *Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. 219–247. Hajdúnánás: Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala

ERDEI Ferenc

1951 A tanyarendszer kérdései a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban. In *Hazai társadalmi és történettudományunk időszerű kérdései. A Magyar Tudományos Akadémia 1951. december 10–13. között tartott előadásainak anyagából*. 133–146. Budapest: MTA

1976 *Magyar tanyák*. Hasonmás kiadás. Budapest: Akadémia kiadó. (Erdei Ferenc Összegyűjtött Művei)

- JANÓ Ákos
1963 Hajdúvid (Egy szocialista falu kialakulása). In Béres András (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 4*. Debrecen: Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum
- KISS István
1974 Tanya- és külterületi lakotthely típusok a két világháború között. In Hofer Tamás – Kisbán Eszter (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. III. Tanyák*. 133–144. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szolnok: Damjanich János Múzeum
- KOVÁCS Kálmán
1966 Hozzászólás Becsei József „A tanyai település néhány kérdéséről” c. cikkéhez. *Földrajzi Értesítő*. XV. 395–401.
- KOVÁTS Zoltán
1973 A népesség. In Rácz István (szerk.): *Hajdúnánás története*. 33–86. Hajdúnánás: Hajdúnánás Városi Tanács
- SCHINDELE Miklós
1986 A háztáji gazdaságok. *História*. 5–6. 24–25.
- MÓNUS Imre
2002 Tedej és az Állami Gazdaság története. Részletek. In Rigó Tamásné (szerk.): *Hajdúnánási Kalendárium és helytörténeti olvasókönyv 2003*. 70–78. Hajdúnánás: Hajdúnánás Szellemi Műhely
- ORBÁN Sándor
1980 Tanyaközpontosítási, közsegésítési kísérletek a felszabadulás után In Rácz István – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok*. 362–398. Budapest: Akadémiai kiadó
- Ö. Kovács József
2008 „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most” – Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. *Századvég*. Új Folyam. 47. 1. 37–69.
- PAPP Lilla
1995 Pillanatképek egy volt tanyasi tanító életéből. (Dráviczky Imre nagyapám vallomása). (általános iskolai pályázati munka). Kézirat. Móricz Pál Városi Könyvtár
- DR. ROMHÁNY Pál
1973 A tanyarendszer ma. Kossuth Könyvkiadó. (Új falu)

Imre Kutasi

THE PROCESS OF THE DISAPPEARANCE OF THE FARMSTEADS AROUND
HAJDÚNÁNÁS

In Hungary, at the beginning of the 20th century, the so-called “farmstead policy” took measures in order to improve the low living conditions of the people living on farmsteads. However, in 1945, the event called land distribution caused significant changes in the Hungarian farmstead system. Following the collectivization announced in 1948, there were also notable changes emerging in the general approach towards farmsteads. The aim of my paper is to examine the disappearance process of the farmsteads around the settlement Hajdúnánás. I wish to apply and refer to several previous efforts in this area of research. Furthermore, I will cite a study using the data of the censuses taken between 1930 and 1980. I also have created a series of diagrams and spreadsheets through which it might be easier to comprehend this complex and complicated process.

Szatmár történeti-néprajzi agrárkutatása

MAGDUS ANDREA

Az agrármunkák változásaival, a TSZ-ekkel és azok felbomlásával, és ezzel összefüggésben a társadalom átalakulásával az adott korszakokban és a rendszerváltást követően is egyaránt foglalkoztak történészek és néprajzkutatók. A téma fontosságát tehát mi sem bizonyítja jobban, minthogy az egyes településekre vonatkozóan is kiterjedtek mindezen kutatások. Ebben a tanulmányban magam is egy falura, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Nyírcsaholyra helyeztem a hangsúlyt, amely nemcsak a földműveléshez szorosan kötődő múltja, hanem az erőszak elleni lázadás egyik szokatlan módja miatt is kitűnik a többi közül. Az alábbiakban bemutatom kutatásom témáját és helyszínét, az előzetesen felmerülő kérdéseket, célokat, majd ismertetem az ezzel kapcsolatos tudománytörténeti hátteret. A tanulmány zárásaként az általam készített interjúk segítségével betekintést kapunk a nyírcsaholyi tsz életének mindennapjaiba, valamint többgenerációs családok példáján keresztül a megélhetés, gyermeknevelés, spórolás, hagyományozódás módozataiba is.

Bevezetés

Jelen tanulmány a társadalomtörténet, társadalomnéprajz területén belül vizsgálja a mezőgazdasági és agrármunkák, az életmód, a női és férfimunkák, a munkaközösségek, a gazdálkodási módok átalakulását az 1950-es évektől napjainkig. Központi részét képezi az 1950-es évek gazdasági helyzete, az új politikai rendszer következtében bekövetkező változások, a TSZ-esítések, a TSZ-munkák világa is. Ezzel összefüggésben a TSZ-be való belépések kényszerítése, az erőszakos agitációk és az ezzel szembeni fellépések, majd a TSZ-ek felbomlása utáni munka- és megélhetési lehetőségek is témám részét képezik. Mindezen agitációk

elleni fellépéseket csak érintőlegesen említem meg, mivel ezeket a történettudomány több település esetében is feldolgozta már.¹

Munkám alapját azok a strukturált interjúk képezik, melyeket doktori képzésem alatt 2016 nyarán, valamint 2017 téli és nyári időszakában néhány hétig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Nyírcsaholyban készítettem, elsősorban többgenerációs családokkal: egykori TSZ-tagokkal, illetve az ő családtagjaikkal; valamint olyanokkal is, akik egyáltalán nem voltak TSZ-tagok. Mivel kutatásom központi része a többség számára talán ismeretlen „nyírcsaholyi asszonyforradalom”, az ehhez vezető okok és körülmények, valamint az ezt követő körülmények, így olyan adatközlőkkel is készítettem interjút, akik akár hallomásból, akár személyes emlékeik révén hozzájárultak az események rekonstruálásához, jobb megértéséhez.

Nyírcsaholy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei község a Nyírség és az Ecsedi-láp határán húzódik meg.² Mátészalkától 6 km-re délre, a Kraszna folyó közelében található. A település kiválasztásában egyrészt fontosnak tartottam olyan község bemutatását, ahol a mezőgazdasági munkákból való megélés dominált, illetve lélekszám és korcsoportos megoszlás tekintetében is megfelelő adatközlőket találhatok. Ugyanakkor – mint később látni fogjuk – az adatközlők nem csak a nyírcsaholyi asszonyforradalomról, a helyi tsz mindennapjairól adtak pontos és fontos információkat, hanem a többgenerációs családokkal készült interjúk során a Kádár-korszak falusi mindennapjainak életébe, a megélhetés, gyermeknevelés módjaiba, a családi szerepek megosztásába, azok változásaiba, a generációk közti különbségek kiéleződésébe is betekintést nyertem.

Az interjúk mellett a megfigyelések rögzítésére terepjegyzeteket,³ valamint terepnaplót⁴ is használtam, illetve az asszonyforradalom eseményeit a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár forrásaival egészítettem ki.

---

¹ Farkas 2016a. és Ö. Kovács 2012, 2015.

² Cservenyák 2012: 7.

³ Feischmidt Margit megállapítja, hogy „a nagyon is személyes tapasztalatok és megfigyelések adatokká alakítása a terepjegyzetekkel kezdődik, majd a terepnaplóval folytatódik.” (Feischmidt 2007: 232.) Az írásos dokumentálás nehézségét adja, hogy nincs konkrét leírás arra vonatkozóan, hogyan kell terepnaplót írni. Külföldi szerzők közül John Lofland és Robert M. Emerson adnak némi támpontot az elinduláshoz. Mindketten egyaránt a terepjegyzeteket és a terepnaplót javasolják a megfigyelések rögzítésére. Előbbi esetben inkább emlékeztető jegyzetéről van szó, melyeket akár a megfigyeléssel egy időben is leírhatunk. A másik műfaj (a hagyományos naplóhoz hasonlóan) már megszerkesztett szöveg, leírás.

⁴ A terepnapló megírásánál fontos, hogy a leírás az eseményeket napi rendszerességgel kövesse, és mindent próbáljon meg rögzíteni. Időperspektívát tekintve lehet retrospektív vagy tudósítás-szerű, azaz visszatekintő, vagy az adott időpontot rögzítő. Stílusa leíró, a megfigyelt dolgok konkrét személyekhez kötöttek.

James Clifford *Notes on (Field)notes* című, terepjegyzetéről szóló írásában a dokumentálás három formájáról beszél: a feljegyzésről, az átiratról és a leírásról. Az első a társadalmi diskurzus fontos elemeinek rögzítésére szolgál; emlékeztető szavakból, mondatokból áll. Az átirat az

Kutatási körülmények – átfogó háttér

2016 nyarán, illetve és 2017 telén és nyarán egy-egy hónapot töltöttem az említett helyszínen, ahol az interjúkészítés mellett résztvevő megfigyelést is végeztem a falu mindennapjaira vonatkozóan, valamint helyi eseményen is részt vettem. Ott tartózkodásom alatt hamar sikerült beilleszkednem, ebben szállásadóim – a helyi Idősek Klubja munkatársai –, valamint a polgármester asszony is segítségemre voltak.

A konkrét adatközlők megkeresése előtt fontosnak tartottam a falu néhány formális emberével (polgármester asszony, görögkatolikus esperes, anyakönyvvezető, szociális ügyekkel foglalkozó hivatali dolgozó, művelődési ház vezető, védőnő) készíteni egy rövid interjút, melyekből kibontakozott Nyírcsaholy élete napjainkban. Mindmáig erősen vallásos, katolikus falu, nagyszámú görög és római katolikussal, kisszámú református gyülekezettel. Talán ebből is fakad a közösség összetartása. Lakosainak száma 2300 fő körüli. A római katolikus plébánossal és a református lelkésszel ott tartózkodásom alatt nem tudtam interjút készíteni.

A település egyik nagy társadalmi és gazdasági problémája az elöregedés, illetve a helyi munkalehetőségek nagy hiánya. Az itt lakók gyakran ingáznak a környező nagyobb városokba (Mátészalka, Nyírbátor, Fehérgyarmat), elsősorban az itt lévő gyárakba munkát vállalni, vagy jellemzően elköltöznek más városokba. A helyben maradók az oktatás-nevelés terén, a kereskedelemben vagy a hivatali életben dolgoznak, kis részük vállalkozó.

A magyar lakosok mellett egyre nagyobb arányban van jelen a roma kisebbség is, akik a helyi közmunkaprogramban vesznek részt, az önkormányzat ezáltal is próbálja őket felzárkóztatni. A helyi lakosok velük való viszonyáról keveset tudtam meg, az azonban kiderült, hogy a romák növekvő létszáma miatt egyre több szülő a közeli Mátészalkára hordja át gyermekét óvodába és általános iskolába, illetve egy külön falurészen laknak.

Adatközlőim kezdeti bizalmatlansága idővel feloldódott, és gyakran ők maguk ajánlottak számomra további lehetőségeket. Ugyanakkor előfordult, hogy bizalmatlanságból és elzárkózásból fakadóan nem került sor beszélgetésre, s ez a későbbiekben sem változott. A bizalmatlanság abból fakadhatott, hogy – bár a beszélgetések egyeztetésekor nyírcsaholyi lakos mutatott be minket egymásnak – egyrészt kutatóként, “hivatalból” akartam őket az életükről kérdezni, másrészt nem helyi lakosként, valamint az attól való félelem is elzárkózáshoz vezethetett, hogy ezekből az interjúkból dolgozat készül, a nyilvánosság elé kerülhetnek, és

---

antropológus által feltett kérdésekre adott válaszokat jegyzi le, míg a leírás a megfigyelt valóság koherens leírása. (vö. Feischmidt 2007: 233. és Clifford 1990.)

akár a nevük is szerepelhet benne, vagy egyéb negatív következményei lehetnek az elhangzottaknak.

A helyi asszonyforradalom közvetlen résztvevői közül szinte már senki nem él a faluban. Éppen ezért leginkább az akkor élő közvetett szemtanúkkal (akik hallomásból tudták, vagy kívülállóként látták az eseményeket) tudtam interjút készíteni, valamint az ő gyermekeikkel. Ennek ellenére ők sem tudták részletesen rekonstruálni a történeteket, többen a pontos dátumban is bizonytalanok voltak. Az egyetlen élő résztvevővel (aki szintén a tüntetés egyik szószólója volt) szerettem volna beszélni minderről, ő azonban erőteljesen elutasított, éppen ezért a későbbiekben sem erőltettem vele a találkozást.

A többgenerációs családokkal való interjú esetében szinte minden esetben olyanokkal sikerült interjúkat készítenem, ahol a legidősebb generáció tagja maga is tsz-tag volt, így az ő visszaemlékezéseik hozzájárultak az ottani munkák és mindennapok megismeréséhez, valamint ezen interjúk segítségével derült ki számomra, hogy a fiatalabb generációk tagjai közül kik végeznek manapság is mezőgazdasági munkákat, vagy mennyire távolodtak el mindezekről.

Külön érdekesség volt számomra, hogy szinte véletlenszerűen sikerült egy egyéni gazdálkodóként megmaradt, de kuláknak bélyegzett család tagjával interjút készítenem, mely által megismerhettem egy, a korábbiaktól eltérő véleménynyilvánítást is a helyi tsz-szel kapcsolatosan.

Tudománytörténeti keretek

Mielőtt rátérnék a kutatásom során használt elméleti és módszertani lehetőségekre, előbb ismertetem a korszakkal, illetve az agrármunkákkal, tsz-ekkel, társadalomnéprajzzal és életmóddal foglalkozó, illetve kiemelten Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére is vonatkozó szakirodalmakat.

A kortörténeti háttér megismerésében elsősorban történelmi művek kerülnek előtérbe. A XX. századról átfogó monográfiát írt történész szemmel Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században⁵ címmel, melyben az egyes korszakokat ismertetve elsősorban a gazdaságra és társadalomra vonatkozó részek szolgálnak információval. A Horthy-korszakról Gyáni Gábor írt könyvet Magyarország társadalomtörténete címmel, melynek második kötete ezt az időszakot mutatja be, 1920 és 1944 között.⁶ A XX. század második felének társadalomtörténetével, illetve a Kádár-korszakkal Valuch Tibor foglalkozott behatóan.⁷

---

⁵ Romsics 2005.

⁶ Gyáni (szerk.) 1995.

⁷ Valuch 2005; 2012.

Mindhárom mű elsősorban egy kronologikus historiográfiai áttekintés, ugyanakkor az egyes időszakokat részletesen és tematikusan tárgyalják, így a tárgyalt témakörök jól felhasználhatók a néprajztudományban is.

Szintén elsősorban történészek foglalkoztak az agrártörténettel. Átfogó mű az Orosz István, Für Lajos és Romány Pál által írt Magyarország agrártörténete⁸ című kötet. Szintén a magyar agrártermelést fejti ki Soós Gábor és Misi Sándor könyve.⁹ Az 1900 és 1945 közötti időszakról agrárszociológiai szempontból írt Tóth Pál Péter.¹⁰ A II. világháborút követő demokratikus földreformról és gazdaságpolitikáról több szerző is értekezett. Berend T. Iván az újjáépítésről és nagytőke elleni harcról, az első 5 éves terv megindításának (1948-1950) gazdaságpolitikájáról írt.¹¹ Donáth Ferenc az 1945 és 1947 közötti demokratikus földreformot, a kisparaszti mezőgazdaságot, Szakács Sándor a népi demokratikus agrárfejlődés kezdeteit mutatja be.¹² Ránki György az első 3 éves terv időszakának tükrében láttatja Magyarország gazdaságát.¹³ Csizmadia Ernő pedig az MSZMP agrárpolitikáján keresztül tárja elénk a magyar mezőgazdaságot.¹⁴ A Magyarország agrártörténete című kötet a honfoglalástól egészen 1990-ig tartó időszakot öleli fel, s az addig megismert, mezőgazdasággal kapcsolatos koncepciókat több ponton is felülírja. A szocializmusról is újszerű információkat tudhatunk meg a műből. Az itt felsorolt írások nagy részét, főleg az 1960-70-es években írtakat – bár gazdag adatokkal szolgálnak – érdemes megfelelő kritikával olvasni, mivel a korszak ideológiája jelentősen áthatja azokat.

Társadalomnéprajzi szempontból elsődleges forrás a Magyar Néprajz sorozat nyolcadik, Társadalom című kötete. Néprajzkutatók közül kiemelkedik Erdei Ferenc és Kiss Lajos. Erdei a magyar paraszttársadalmat, Kiss Lajos a szegény emberek életét mutatja be.¹⁵ Erdei főleg a két világháború közötti és II. világháború utáni időszakot tárgyalja, benne a magyar társadalom történeti folyamatait, s arra a megállapításra jut, hogy a felszabadulás és a demokratikus átalakulás meghozza a parasztság helyzetének jobbra fordulását. Kiss Lajos hódmezővásárhelyi férfiak és asszonyok életén keresztül ábrázolja a dél-alföldi szegényparasztság 1940-es évekbeli gazdaságát és társadalmát, eltávolodva a klasszikus néprajzi leírásoktól. Ezen sorsbemutatók szociológiai oldalról mégis illeszkednek a tudomány keretébe. Történelmi szempontból Ferge Zsuzsa írt könyvet Társadalmunk rétegződése címmel, Gunst Péter pedig a két világháború közötti magyar társada-

⁸ Orosz–Für–Romány 1996.

⁹ Soós–Misi 1984.

¹⁰ Tóth (szerk.) 1984.

¹¹ Berend T. 1962; 1964.

¹² Donáth 1969; 1976; Szakács 1971.

¹³ Ránki 1963.

¹⁴ Csizmadia 1984.

¹⁵ Erdei 1941, 1980; Kiss 1943, 1955, 1981.

lomról.¹⁶ Itt említhetjük meg még Kolosi Tamás és Bálint József nevét is.¹⁷ Gunst Péter elsősorban a jövedelmekre és az életformára helyezi a hangsúlyt a magyar parasztság vizsgálatánál az említett időszakban.

Ferge Zsuzsa és Kolosi Tamás a társadalmi struktúrákat és rétegződéseket, a munkamegosztás során kialakuló viszonyokat vizsgálják, ugyanakkor eltérő nézőpontot képviselnek. Ferge Zsuzsa egy olyan modellt dolgozott ki az 1960-as években, melyben a társadalmi kategóriákat a munka jellege alapján definiálta, s így munkajelleg-csoportoknak nevezte. Ezt később rétegmódelnek, a kategóriákat pedig rétegeknek nevezték. Ez egyrészt kimutatta a létező egyenlőtlenségeket, másrészt a nemzeti szociológusok ennek segítségével tudták elemezni hazánk helyzetét. Kolosi Tamás azonban 1981-82-es kutatásai során úgy vélte, hogy nem elsősorban a foglalkozás határozza meg az egyén vagy a család társadalmi helyzetét, hanem az életkörülmények és az életmód nagyobb számú dimenziójában elfoglalt együttes hely. A rétegződés az ő olvasatában sokdimenziós jelenség, s ezáltal státuszcsoporthoz tartozásról beszélhetünk.

Bálint József szintén az osztály- és rétegszerkezeteket, a jövedelmek eloszlását vizsgálja az 1970-es években, a KSH adatait és egyéb reprezentatív felmérések eredményeit véve alapul munkájában.

A munka világával többen is foglalkoztak. A hagyományos paraszti társadalomban a munka a mindennapi betevő megteremtésének egyik fontos része volt. A legtöbben a szántóföldhöz köthető munkákból éltek meg, így ennek megművelése hozzátartozott életükhöz, akár saját részre, akár az uradalom számára végezték munkájukat. A szülők már egészen kicsi kortól arra tanították gyermekeiket, hogy mihamarabb bekapcsolódjanak mindezen munkákba, ezáltal is váljanak a család hasznára.

A Magyar Néprajz második kötetében a paraszti gazdaságokról, paraszti üzemekről olvashatunk, de betekintést nyerünk a földművelés és állattartás módjaiba is. A nyolcadik, Társadalom című kötet már a mezőgazdasági üzemszervezetekről, valamint a nem mezőgazdasági jellegű munkákról is szól. Itt említhetjük meg Szabó László nevét is, aki a paraszti munkaszervezeteket és a népi társasmunkákat vizsgálta behatóan.¹⁸

A XX. század első felének munkaviszonyait mutatja be Gyáni Gábor írása, aki a női munkákról és a családról ír, az 1900 és 1930 közötti időszakot felölelve.¹⁹ Gyáni azt állítja, hogy az iparosodással és a városfejlődéssel összefüggő változások a női munka jellegét is megváltoztatták ezekben az években, majd tanulmányában a házas és nem házas nők példáján keresztül mutatja be mindeze-

---

¹⁶ Ferge 1969; Gunst 1987.

¹⁷ Kolosi 1974, 1987; Bálint 1983.

¹⁸ Szabó 1965, 1967, 1981.

¹⁹ Gyáni 1988.

ket, a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatás szektorán keresztül. Molnár László szintén a munka szerepét vizsgálja a nők életútjában.²⁰ Arra a megállapításra jutott, hogy a nők elsősorban olyan életutat választanak maguknak, amely biztosítja, hogy emberként és nőként is kiteljesedhessenek, s realizálhassák identitásukat. Munkájában főként az otthonon kívül végzett munkákat tekintetbe véve követi végig az egyes életszakaszokat. Hidvégi Lajos Cegléd-Homokpuszta példáján keresztül ábrázolja egy agrárproletár földbérelő-szövetkezet mindennapjait 1901 és 1945 között.²¹ Ebben az írásban négy bérleti szakasz gazdálkodási módjába nyernünk betekintést, mely leírások jó kiindulási alapot adhatnak Nyírcsaholy esetében is. Lencsés Ferenc mezőgazdasági idénymunkásokról ír a negyvenes évekből.²² Lencsés kutatásából azt tudhatjuk meg, hogy ezen munkásoknak milyen csoportjai voltak, s ezek milyen bérezésben részesültek, hogyan és miként éltek. Szintén ezeket az éveket láthatjuk Tarpa példáján keresztül Molnár Mária írásában, egy parasztgazdaság munkaszervezetéről.²³ Mátyus Alíz és Tausz Katalin pedig maga-ura parasztokról és uradalmi cselédekről ír.²⁴ Maga-ura parasztok alatt olyan embereket ért, akik életét áthatja a kemény munka, a takarékoság, a földhöz való ragaszkodás. Ezen tulajdonságok a kutatásom helyszínén élőket is jellemezték. Nyírcsaholyban az 1900-as években is éltek földtulajdonnal nem rendelkező zsellérek, akiknek valódi értelemben vett házuk sem volt, földbe vájt kunyhókban éltek. Őket az Uray, Budaházy, Szalkay vagy Berger földbirtokos családok alkalmazhatták.

A II. világháború utáni politikai berendezkedés a mezőgazdasági termelésben és a munka világában is változásokat hozott. Az államosítás nem csak a saját föld elvételével járt együtt, hanem a közös termelőszövetkezetek (TSZ-ek) létrehozásával, az abba való, gyakran erőszakos bekényszerítéssel, a beszolgáltatási rendszer bevezetésével, a kulákliszták felállításával. Mindezen intézkedések – különösen az 1950-es és 1960-as években – csak még jobban megnehezítették a parasztság egyébként sem könnyű életét, és még nagyobb terheket rótt rájuk. A begyűjtésekkel, beszolgáltatásokkal foglalkozik Erdmann Gyula, az 1945-1956 közötti időszakot feldolgozó művében.²⁵ Erdmann azt írta a begyűjtésekről, hogy elsősorban a II. világháború következtében kiürült terménykészletek feltöltésére szolgált bevezetésük, s kezdetben csupán a kenyérgabonára vonatkozott. Később, a sztálinizmus éveiben az 1951-es összevont termény-állat kötelezettség mellett ez már a baromfira, a tojásra és a tejre, utóbb, a kollektivizálással a földre

---

²⁰ Molnár 1981.

²¹ Hidvégi 1983.

²² Lencsés 1982.

²³ Molnár 1970.

²⁴ Mátyus–Tausz 1984.

²⁵ Erdmann 1992.

is kiterjedt. A kulák fogalmának bevezetésével rájuk külön vonatkozott még a borbeadási kötelezettség is. A rendszert súlyosan terhessé tette az alkalmazott árrendszer, azaz a parasztság a természetbeni adókért a parasztság nem kapott megfelelő ellenértéket. A Begyűjtési Minisztérium létrejöttével, mely a folyamat irányítására, ellenőrzésére, lebonyolítására helyezte a hangsúlyt, megkezdődött a tulajdonképpeni padlássöprések időszaka. Bár a rendszer enyhítésére Nagy Imre miniszterelnök tett kísérletet, ennek végső eltörlésére az 1956-os forradalomig nem került sor.

A korszak történetével többen is foglalkoztak, elsősorban történész szemmel. Magyar szerzők közül jelentős Ö. Kovács József, aki a vidéki Magyarország forrásanyagait felhasználva mutatja be a paraszti társadalom felszámolásának menetét, az emberi sorsokat, az erőszakos hatalom tevékenységeit.²⁶ Horváth Sándorral közös munkája is az állami erőszakról és a kollektivizálásról szól.²⁷ Szintén emberi életutakat ábrázol Balogh Balázs, aki néprajzi szempontból vezet be egy tápi férfigeneráció sorsába a tévesztéstől napjainkig.²⁸ Balogh végkövetkeztetése, hogy bár a falu lakosai zömmel kis- és középparasztok, mezőgazdasági cselédek, az apák a TSZ hatására gyermekeiket igyekeztek a megélhetés szempontjából más irányba – elsősorban az iparba – terelni, s ezáltal a falu mezőgazdasági ereje jelentősen lecsökkent, az elvándorlás révén pedig a paraszti kultúra is radikálisan átalakult, megindult egy társadalmi mobilizáció, különösen a rendszerváltás utáni időszakban. A totalizmusról külföldi szemszögből Hannah Arendt és Raymond Aron írtak, mely művek azonban a magyar viszonyokra vonatkoztatva is hasznos információkkal szolgálnak.²⁹ Stassenreiter Erzsébet az államosításról ír, Bodó Julianna pedig két székellyöldi település példáján keresztül vázolja a kollektivizálás módjait, kulturális antropológiai szemszögből.³⁰

A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulásával Donáth Ferenc és Kovács Teréz foglalkozott.³¹ Timaffy László egy családi gazdaságtól a szocialista közösségig mutatja be mindezt tanulmányaiban, míg Fazekas Béla a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalmat.³² Juhász Pál és Gyenes Antal a mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak rétegződését helyezte vizsgálatának középpontjába.³³ Kardos László pedig a magyar falu néprajzi fejlődésének szocialista kérdéseit boncolgatja.³⁴ Kardos a következő témákat tárgyalta: a paraszti kultúra és

---

²⁶ Ö. Kovács 2008, 2012, 2015.

²⁷ Horváth–Ö. Kovács 2015.

²⁸ Balogh 2009.

²⁹ Arendt 1992. és Aron 2005.

³⁰ Stassenreiter 1983. és Bodó 2004.

³¹ Donáth 1977. és Kovács 2010.

³² Timaffy 1974, 1975, 1977–1977. és Fazekas 1976.

³³ Juhász 1975. és Gyenes 1968.

³⁴ Kardos 1954.

életmód „kapitalista” átalakulását a XIX-XX. században, majd rátér az '50-es évek újításaira, a mezőgazdasági termelésre, ennek új technikáira, a TSZ-ek-re. Majd szól a népi kézműipart kiszorító szövetkezeti iparokról, a településszerkezetek, a lakáskultúra megváltozásáról. Vizsgálata a táplálkozásra, a ruházkodásra és a parasztság belső életére is kiterjed, a népszokásokra, valamint a szellemi kultúrára egyaránt. Úgy véli, a szocialista életmód csak ezek függvényében bontakozhat ki, s mihamarabbi kutatásra buzdítja a néprajztudomány művelőit.

Az agitációról és a propaganda különböző módjairól, a korszak hétköznapijairól, valamint az ellenállásról is olvashatunk átfogó műveket. Halász Csilla a Rákosi-rendszer agitációs és propaganda politikáját vizsgálta, Apor Péter a Rákosi- és Kádár-kori mindennapokat, ugyanígy Szabó Miklós is, aki a hétköznapi sztálinizmusról írt.³⁵ James Scott pedig az ellenállás hétköznapi formáit fejti ki írásában, s ugyancsak a témához kötődik Dessewffy Tibor írása is.³⁶

A rendszerváltás utáni időszakról szól Schwarz Gyöngyi, Szarvas Zsuzsa és Szilágyi Miklós könyve, míg Lovas Kiss Antal Dél-Bihar példáján keresztül mutatja be a rendszerváltás gazdaságra gyakorolt hatását.³⁷ Utóbbi szerző az állomásozó terepmunka mellett a szociálintropológia eszközeit is felhasználva a privatizáció mellett az informális és rejtett gazdaságokat, az üzemszervezeteket, a TSZ-ek felbomlását követő gazdasági stratégiáit is tárgyalja.

Mivel kutatásom Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére vonatkozik, így ennek a résznek a végén mutatom be azokat a műveket, amelyek nem csak a megyével, hanem az itt zajló diktatúrával és az ellenállás módozataival foglalkoznak. A legkorábbi mű, amelyben szó esik Szabolcs és Szatmár vármegyéről Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai című műve.³⁸ Takács Péter a történelmi Szatmár vármegyéről írt monográfiát. Átfogó mű a kétkötetes Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete is, mely utóbbiban főleg a gazdálkodással kapcsolatos fejezet kötődik a témához.³⁹

A Rákosi-és Kádár korszakra vonatkozóan Konczné Nagy Zsuzsanna Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdaságát mutatja be az 1945 és 1961 közötti időszakban.⁴⁰ Munkájában megállapítja, hogy bár az ideológiával szembeni ellenkezés következtében a megyében az 1956-os forradalom után pár nap alatt megszűntek a TSZ-ek, néhány év után a „népnevelők” munkájának köszönhetően erre a kilépésre már semmilyen módon nem volt lehetőség, sőt, inkább a belépésre kel-

³⁵ Halász 2013, Apor 2008, Szabó 1988.

³⁶ Scott 1996. és Dessewffy 1996.

³⁷ Schwarz–Szarvas–Szilágyi (szerk.) 2005. és Lovas Kiss 2006.

³⁸ Borovszky 1900; 1908.

³⁹ Ratkó (szerk.) 2014.

⁴⁰ Konczné Nagy 2001.

lett ösztönözniük az embereket. Több Szatmár környéki településsel is példázta mindezt. Galambos Sándor az 1949-1950. évi szabolcsi és szatmári hírszolgálati jelentések alapján írt tanulmányt, Gyarmathy Zsigmond pedig a termelészövetkezeti mozgalom történetéről.⁴¹ Janó Ákos Szatmárra vonatkozóan a kendermunkákról, a társasmunkákról, a kalákákról és a társaséletről írt tanulmányaiban.⁴²

Szászi Ferenc Szabolcs-Szatmár-Bereg megye belső vándorlásával foglalkozott az 1949-1960 közötti időszak tekintetében.⁴³ Nagy Ferenc a Nagy Imre program hatását vizsgálta a megyében, Dikán Nóra pedig az 1956-os forradalom utáni megtorlás dokumentumait.⁴⁴ Szintén a korszakot tárgyalja lokális vonatkozásban Buczkó József, aki az újfahértói kulákosítást, kitelepítéseket, és a helyi '56-os forradalmi eseményeket dolgozta fel.⁴⁵

Farkas Gyöngyi az állami erőszakkal, a kollektív önvédelemmel, és a kollektivizálás elleni tüntetésekkel foglalkozott, melyet három Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei falu (Bököny, Porcsalma-Tyukod, Nyírcsaholy) példáján keresztül vizsgált történészként.⁴⁶ Ezek közül az egyik kutatásom helyszínét, Nyírcsaholyt mutatja be, fényképek, személyes emlékezések, levéltári adatok, bírósági jegyzőkönyvek, peranyagok alapján. Ugyanezen írása kicsit rövidebben a Nyírcsaholy története és néprajza című monográfiában is olvasható.⁴⁷ Korábban Pelle János szintén az "asszonytüntetésről" írt egy rövid cikket, valamint a paraszti antiszemitizmusról szóló írásában is megemlíti ezen eseményt.⁴⁸

***

Bár Nyírcsaholyban 1948-ban már megalakult egy korábbi tsz, nem volt hosszú életű. 1952-ben azonban már egyre erősödött a nyomás, a környező falvak már termelészövetkezeti községek lettek, de Nyírcsaholy még kimaradt mindebből. Erről a helyi Római Katolikus egyházközség II. világháború utáni évekre vonatkozó feljegyzései is tanúskodnak. 1960-ra azonban itt is megindultak az agitációs kampányok, s ugyanezen év február 26-án a helyi asszonyok, mintegy 200-300 fő a tanácsháza elé vonulva követelte vissza a belépési nyilatkozatokat. A tüntetésnek a rendőrség és a karhatalmi szervek vetettek véget.⁴⁹

---

⁴¹ Galambos 1994. és Gyarmathy 1990.

⁴² Janó 1966, 1987.

⁴³ Szászi 2003.

⁴⁴ Nagy 1998. és Dikán (szerk.) 1993.

⁴⁵ Buczkó 2006.

⁴⁶ Farkas 2015, 2016.

⁴⁷ Farkas 2012: 27–52.

⁴⁸ Pelle 1997, 1991.

⁴⁹ Lásd bővebben Farkas 2016b: 241–284.

***

Mindezek ellenére 1960-ban Nyírcsaholy is termelőszövetkezeti község lett, egészen a rendszerváltásig. A továbbiakban az adatközlőimmal készített interjúk alapján mutatom be a nyírcsaholyi tsz mindennapjait, az itt zajló gazdasági munkákat, majd a tanulmány második részében többgenerációs családokkal készült interjúk alapján azt is, hogyan hatott a tsz ezen családok mindennapi életére és a későbbi generációk mennyire ragaszkodtak vagy éppen távolodtak el a mezőgazdasági munkáktól.

Jelen esetben azokat az interjúkat és egyéni visszaemlékezéseket helyezem előtérbe, melyeket 70-80 éves vagy akár ennél is idősebb adatközlőimmal készítettem. Korábban már kiderült, hogy zömmel paraszti, szegényparaszti sorból származó emberek éltek a faluban a tsz megalakulása előtt és alatt is, így a földműveléssel, mezőgazdasági munkákkal való ismeretek nem voltak idegenek előttük.

A munkavégzéssel kapcsolatban a klasszikus paraszti életforma és az áthagyományozódás módozata bontakozott ki előttem. A munkamegosztás szempontjából kitűnt, hogy már kisgyermekként segíteni kellett a szülőknek a házimunka körül, különösen, ahol több gyermek volt a családban. Többen kihangsúlyozták, hogy ez számukra nem kedv kérdése volt, hanem kötelezettség. A különféle ház körüli és mezőgazdasági munkákat a szülőktől való tanulás, utánzás útján sajátították el, s ezen idős generáció tagjai a női és férfimunkák között is éles különbséget tettek. Ugyanakkor a mezőgazdasági munkák tekintetében, ha szükség volt, a nők is vállalták a nehezebb fizikai munkákat.

Emlékek a tsz megalakítása körül

Adatközlőim többsége a tsz megalakulásának módjára és a pontos évszámra is emlékezett, viszont többen nem tudták pontosan behatárolni, inkább arra helyezték a hangsúlyt, hány évet töltöttek itt munkával. A megalakulás módjával kapcsolatban többször elhangzott:

„[...] jártak az agitálók”⁵⁰, „jártak, na, agitálni, hogy lépünk be, mert ugye, nem nagyon akarta a nép a kis földjét odaadni”⁵¹, „ugyi jártak, hogy hát iratkozzunk be”⁵².

Volt köztük, aki az agitálókra nem emlékezett már, de arra igen, hogy:

---

⁵⁰ Sz. Kné, 90 éves nő, Nyírcsaholy

⁵¹ I. Lné, 76 éves nő, Nyírcsaholy

⁵² E. Mné, 89 éves nő, Nyírcsaholy

„[...] a Tanácsbázára hittak mindenkit, hogy alá kell írni, hát, mán nem emlékszek rá.”⁵³

Egyik adatközlőm szerint mivel már más községekben is megalakult már a tsz, ezért Nyírcsaholy sem maradhatott ki belőle. Más esetben elhangzott, hogy a Dunántúlon már 1957-58-ban elkezdődött a folyamat, s adatközlőm ezt a Pesten dolgozó vasutas sógorától tudta; az adatközlő 1958-ban még vásárolt 2 hold földet saját használatra, sógora azonban tájékozottabb volt, s értetlenkedett is, minek teszük ezt, hiszen „a Dunántúlon már állítják be a tsz-t, be kell lépni.”⁵⁴ Az agitálók esetleges erőszakosságáról elvéve tettek említést, ezért az elmondottak alapján számomra nem derült ki, pontosan hogyan zajlott a beléptetés folyamata.

Egyik visszaemlékezésből egész pontos képet kaptam az agitálók tevékenységéről és az elrejtőzés folyamatáról. Adatközlőm sógora esetét mesélte el, aki bár Pusztadoboson élt, mégis átment Nyírcsaholyba, majd vissza, a saját falujába, hogy az agitátorokat és ezáltal az aláírást elkerülje. (Az elbeszélés alapján feltételezem, hogy Pusztadoboson is zajlott a tsz-be való beléptetés.) Adatközlőm házának a konyha részében a spájzajtó úgy nézett ki, mint egy fal, a sógora tehát ide bújt el. „Minálunk eljött, alól”-idézi, hogyan jutott el hozzájuk a sógor: kerülőutakon, a kertek alatt. Az agitátorok ennek ellenére tudták, hogy náluk rejtőzködik. Kérdésükre azt hazudta, hogy a mosdóba megy ki, de közben onnan (valószínűleg az ablakon keresztül) elszökött, és bár hideg volt, éjszakára a csutkakúpba bújt el, onnan ment reggel haza, így kerülte el az agitálókat Nyírcsaholyban.⁵⁵

Többben megjegyezték, hogy 1960-ban alakult a tsz, de ezt általában valami családi eseményhez igyekeztek kötni: legtöbbször a házasságkötéshez, gyermekszületéshez, de akadt, aki ugyanezen évben lépett be, ezért könnyű volt a dátumot megjegyeznie. Az, hogy ki írta alá a belépési nyilatkozatot, nagyban függött a családtagok foglalkozásától. Női adatközlőim esetében a férjük foglalkozására kiterve megállapítható, hogy többségük ekkor már az iparban dolgozott, így a feleség lépett be a tsz-be. Foglalkozásuk szerint akadt a férfiek között: karbantartó-fűtő, kőműves, kubikos, fűrésztelepen dolgozó, de volt olyan is, aki Budapesten is dolgozott. Ezek az ipari munkák leginkább a közeli nagyobb városban, Mátészalkán történtek. Azonban volt olyan férj, aki maga is a tsz-ben dolgozott, pl. traktorosként.

Az, hogy a feleségek írtak alá, egyrészt származhatott abból, hogy a férj már máshol dolgozott, ezáltal a feleségnek is munkalehetőséget biztosított, ami kiegészítette a szegényes jövedelmet. Másrészt az agitációs tevékenység és a félelem is motiválhatta őket, és valószínűleg – hallva a korábbi eseményeket – ők maguk már nem akartak a hatalommal szemben konfliktusba kerülni. Ugyanakkor meg-

⁵³ E. Iné, 85 éves nő, Nyírcsaholy

⁵⁴ K. S., 83 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁵⁵ K. M., 66 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

jegyezték, hogy nem is volt más lehetőségük, mint az aláírás, és ezt ellenkezés nélkül meg is tették.

Egyik adatközlőmnek az édesapja lépett be a tsz-be, mivel ő maga még ekkor gyermek volt, mégis pontosan emlékezett mindenre. Elmondása alapján a gimnázium igazgatója jelent meg két másik agitáló emberrel, bementek a házuk ajtaján, aláíratták apjával a belépési nyilatkozatot. Emlékei szerint: „*Valami kis jelentéktelen földje volt az én apámnak*”. 1956-ban ugyanis a nagyobbik testvére disszidált (ennek okát nem mondta el), így tőle örökölt földet, s mivel kiskorú volt, az édesapjának volt joga belépni, aki szó nélkül aláírt, mégis távolságot tartott a tsz-tagoktól. Ennek oka volt, hogy az édesapa borbélyként is működött, másrészt polgárit végzett ember volt. Később már pénztáros és könyvelő volt a tsz-ben. Adatközlőm elmondása szerint azonban ennek ellenére édesapjának nem volt tekintélye a faluban.⁵⁶

A faluban a tsz megalakulása előtt kevés munkalehetőség adódott, mivel az itt élők leginkább a saját földjük megműveléséből, önellátó gazdálkodásból tartották el magukat. A környező városokat tekintve legtöbbször Mátészalkát említették munkalehetőségként, ahol vagy az iparban, vagy az állami gazdaságban tudtak dolgozni. Az itt élők többségének azonban erre nem volt lehetősége, mivel családi hátterük legtöbbször még a továbbtanulást sem tette számukra lehetővé.

A tsz mindennapjai

Az alábbiakban adatközlőm elmondásai alapján bemutatom a nyírcsaholyi tsz életét, mindennapjait, az itt zajló munkákat, és a tsz-hez való viszonyukat. Akik dolgoztak benne, azok vagy már a kezdetektől, vagy a megalakulástól számított pár év múlva lettek tagok. A tsz helyben volt, de pontos falun belüli elhelyezkedéséről nem, vagy csak homályos információkat kaptam.

Adatközlőim legtöbbször több, mint 10 évet dolgozott a tsz-ben, többségük egészen a nyugdíjazásáig, vagy a felbomlásig. Egyiküknek már az édesanyja, majd kezdetben az édesapja is tag volt. Az ő édesanyja dohánytermesztéssel foglalkozott, gyerekként maga is palántát szedett, gazolt, dohányt tört. Mivel a tsz-nek nagy dohányszárítója volt, a felfűzésében is segédkezett.⁵⁷

A tsz-ben termelt növények közül a dohány, burgonya, kukorica, hagyma, ritkán a napraforgó hangzott el. A burgonyát gép vágta ki, azt kellett fölszedni. A burgonya vetésénél sorozót is használtak. A kapálás szinte mindegyiküknél előjött, és aratni is jártak, mert a széna, lucerna, rozs, búza gyűjtése és forgatása is

⁵⁶ B. Jné, 73 éves nő elbeszélése alapján, Nyírcsaholy

⁵⁷ Cs. Gné, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

említésre került. A Kraszna folyó mentén paprikát, paradicsomot termeltek, melyet eladtak. Ezekre a palántákra mezőőr vigyázott, s a tsz-ből oda kirendelt asszonyok mentek ezeket kapálni, locsolni, leszedni. A palántákat fóliasátrokban nevelték. Cukorrépa termesztés is zajlott, ez már inkább a '70-es években: megtermelték, majd kiszedték a földből, megpucolták és egy közeli településre, Nagyecsedre vitték eladni. Szintén ugyanitt – egyik visszaemlékezés szerint – kukoricaföldje volt a tsz-nek, oda kellett menni letörni, meg vágni a csutkát.

A hízó és borjú tsz-nek való tartása és nevelése is gyakori volt. A tehéntől származó tejet, túrót, sajtot aztán a tejcarnokba vagy a mátészalkai piacra vitték eladni. Ugyanakkor magának a tsz-nek is voltak szarvasmarhái:

„anno háromszázvalamennyi szarvasmarha, fejőstebén volt a tsz-ben.”⁵⁸

Visszaemlékezés szerint a Horthy-rendszerből maradtak a faluban istállók, melyet a tsz alapításakor gyorsan átépítettek, megerősítettek, az első évben már itt kaptak helyet az állatok. A '70-es években pedig egy 400 férőhelyes bikaistálló is működött.

Voltak brigádok, és brigádvezetők is, a dohányosoknál például

„ő kezdeményezte, mikor kell a melegágyat megrakni, a magvakat elvetni, mikor kell ültetni.”⁵⁹

Az ültetés kezdetben kézzel történt, majd amikor a tsz tudott gépeket vásárolni, akkor már gépről ültettek. Ezeket a gépeket asszonyok is vezették. A tsz-tagok közül többeket küldtek traktoros iskolába, akik, miután sikeresen levizsgáztak, visszatértek a faluba, és ott hasznosították megszerzett tudásukat.

Brigádok tekintetében szinte mindegyikük vegyes brigádrokról beszélt, melyekben egyaránt voltak nők és férfiak. Tagjai kizárólag nyírcsaholyi lakosokból álltak, visszaemlékezés szerint egy-egy brigádban 50-60 fő dolgozott. Sőt, egyikük még utcák szerinti beosztásban lévő brigádokat is felsorolt. Elbeszélése szerint: a Hunyadi utca egy brigád, a templomtól a Vasút utcáig és az ebből nyíló mellékutca még egy, a harmadik pedig a Szabadság utcai brigád volt.⁶⁰ Egy brigádvezető volt, meg a vezetőségi tagok, akik minden nap megbeszélték, mi lesz az aznapi feladat, ezt adták ki az embereknek. Volt olyan adatközlő, aki még arra is emlékezett, hogy fiatal agronómusok, és annak tanulók is jártak a tsz-be.

Ezen kívül elkülönítettek növénytermesztő-, állattenyésztő és földműves brigádokat is, sőt, említésre került traktoros brigád is. Egyik adatközlő szerint a gyümölcsstermesztő brigádba volt a legnehezebb bekerülni, neki mégis sikerült, s

⁵⁸ K. S., 83 éves férfi, Nyírcsaholy

⁵⁹ Cs. Gné, Nyírcsaholy

⁶⁰ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

1967 tavaszától nő léteére ő maga is a férfiakkal együtt metszette telente a gyümölcsfákat.⁶¹ Másik adatközlő kertészetet is említett, azonban nem derült ki, hogy ez önálló egység volt-e, vagy a gyümölcs-és növénytermesztő brigád dolgozott benne.

Egy esetben kicsit pontosabb képet sikerül kapnom a tsz elhelyezkedéséről is. Az elbeszélés alapján a Széchenyi utcán a gépek, tehének, istállók kaptak helyet, míg a Kossuth utca végén volt egy hízómarhatelep. Tsz-műhelyként egy tanyát említett (ennek nevét azonban nem), mely műhely 1965-ben alakult, itt csinálták és javították a különféle mezőgazdasági gépeket, zetorokat.⁶² Más elbeszélés szerint ez a tsz-tanya a vasútállomásnál, a mai fatelep területén helyezkedett el. „(...) *faluvégén, ott a Kraszna fele*”-hangzott el egy másik adatközlőtől az utalás szintén erre a műhelyre, aki így folytatta: „*Ott dőgöztak a traktorosok, a segéd munkások, akkor a szerelők, rakodók, raktárosok, hát ott vót a fő központ a tsz-nek.*” Ugyancsak ő említette azt is, hogy ezen a tanyán, a gépeknél csak férfiak dolgoztak: „*Vót 1-2 hogy raktárba' is dőgözött, meg mérlegén, szóval mérlegelt.*”⁶³

A munkaidő tekintetében is igen eltérő elbeszélések születtek. A dohányosok esetében kora tavasszal megindult a munka, magházföldet kellett szedni. Télen, amikor megkezdődött a felvásárlása, csomózni is kellett. Elbeszélőm úgy emlékszik, sok helyre szállítottak dohányt.⁶⁴ Másikuk, aki burgonyatermesztéssel is foglalkozott a dohány mellett, kötött munkaidőről beszélt: reggel 7-től délután 4 óráig tartott a munkaidő. Másnál „*reggel 6-tól délután 5-ig*”⁶⁵ hangzott el. „*Gondolhatod, jányom, mikor gyermeket is neveltem, oszt' szaladni kellett kijelé a tsz-be!*”-idézi egyikük, aki a gyermeknevelés mellett is dolgozott.⁶⁶ Másikuk röviden így jellemezte: „*látástul vakulásig*”⁶⁷, „*mikor hogy*”⁶⁸. Szintén másik adatközlő úgy emlékezett, hogy amikor közösen kellett a földet művelni, akkor időre kellett menni, de amikor saját területet mértek ki, akkor az volt a fontos, hogy az a földterület meg legyen kapálva – az nem derült ki, hogy ennek már az adott napra készen kellett-e lennie.

A munka nehézsége is egyénenként változó volt: gyermekként ez nem tűnt igazán megterhelőnek, míg felnőttként ott dolgozó adatközlőim többsége nehéznek ítélte meg. Egyikük elbeszélte, volt olyan napjunk, hogy három különféle munkát kellett elvégezniük. Egykori dohánybrigád-vezetőként egyikük ezt így látta:

⁶¹ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁶² K. M., 66 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁶³ E. Iné, 85 éves nő, Nyírcsaholy

⁶⁴ Cs. Gné, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁶⁵ P. Gné, 79 éves nő, Nyírcsaholy

⁶⁶ P. Zné, M. 81 édesanyja visszaemlékezése

⁶⁷ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy

⁶⁸ B. Mné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

„Hát elég nehezék vótak, elég nehezék. [...] Hát gondolhatod, mikor egész nap kint kapálnak a melegbe, vagy akármit csinál, ha burgonyát szedi, vagy a kukoricát töri, akkor ugye még nem vótak a kombájnok, akkor így kézzel csinálták mindent, még utána később oszt’ könnyebb vót, mer’ akkor már bejöttek a kombájnok, minden, akkor már kevesebb munka vót, nem vót olyan nehéz.”⁶⁹

Másik adatközlő, aki portásként dolgozott a tsz-ben, nem tartotta nehéznek a saját munkáját, szerette is csinálni. Ő reggel 7-től este 7-ig dolgozott a tsz-ben, de, mint mondta:

„Sosem unatkoztam. Figyelni kellett, hogy ki megy ki, meg ki jön be [...], hát, meg fel kellett írni a neveket, ha valaki kiment, hogy bova ment, meg ha... ha már láttuk, mer’ vót, aki úgy ki is szökött.”⁷⁰

Ismét másutt hangzott el:

„A tsz-munka, meg más munka is, a parasztmunka egy se könnyű.”⁷¹

Mint a tsz-ek legtöbbszörében, itt is munkaegységre dolgoztak:

„meg kellett lenni a munkaegységnek.”⁷²

A fizetés is ezek alapján alakult. Egyikük elmondása szerint:

„Hát itt a mezőgazdaságban nem adtak pénzt. Itt csak harmadosba dógoztunk, megkapáltunk [...] egy fél hold tengerit, vagy egy fél hold krumplát, akkor annak a harmadéért, minden harmadik csomó, meg kellett mérni, kosárral, hogy ennyit, 30 kosár, bússzal adtunk tsz-nek, tíz maradt nekünk. Ezér’ dógoztunk.”⁷³

A harmados művelés másol is említésre került:

„Két csomó vót a tsz-é, egy csomó vót a miénk.”⁷⁴

Egyikük emlékezett rá, hogy a vezetőség naponta írt jelenléti ívet, majd hozzatette: „vonásért dolgoztunk”⁷⁵. Pénzbeli juttatásra sem mindig került sor. Egyik adatközlőm, bár a tsz-elnök sofőrje volt, úgy kapta a fizetését, hogy az elnök mondta neki, menjen haza, hozzon két zsákot, amit a magtárban megszedtek bú-

⁶⁹ Sz. Lné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

⁷⁰ E. Iné, 85 éves nő, Nyírcsaholy

⁷¹ K. S., 83 éves férfi, Nyírcsaholy

⁷² K. Gné, 68 éves nő, Nyírcsaholy

⁷³ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy

⁷⁴ K. Gné, 68 éves nő, Nyírcsaholy

⁷⁵ K. M., 66 éves férfi, Nyírcsaholy

zával, s ez volt a fizetsége. Ugyancsak ő mesélte, hogy 1967-ben az órábéra 5 Ft volt, ennivel kezdte a munkát, ami később aztán emelkedett.⁷⁶

Arra a kérdésre, hogyan zajlott egy nap a tsz-ben, leginkább egyéni emlékezet alapján kaptam válaszokat. Egyik adatközlőm nagyon szeretett járni a tsz-be:

„Mán ha egy nap nem mentem, mán betegje vótam.”⁷⁷

Az ő véleménye szerint

„nem volt nebéz a munka, csak kevés pénzt adtak.”⁷⁸

Viszonyításképpen elmondta, hogy volt olyan nap, amikor 17 Ft-ot keresett. *„7 Ft volt egy kenyér, 10 Ft egy kiló cukor”* – idézi, tehát ez a kereset kevésnek tekinthető.⁷⁹ Egy férfi adatközlőm inkább a gépek körüli munkákat: traktorok, munkagépek szerelését és javítását, a velük való munkát idézte, melyet ő maga is elvégzett.

A tsz-ben való munkák mellett többször szóba került a háztáji is: 1 hold földet kaptak háztájiként, melyet saját használatra műveltek meg. Feltehetően ezek jó minőségű földek voltak, de pontosabb információ nem derült ki az interjúkból.

A nyírcsaholyi tsz-dolgozók életkörülményei

A korszakra vonatkozó szakirodalmat és az interjúkat összevetve számtalan hasonlóságot találtam, melyek közül leggyakoribb a házépítés, az építkezésre való visszaemlékezés, az ezzel kapcsolatos munkák megemlézése volt. E. I.-né (aki portás volt a tsz-tanyán) családjával együtt pont azon időszakban építkezett, miatt a tsz-ben dolgozott. Pontos dátumot nem határozott meg, hogy ez mikor történt, ugyanakkor megerősítette, hogy spórolniuk kellett, hogy fel tudják építeni a házukat. Elmondása alapján muszáj volt félretenniük a házépítésre, mert nem volt lehetőség kölcsön felvételére.

„Amikor volt annyi pénz, akkor egy pucultattunk ki, utána megint egyet.”⁸⁰ – idézi.

⁷⁶ K. M., 66 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁷⁷ P. Lné, 77 éves nő, Nyírcsaholy

⁷⁸ P. Lné, 77 éves nő, Nyírcsaholy

⁷⁹ P. Lné, 77 éves nő, Nyírcsaholy

⁸⁰ E. Iné, 85 éves nő, Nyírcsaholy

Félretenni, spórolni leginkább akkor tudtak már, amikor a két gyermeke elkerült otthonról. Magát a korszakot röviden így jellemezte:

„Nem vót olyan, hogy mindent megveszünk, mint most, hanem meg kellett gondolni, hogy mit veszünk azért a kás pénzér.”⁸¹

Másik adatközlőm elmesélte, hogy a hetvenes években a fiatalok iparkodtak, ha szülői segítséggel is, de tudtak házat építeni. Ők maguk is kalákában csinálták hétvégén az alapokat a munkatársaival, s ekkor kőművesek is segédkeztek nekik. Szülei tudtak segíteni abban is, hogy ő és a testvérei is lakodalmat tarthassanak, házat vehessenek. A házépítésnél a szülei „a négy fejőstebénnel segítettek” (feltehetően eladták, és az ezekből származó pénzzel), így csak kilencvenezer forint kölcsönt kellett felvennie.⁸² Ismét más esetben elhangzott, hogy bár 1986-ban építették a lakást, így is 3 évig építkeztek, ahogy anyagi lehetőségeik engedték. Elmondása alapján 350000 Ft kölcsönt vettek fel az építkezésre, ehhez jött még a tsz-ből származó bevétel és a gyermekek után járó pénz. Nekik sikerült jól gazdálkodni, a kölcsönből még vissza is tudtak fizetni.⁸³

Egy női adatközlő a kezdeti időket így jellemezte:

„Akkor még csak ilyen szegényesen éltünk.”⁸⁴

A jelenlegi lakóháza építése előtt sem fürdő, sem WC nem volt a házban, teknőben mosakodtak. Az elbeszélésből nem derült ki, mikor épült a jelenlegi lakóház, de ezt már ellátták ezen mellékhelyiségekkel. (1955-ben ment férjhez, tehát a 70-es években lehetett az építkezés.)

„Abból építkezünk, amit kerestünk.”⁸⁵ – idézte.

A szülők nem tudták őket anyagilag támogatni. A fürdőszoba hiánya más esetben is elhangzott: az 1972-ben épült lakóházban a beköltözéskor szintén hiányzott ez a helyiség.⁸⁶

Az élelmiszer-ellátottságra reagálva említésre került egy esetben, hogy a tsz ideje alatt (feltehetően kezdetben) és az azt megelőző időkben kevés volt a hús.

„Sokszor volt, hogy gyengébb kosztok is voltak.” – idézi másikat.⁸⁷

⁸¹ E. Iné, 85 éves nő, Nyírcsaholy

⁸² K. M., 66 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁸³ K. S., 83 éves férfi, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

⁸⁴ Sz. Lné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

⁸⁵ Sz. Lné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

⁸⁶ Cs. Gné, Nyírcsaholy

Ő gyengébb kosztok alatt a krumpliféleségeket, különféle rántott ételeket értette, amik ők is sokszor elkészítettek. Húsfélére csak vasárnap került sor. Az étellekkel kapcsolatos spórolásra vonatkozóan megjegyezte:

„Parasztcsaládból származtam, én tésztát gyúrtam, igyekeztem mindig olcsóbban kihozni az étkezést.”⁸⁸

Másik adatközlőm elbeszélte, hogy eleinte se gáztűzhely, se hűtő nem képezte a háztartás részét:

„Kútba vót a hűtőszekrényünk, leengedtük a kútba az ételt és ott nem romlott meg.”⁸⁹

Az interjúkból kiderült számomra az is, hogy ezen tsz-tagok nem voltak, nem is lehettek nagy igényűek. Annak ellenére, hogy a nők munkába állásával már kialakult a kétkeresős családmodell, a legtöbben napról napra éltek, de

„az a kis mindennapi megvót.”⁹⁰

Ruhavásárlásra sem mindig került sor, előfordult, hogy az első gyermek kelengyjét az édesanya a nővére gyermekeinek babaruháiból állította össze, vagy az elhasználódott ruhát foltozgatták, amíg lehetett. Volt olyan háztartás, ahol eleinte még mosógép sem volt, a mosás egy pléhteknőben történt, s a szintén dolgozó férj és a gyerekek ruhái miatt *„egy fél nap is elment rá”⁹¹*. Általánosságban elmondható, hogy a körülmények ellenére az adatközlőknek fontos volt, hogy gyermekeik tiszta ruhában járjanak. A spórolással is leginkább az volt a céljuk, hogy a saját szükségleteiket kielégítsék:

„Ha egy kicsi összegyűlt, hon ezt megvettük, hon azt.”⁹²

A fizetéssel kapcsolatban korábban már említettem, hogy gyakori volt a természetbeni fizetség. Egyik adatközlőm elbeszélte, hogy ősszel és télen a dohány eladásából, valamint az almaszedésért járó pénzből volt bevételük, s ugyancsak ő jegyezte meg, hogy leginkább a férje munkájából származott jobban bevétel.

⁸⁷ Cs. Gné, Nyírcsaholy

⁸⁸ Cs. Gné, Nyírcsaholy

⁸⁹ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy

⁹⁰ I. Lné, 76 éves nő, Nyírcsaholy

⁹¹ V. Iné, 79 éves nő, Nyírcsaholy

⁹² I. Lné, 76 éves nő, Nyírcsaholy

Kezdetben a nőknek még a gyermekek után járó anyagi támogatások sem jártak (GYES, GYED). Egyikük úgy emlékezett, a 6 hetes szülési szabadság után rögtön vissza is kellett állnia munkába. Másik adatközlőm megjegyezte, hogy első gyermeke születésekor, 1966-ban GYES helyett 400 Ft ún. családi segélyt kapott.⁹³ Ezeknek a nőknek nagy segítséget jelentett, ha az édesanyjuk, anyósuk tudott vigyázni a gyermekükre, míg ők dolgoztak. A kezdeti gyermekelhelyezési nehézségeket később a faluban is az óvoda oldotta meg.

A tsz megítélése

A nyírcsaholyi tsz megalakulása elleni tüntetés és a kezdeti nehézségek ellenére kíváncsi voltam az abban dolgozók véleményére, arra, hogy szerintük mennyiben volt jó ez a falu életében, mennyire segítette vagy éppen hátráltatta az itt élők életét. Előzetes feltételezésem alapján azt gondoltam, hogy alapvetően negatív véleményekkel fogok találkozni, a helyi eseményekből kiindulva. Az interjúk készítése közben azonban egészen más emlékek hangzottak el. Az alábbiakban ezeket összegzem.

Az adatközlők többsége meg volt elégedve a tsz-szel, s ezt leginkább azzal magyarázták, hogy itt a falubelieknek munkalehetőséget biztosított, nem kellett a környező nagyobb városokba, pl. Mátészalkára vagy akár Budapestre járni dolgozni. Elhangzott az is, hogy az itt eltöltött évek járultak hozzá ahhoz, hogy később nyugdíja legyen az adatközlőnek:

„Munkát adott, megszerezte ... aki dolgozni járt, a munkanapokat, munkaéveket, ha nem lett vón tsz, nem jártunk vón dolgozni. Akkor honnan lettek vóna meg az évek a nyugdíjhoz?”⁹⁴

A nyugdíjhoz való hozzásegítés, mint pozitív érv a tsz mellett, máskor is elhangzott:

„Hány időseknél nem lett volna nyugdíja, a felének se!”⁹⁵

Az idősebb, de munkaképes emberek is el tudtak menni dolgozni, egy kis munkaegységet, s ez alapján járt nekik a nyugdíj. Ugyanakkor úgy vélik, az egykori tsz-tagok kapják a legkevesebb nyugdíjat még napjainkban is.

Más vélemény szerint:

⁹³ D. Ané, 70 éves nő, Nyírcsaholy visszaemlékezése alapján

⁹⁴ Sz. Lné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

⁹⁵ Sz. Gyné, 71 éves nő, Nyírcsaholy

„[...] jó volt, mert minden megvolt a falunak.”⁹⁶

Itt úgy vélem, a közös gazdálkodásra, és az ebből származó bevételekre utalt az adatközlő. Szintén ő jegyezte meg:

„Hát mindenki szerette a tsz-t, a kulákok, akik, úgy hívták, a kulákok, ugye azok nem, hát elvették tőlük a földet.”⁹⁷

Mint kiderült, a faluban maradtak olyan gazdák, akik nem léptek be a tsz-be, egyéniek maradtak. Az egyik ilyen egyénileg gazdálkodó család esetét a későbbiekben részletesen bemutatom. Lehet, hogy a kezdeti idegenkedés ellenére többen megszerették a tsz-t, bár ez inkább annak köszönhető, hogy ismerősökkel, a falubeliekkel együtt kellett munkát vállalniuk, nem az ottani munkák vagy gazdálkodás módja miatt. Ezzel ellenben elhangzott, hogy

„Mindenkéi irtóztott tőle, sokan nem is akartak [belépni, ott dolgozni], sokat erővel izélték be [szervezték be], mert oda kellett adni mindent, így vót, na.”⁹⁸

Elhangzott ugyanakkor az is, hogy

„sokszor nagyon rossz vót”⁹⁹ a tsz.

Ez az adatközlő úgy vélte,

„más kiút nem vót”¹⁰⁰,

s az egyetlen munkalehetőségként jelölte meg.

„Akkorra mindenki kieresztette a kás szegénységét, földet, mindent.”¹⁰¹ – idézi,

s ezzel a tsz megalakításához kötődő beadásokra, a föld és egyéb eszközök, állatok beadására utalt, melynek során egyáltalán nem vették figyelembe az anyagi körülményeket. Más vélemény szerint a tsz ideje alatt:

„Valahogy elégedettebb vót a nép, mint most.”¹⁰²

---

⁹⁶ V. Iné, 79 éves nő, Nyírcsaholy

⁹⁷ V. Iné, 79 éves nő, Nyírcsaholy

⁹⁸ I. Lné, 76 éves nő, Nyírcsaholy

⁹⁹ B. Mné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

¹⁰⁰ B. Mné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

¹⁰¹ B. Mné, 84 éves nő, Nyírcsaholy

¹⁰² P. Lné, 77 éves nő, Nyírcsaholy

Az összetartás fontosságát, a brigádok együtt dolgozását szintén többen hangsúlyozták. Bár anyagilag nem segítette a falu életét, mégis úgy véli ez az elbeszélő, hogy

„*Sokan bánják azt a tsz-t még most is.*”¹⁰³,

s ezt ő is a munkalehetőséggel magyarázta.

Arra a kérdésre, hogy származott-e hátránya a falunak a tsz jelenlétéből, leggyakrabban nemleges választ kaptam. Néhányszor elhangzott ugyan az adatközlőktől, hogy szerintük voltak kivételezett személyek is a tsz-ben, de annak ellenére, hogy mennyire ellenezték a megalakulását és a belépést, összességében kedvező véleményen voltak.

Aki nem lépett be: egy egyénileg gazdálkodó család esete

Az előzőekben olyan adatközlőkkel készült interjúk alapján mutattam be a nyírcsaholyi tsz-t, akik maguk is beléptek, és ott dolgoztak. Akadt azonban egy olyan adatközlő, akinek a családja nem lépett be, egyéni maradt. Az alábbiakban az ő visszaemlékezéseit, családjának helyzetét mutatom be, mint kirívó esetet a falu lakói között.

Adatközlőm 1935-ben született, háromgyermekes családban. Hat elemit végzett, s esti tagozaton tette le a 8 osztályt. Paraszt családból származott, gyermekkorában sok jószágot tartottak: 5-6 fejőstehenük volt, mondhatni, belőlük éltek, a csarnokba hordták a tejet. Emlékezése szerint a vasútállomás felé volt letelejük. Az állattartás mellett földművelésből éltek. Lóval szántottak, és bár nem léptek be, de „*a tsz után okosabbak lettünk, zétorral szántottuk ki a földeket.*” A tsz-be való földek beadása és azok cseréje során rossz minőségű földeket kaptak. Mint elmondta, a 18 egyéninek, aki nem akart bemenni a tsz-be – mint ők is – a legrosszabbat kapták. A tsz megalakítására vonatkozóan nem tudott pontos dátumot, de érdekes, hogy 1956 utánra tette ezt a dátumot, tehát ő – többekkel ellentétben – a forradalomhoz kötötte, mint legközelebbi eseményhez.¹⁰⁴

A tsz-be való belépéshez kötődő emlékei szorosan összekapcsolódnak az asszonyforradalommal. Ő maga nem vett részt az eseményekben, mondta is odahaza: „*Ne menjünk, mondom, nekünk nincsen miért menni, mi kint maradtunk.*” Később mégis hajtotta a kíváncsiság, és édesanyját kérlelte: „*Anyu, én megyek a bótba, veszek egy furikot, vagy valamit... veszek, csak hadd tudjam, mi újság a falunál. De nekem*

¹⁰³ P. Lné, 77 éves nő, Nyírcsaholy

¹⁰⁴ M. Lné, 81 éves nő. Nyírcsaholy elbeszélése alapján

anyám: ne menj te, ide figyelj, ebből még valami lehet, ne menjünk, nem vagyunk tsz-tagok, hát nincs miért ennyire izélnünk, harcolnunk.” Aznap azonban mégis a tüntetés közelébe került, a tejcarnokba vitt három kanna tejet biciklivel. Mikor a piacról ment hazafelé, azt már ellepte a karhatalom, ezért nem is tudott a szokásos úton hazamenni, csak kerülővel.¹⁰⁵

Adatközlőm elbeszélte azt is, hogy szüleit és apósát is üldözték: „[...] *éjjel jöttek ránk, remegtünk*”. Nem mertek kimenni sem a házból, mert az agitálók éjjelnappal a nyakukra jártak. Ennek az üldöztetésnek egyrészt az is oka lehetett, hogy egyéni gazdálkodók maradtak, másrészt az, hogy az apósát kuláknak bélyegezték meg. Az agitálók elől édesapja a már ismert módszert alkalmazta: elment a falutól 30 km-re lakó bátyjához. Időközben az édesanya és a férje is elment, a hűgával maradt otthon, valamint a két éves gyermekével. Mivel a családja többi tagja elszökött, az agitátorok nem találták őket otthon, így sem ő, sem a férje nem lett tsz-tag.¹⁰⁶

Ez idő alatt ő maga is annyira félt, hogy ő is csatlakozott édesapja testvééréhez, a kislányával együtt. Az apósa, a származása miatt „*már nem bírta a nyomást, mondom, hogy össze is verték, gumibottal*”. (Az elbeszélés alapján kiderül, hogy az agitátorok itt sem rettenetek vissza az erőszaktól.) Ő végül megtört, és aláírta a nyilatkozatot. „*De csak annyi volt a vesztünk.*” – mondta lemondóan ezzel kapcsolatosan.¹⁰⁷

Továbbiakban elbeszélte még, hogy a férjéék vagyona (itt a földet értette alatta) benne volt a tsz-ben, a férje szülei úgy osztották szét a három fiuk között, mindenki a sajátját munkálta. A föld azonban nem volt a nevükön, bevitték a közösbe. Ezért kapták cserébe az általa nagyon rossz minőségűnek leírt földet. Ugyanakkor megjegyezte, hogy: „[...] *abbul a nagyon rossz földből is tudtunk megélni.*” A saját földjük mellett cigányok háztájiját munkálták, 1 ha földterületet, kettőnek is „felébe”. Gyermekei ezért „*nem szenvedtek hiányt semmiben.*”¹⁰⁸

A hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatosan elmesélte, hogy a lányát nem vették fel az óvodába, s csak az iskola előtt járt egy évig, akkor is a kiscsoportba. „*Mink osztályidegenek vótunk...*” – mondja, tehát ebből is fakadhatott mindez az érzület velük szemben.¹⁰⁹

¹⁰⁵ M. Lné, 81 éves nő, Nyírcsaholy elbeszélése alapján

¹⁰⁶ M. Lné, 81 éves nő. Nyírcsaholy elbeszélése alapján

¹⁰⁷ M. Lné, 81 éves nő. Nyírcsaholy elbeszélése alapján

¹⁰⁸ M. Lné, 81 éves nő. Nyírcsaholy elbeszélése alapján

¹⁰⁹ M. Lné, 81 éves nő. Nyírcsaholy elbeszélése alapján

Összegzés

Az alábbiakban az egykori Szatmár, később Szabolcs-Szatmár megye egyik, alapvetően mezőgazdaságból élő falujának, Nyírcsaholy példáján keresztül mutattam be a helyi tsz életét, mindennapjait. Az adatközlők elmondása alapján a kezdeti idegenkedést, ellenséges érzületet később egyfajta beletörődés váltotta fel, az az érzés, hogy legalább munkát adott az itt élőknek.

Az évtizedek távlatából visszatekintve az itt dolgozók olykor nosztalgikus hangulatba is kerültek az elbeszélés során, s nem egy esetben a vicces, már-már anekdotába illő események is helyet kaptak. A munkák nehézsége mellett tehát elsődlegesen ezek a történések lehettek azok, melyek átsegítették az itt dolgozókat a mindennapokban.

A tsz utólagos megítélésével kapcsolatban – tekintve, hogy már ismertem az asszonyforradalom eseményeit – sokkal negatívabb válaszokat vártam, azonban lényegében az adatközlők ennek is a pozitív oldalát igyekeztek megragadni, kihangsúlyozni. Többen még ma is sajnálják a feloszlását, megszűnését, mert úgy vélik, ezzel a munkalehetőség is megszűnt a faluban.

Az egyénileg gazdálkodó család tagjával készült interjú árnyaltabb képet adott arról, hogyan bántak az ilyen gazdákkal, s ezáltal egy másik nézőpont, másfajta megítélésmód bontakozott ki mind a tsz-szel, mind az adott korszakkal kapcsolatban.

Hivatkozott irodalom

APOR Péter

2008 A mindennapi élet öröme. In Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. 13–49. Budapest: Nyitott Könyvműhely

ARENDEI, Hannah

1992 *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest: Európa Könyvkiadó

ARON, Raymond

2005 *Demokrácia és totalitarizmus*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Kende Péter. Budapest: L'Harmattan – SZTE Filozófia Tanszék

BÁLINT József

1983 *Társadalmi rétegződés és jövedelmek*. Budapest: Kossuth Kiadó

BALOGH Balázs

2009 Egy férfigeneráció sorsa Tápon a tévesztéstől napjainkig. *Ethno-Lore, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. 289–324.

BEREND T. Iván

- 1962 *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1964 *Gazdaságpolitika az első 5 éves terv megindításakor 1948–1950.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

BODÓ Julianna

- 2004 *„Így kollektivizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székegyföldi településről.* Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó

BOROVSKY Samu

- 1900 *Szabolcs vármegye.* (Magyarország vármegyéi és városai 18.) Budapest: Apollo Irodalmi Társaság
- 1908 *Szatmár vármegye és Szatmár-Németi.* (Magyarország vármegyéi és városai 19.) Budapest: Apollo Irodalmi Társaság

BUCZKÓ József

- 2006 *Gúzsba kötött évtized, 1946-1956. Kuláksors, kitelepítettek, forradalom Újfehértón.* Újfehértó: Városi Múzeum

CLIFFORD, James

- 1990 Notes on (Field)notes. In Sanjek, Roger (ed.): *Fieldnotes. The Makings of Anthropology.* New York: Cornell University Press. 47–70.

CSERVENYÁK László

- 2012 *Nyírcsaholy története és néprajza.* Nyírcsaholy

CSIZMADIA Ernő

- 1984 *Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság.* Budapest: Kossuth Kiadó

DESSEWFFY Tibor

- 1996 *Az ellenállás diszkrét bája. Replika.* 23–24. 71–80.

DIKÁN Nóra (szerk.):

- 1993 *Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. A Mátészalkai járás, I–II. kötet.* Nyíregyháza

DONÁTH Ferenc

- 1969 *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1976 *A kisparaszti mezőgazdaság. (1949–49)* In Gunst Péter – Hoffmann Tamás (szerk.): *A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században (1849–1949).* 401–472. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1977 *Reform és forradalom: a magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975.* Budapest: Akadémiai Kiadó

ERDEI Ferenc

- 1941 *A magyar paraszttársadalom.* Budapest: Franklin-Társulat
- 1980 *A magyar társadalomról.* Budapest: Akadémiai Kiadó

ERDMANN Gyula

- 1992 *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1946–1956.* Békéscsaba: Tevan Kiadó

FARKAS Gyöngyi

- 2012 A nyírcsaholyi asszonytüntetés. In Cservenyák László: *Nyírcsaholy története és néprajza*. 27–52. Nyírcsaholy
- 2015 Állami erőszak, kollektív önvédelem. Bököny, 1961. In Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában*. 79–110. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet
- 2016a *Lázadó falvak. Kollektívizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961*. Budapest: Korall
- 2016b A nyírcsaholyi asszonytüntetés, 1960. In Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak. Kollektívizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961*. 241–284. Budapest: Korall

FAZEKAS Béla

- 1976 *A mezőgazdasági termelősövetkezeti mozgalom Magyarországon*. Budapest: Kosuth Kiadó

FEISCHMIDT Margit

- 2007 Az antropológiai terepmunka módszerei. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék

FERGE Zsuzsa

- 1969 *Társadalmunk rétegződése: elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

GALAMBOS Sándor

- 1994 Rém híres kor. Az 1949–1950. évi szabolcsi és szatmári közérdekű hírszolgálati jelentésekből. In Erdmann Gyula (szerk.): *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazdítás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája, 1991. augusztus 29–31*. 156–163. Gyula

GUNST Péter

- 1987 *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet

GYÁNI Gábor

- 1988 Női munka és család Magyarországon (1900–1930). *Történeti Szemle. Az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője*. XXX. 366–378. Budapest

GYÁNI Gábor (szerk.)

- 1995 *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

GYARMATHY Zsigmond

- 1990 A termelősövetkezeti mozgalom története Szabolcs-Szatmár megyében 1948–1979. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Helytörténeti Tanulmányok VIII. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai*. 6–49. Nyíregyháza

GYENES Antal

- 1968 „Munkások” és „parasztok” a mezőgazdasági termelősövetkezetekben. *Valóság*. XI. 4. sz. 26–36. Budapest

HALÁSZ Csilla

- 2013 *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

HIDVÉGI Lajos

1983 Egy agrárproletár földbérlő-szövetkezet. (Cegléd-Homokpuszta 1901–1945.) *Agrártörténeti Szemle*. XXV. 118–145.

HORVÁTH Sándor – Ö. KOVÁCS József

2015 *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet

JANÓ Ákos

1966 A társasmunkák, és a kendermunkák társas jellege Szatmárban. *Ethnographia*. LXXVII. 517–527.

1987 *Kendermunkák és társasélet Szatmárban – Kalákák*. Debrecen: KLTE

JUHÁSZ Pál

1975 A mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak rétegződése munkahelycsoportok, származás és életút szerint. *A Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyve*. 241–278. Budapest

KARDOS László

1954 A magyar falu szocialista fejlődésének néprajzi kérdései. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* V. 409–442.

KISS Lajos

1943 *A szegény asszony élete*. Budapest: Athenaeum

1955 *A szegény emberek élete*. Budapest: Művelt Nép

1981 *A szegény emberek élete I–II*. Budapest: Gondolat

KOLOSI Tamás

1974 *Társadalmi struktúra és szocializmus*. Budapest: Kossuth Kiadó

1987 *Tagolt társadalom: struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Budapest: Gondolat

KONCZNÉ Nagy Zsuzsanna

2001 *Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága 1945–1961*. Nyíregyháza

KOVÁCS Teréz

2010 *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L'Harmattan

LENCSÉS Ferenc

1982 *Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években*. Budapest: Akadémiai Kiadó

LOVAS KISS Antal

2006 *Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. A rendszerváltás gazdálkodásra gyakorolt hatásának néprajzi vizsgálata Dél-Biharban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

MÁTYUS Alíz – TAUSZ Katalin

1984 *Magura parasztoi és uradalmi cselédek: szociográfia*. Budapest: Magvető

MOLNÁR László

1981 *A munka szerepe a nők életútjában*. Budapest: Akadémiai Kiadó

MOLNÁR Mária

1970 Egy parasztagazdaság munkaszervezete (Tarpa 1940.) *Agrártörténeti Szemle*. XII. 497–519.

NAGY Ferenc

- 1998 A Nagy Imre program hatása Szabolcs-Szatmár megyében. In Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabb kori magyar történelemből.* 73–77. Debrecen: KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke

OROSZ István – FÜR Lajos – ROMÁNY Pál

- 1996 *Magyarország agrártörténete: agrártörténeti tanulmányok.* Budapest: Mezőgazda

Ö. KOVÁCS József

- 2008 Az erőszak történelmi tapasztalatai a politikai diktatúrában. In Szederjesi Cecília (szerk.): *Megtörölésok évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon.* Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár – Budapest 1956-os Intézet. 331–351.
- 2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest: Korall
- 2015 *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról.* Budapest: Balassi–Korall

PELLE János

- 1991 „Csaholyban nincs zsidó, ’68-ban ölték meg az utolsót.” A XX. századi antiszemitizmus kórképéhez. *Kritika.* 20. 20–22.
- 1997 Asszonytüntetés Csaholyban. *Beszélő.* 2. 87–88.

RÁNKI György

- 1963 *Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947–1949).* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

RATKÓ Lujza (szerk.)

- 2014 *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye népművészete.* Nyíregyháza: Jósza András Múzeum

ROMSICS Ignác

- 2005 *Magyarország története a XX. században.* Budapest: Osiris

SCHWARZ Gyöngyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.)

- 2005 *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet

SCOTT, James

- 1996 Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika.* 23–24. 109–130.

SOÓS Gábor – MISI Sándor

- 1984 *Mit kell tudni a magyar agrártermelésről?* Budapest: Kossuth Könyvkiadó

STASSENREITER Erzsébet

- 1983 Az államosítás történetéhez. In Cserhalmi Imre: *Történelmi kulcsátvétel: interjúk államosító igazgatókkal.* 167–215. Budapest: Kossuth

SZABÓ László

- 1965 A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. *Néprajzi Értesítő.* XLVII. 133–158.
- 1967 A népi társasmunkák kutatása. *Ethnographia.* LXXVIII. 219–237.
- 1981 A paraszti munkaszervezet mai formái. *Múzeumi Levelek.* 37–38. 27–43.

SZABÓ Miklós

- 1988 Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. *Századvég.* 6–7. 160–167.

SZAKÁCS Sándor

- 1971 *A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948.* Budapest: Akadémiai Kiadó

SZÁSZI Ferenc

- 2003 Szabolcs-Szatmár megye népességének belső vándorlása (1949–1960.) In Henszel Ágota (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltár Évkönyv XVI.* 157–186. Nyíregyháza

TIMAFFY László

- 1974 Családi gazdálkodástól a szocialista közösségig. (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön.) *Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve 16.* 189–199. Győr
- 1975 Családi gazdálkodástól a szocialista közösségig. II. (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön.) *Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve 17.* 259–278. Győr
- 1977-1978 Családi gazdálkodástól a szocialista közösségig. II. (Paraszti átrétegződés a Kisalföldön.) *Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve 19–20.* 259–278. Győr

TÓTH Pál Péter (szerk.)

- 1984 *Agrárszociológiai írások Magyarországon: 1900–1945.* Budapest: Kossuth

VALUCH Tibor

- 2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest: Osiris
- 2012 *Hétköznapi élet Kádár János korában.* Budapest: Corvina

Andrea Magdus

THE HISTORICAL ETHNOGRAPHY AND AGRICULTURAL RESEARCH OF SZATMÁR COUNTY

My study reveals the agricultural history of Szatmár (at present: Szabolcs-Szatmár) County through the example of one of its villages, Nyírcsaholy. After a description of the conditions of my investigation and a short introduction of the location, I steer the focus towards the scholarly background, which includes researchers who address agricultural history in general and the agriculture of Hungary in the 1950s and '60s in particular as well as Szatmár County itself.

In this paper, I also intend to present the life of the collective farm established in 1960 in Nyírcsaholy, utilizing the interviews conducted at the site of research. My emphasis here is mainly on personal narratives and recollections from both male and female informants, formerly employed by the collective farm. These stories help in unfolding how the situation turned from the brink of a rebellion to gradual acceptance and hard daily work.

In closing, I wish to share the narrative account of a family that managed to remain independent, only to face being marked as kulaks by other village dwellers, and to describe how they experienced this era from a different perspective.

Fejfák a Berettyó mentén: Szentpéterszeg, Gáborján és Váncsod fejfáinak néprajzi vizsgálata

---

VADÁSZ MÁRTON

Bevezetés

Minden kultúra, minden közösség számára különösen fontosak az élet nagy fordulói, az ezekhez köthető rítusok, szokások, szellemi és tárgyi elemek. Az ember élete – mely a születés, házasság, halál keretén belül zajlik – megteremti maga körül azt a szellemi környezetet, tárgyi valóságot, amely gyakran leképezi az egyén tágabb környezetét, a társadalmat, annak szabályait, melyeknek keretében életét éli.¹ A halálhoz kapcsolódó hiedelmek, szokások, vallási képzetek kihatnak általánosságban a sírjelek, így a fejfák kialakítására is.²

Ezeknek a sírjeleknek a vizsgálata korán, már a 19. század végén – 20. század elején a néprajzi kutatások látóterébe került. A protestáns közösségek által állított fejfák eredetéről a századfordulótól kezdve meg-megújuló viták folynak, és a lokális elemzéstől az országos szintű összefoglalókig könyvtárnyi irodalom született a témában.³

Szentpéterszeg, Gáborján és Váncsod három Berettyó-menti református település: ezekben a falvakban még nem zajlott átfogó, monografikus igényű néprajzi kutatás. A gazdag szellemi és tárgyi kultúrával rendelkező vidék feltárása az utóbbi években új lendületet vett: jelen írás ennek a munkának az egyik állomása.

Munkám célja összefoglalni a három falu temetőinek történetét, és egy eltűnőben lévő sírjeltípusnak, a fejfának a főbb lokális jellegzetességeit bemutatni. Kutatásom során a három vizsgált településen fotódokumentáció készült a még

---

¹ Gennep 2007.

² Dankó 1980: 85.

³ Az egyik legújabb és legkiemelkedőbb összefoglalás: Novák 2005.

álló – sokszor erősen pusztuló állapotú – fejfákról, a tanulmányban ezeket a fényképeket használtam fel. Zoltai Lajos 1928-ban így írt:

„Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a szemünk láttára pusztuló régi szép fejfák tanulmányozása későn jutott eszünkbe.”⁴

Ezek a gondolatok mára még aktuálisabbá váltak, a legtöbb bihari temetőben gyorsan pusztulnak a fejfák. A mostani vizsgálódás is csak arra alapozhat, amit a helyszínen talált: általában 50-70, maximum 80 éves fejfák, melyek még őrzik ugyan a régi formákat és mintakincset, de már erősen leegyszerűsödve. Azonban még így is sikerülhet felmutatni helyi jellegzetességeket, sajátosságokat, hosszú távon pedig a kutatás alapja lehet annak a munkának, mely a temetőkultúra változásait, az utóbbi évtizedek átalakulásait mutatja be, és a hagyományos szemlélettől elszakadva nem csak az archaikusnak tekintett sírjeleket dolgozza fel, hanem napjaink folyamataira is koncentrálna.

Bihari fejfák

A történeti Bihar vármegyére vonatkozóan tudományos igénnyel először Viski Károly foglalkozott a fejfákkal 1913-ban közölt tanulmányában.⁵ Őt követi Györffy István 1916-ban közölt tanulmánya, amiben Körösjánosfalva, Köröstárkány, Gyanta, Magyarremete temetőinek fejfáit ismerteti.⁶ Hosszú szünet után 1970-ben jelent meg Sándor Mihályné tanulmánya a berettyóújfalui,⁷ majd 1972-ben Zentai Tünde tanulmánya a nádudvari fejfákról.⁸ Ilyen előzményekkel született meg 1980-ban a Hajdú-Bihar temetőkészete című kötet, mely egyaránt foglalkozik a temetéshez és halálhoz fűződő népszokásokkal, Debrecen és a Trianon utáni Bihar temetőivel és temetőkészetével, így máig ez tekinthető a legjelentősebb összefoglaló műnek.⁹ Hasonló jelentőségű Varga Gyula fotódokumentációja, mely jelenleg feldolgozás alatt áll.

Országosan a legismertebb fejfátípus a csónak alakú fejfa, melynek ismertségét főleg a szatmárcsekei temető okozza. Az itteni csónak alakú fejfákat Luby Margit fényképgyűjteménye, majd az ennek nyomán induló – Solymossy Sándor,

---

⁴ Zoltai 1928: 17.

⁵ Viski 1913.

⁶ Györffy 1916.

⁷ Sándor 1970.

⁸ Zentai 1972.

⁹ Szöllősi 1980.

Bátky Zsigmond, Domanovszky György és Nyárády Mihály¹⁰ nevével fémjelzett – kutatás tette országosan ismertté.¹¹

A csónakos fejfa felső része három oldalról csapott, hegyes csúcsban végződik.¹² Ezen „klasszikus” típus mellett megtalálhatók még a ferdén csapott, felül lekerekített vagy egyéb tagolással díszített, tehát nem csúcsban végződő fejfák is.¹³ Takács Béla kutatásai alapján tudjuk, hogy a bihari temetőekben több, mint 50%-ban ilyen alakú fejfát állítottak.¹⁴ Ez a forma a faragótól magasabb képzettséget és több munkát kíván, ezért az ívelt csónakforma sok helyen leegyszerűsödött, egyre inkább oszlopos formájúvá alakult át.

A bihari temetők másik jellemző fejfátípusa az oszlopos fejfa volt. Keresztmetszetük négyzetes vagy téglalap alakú, felül legömbölyítettek, vízszintesek, vagy ferdén csapottak. Felső részük kissé előreugrik; általában itt található a díszítmény, (szomorúfűz, rozetta, tulipán, ...) és esővíz-elvezető szerepük is van, védik a fejfa felíratos részét.

1.kép: *Szentpéterszeg fejfa négyágú rozettás díszítéssel.*

¹⁰ Nyárády 1963: 193–218.

¹¹ Farkas 1988: 145–153.

¹² Kunt 1983: 42.

¹³ Takács 1980: 138.

¹⁴ Takács 1980: 138.

Györffy István 1916-ban Dél-Bihar falvairól írott tanulmányában publikálja Körösjánosfalva, Köröstárkány, Gyanta, Magyarremete temetőinek emberalakú fejfáit.¹⁵ A Trianon után Magyarországon maradt bihari rész temető kultúrájában egy helyen, Magyarhomorogon fordultak elő ember alakú fejfák, stilizált formában.¹⁶

A kontyos fejfák¹⁷ Nádudvaron fordulnak elő, nők sírhalmának megjelölésére használják. Ugyanitt a férfiaknak csónak alakú fejfát, a kétszer férjezett asszonynak kétkontyos fejfát állítottak.

A bihari fejfák legkedveltebb díszítőeleme¹⁸ a gyász szomorúságát kifejező¹⁹ szomorúfűz; nincs olyan temető, ahol valamilyen formában ne alkalmaznák.²⁰ Viski Károly a következőkkel magyarázza népszerűségét:

„Igaz ugyan, hogy a fűz nem régi, kedvelt fája a magyarnak s kétségtelenül modernebb temető kultusz tette népszerűvé s a fejfákra is közvetlen környezetükből, éppen a temetőkből került. De viszont nincs más díszítő elemünk, amelynek annyi változata volna, mint ennek [...] a szomorúfűz már a legrégebb fejfákon előfordul.”²¹

Viski a legkorábbi évszámos példáit a nagyszalontai temetőben az 1850-es évekből találta.²²

Elterjedtségének következtében nagyon sok variációja ismert: egyenesen növező törzsből két oldalt lehajló levéltelen gallyakkal, dombon állva, edénybe állítva ábrázolják.²³ Különösen érdekes csökmői előfordulása: itt annyi gyökeret faragtak a fának, ahány gyermeke volt az elhunytak.²⁴

A rozetta kedvelt motívum a magyar népművészetben; pásztorfaragásokon, szötteken, bútorokon is előfordul.²⁵ Hajdú-Biharban első ismert ábrázolása az 1767-ből való hajdúnánási epitáfiumon található.²⁶ Szintén sok variációban fordul elő, gyakran a szomorúfűzzel együtt: Hajdúbagoson a rozetta fölött edényben található a szomorúfűz, Berettyóújfaluban a szomorúfűz alatt helyezkedik el a ro-

¹⁵ Györffy 1916: 111.

¹⁶ Takács 1980: 149.

¹⁷ Nádudvar temetőművészetéhez és a kontyos fejfákhoz lásd: Zentai 1972: 305–309.

¹⁸ A fejfák díszítőelemeihez bővebben lásd Fehér 1989: 378–393.

¹⁹ Kunt 1978: 100.

²⁰ Takács 1980: 158.

²¹ Viski 1913: 73.

²² Viski 1913: 73.

²³ Takács 1980: 159.

²⁴ Takács 1980: 159.

²⁵ Takács 1980: 160.

²⁶ Takács 1980: 160.

zetta,²⁷ míg Szentpéterszegen a szomorúfűz elhelyezkedhet a rozetta felett és alatt is.

A tulipán a fejfák mintakincsében is korán megjelenik, már az 1677-ben készült tiszadobi epitáfium díszítésén is megtalálható.²⁸ Leggyakrabban Monostorpályiban fordul elő; Nagy József 1968-ban készített 84 rajzot monostorpályi fejfákról, 34-en talált tulipánmotívumot.²⁹ Hajdúböszörményben, Bakonszegen, Hajdúhadházon, Hajdúnánáson, Józsán, Kokadon, Konyáron, Magyarhomorogon, Püspökladányban és Tiszacsegén szintén előfordult, de a szomorúfűz előtérbe kerülésével egyre kevésbé volt jelen a fejfák díszeként.³⁰

Ahogy a faragások jelezheték az elhunyt életkorát, nemét, úgy a fejfák színezése is hasonló tartalommal bírhatott. Balassa Iván említi a fiatalon elhunytak fejfáin a piros, sárga, kék, zöld, fehér színek alkalmazását.³¹ Osváth Pál írja, hogy a Sárreuten az erőszakos halált halt ember fejfáját vörösre festették.³² A Sárreute vonatkozóan legérdekesebb a nádudvari gyakorlat: itt a csecsemő és kisgyermek fejfája kék, a serdülő, még nem házas fiúk és lányok fejfája rózsaszín, a felnőtteké fekete színű.³³ Az általam vizsgált községekhez földrajzilag legközelebb eső, ilyen szempontból kutatott település Berettyóújfalu. Sándor Mihályné kutatásaiból tudjuk, hogy itt két színt: a felnőtteknek feketét, a gyermekeknek kéket alkalmaztak.³⁴ Nem irreális azt feltételezni, hogy az általam vizsgált három faluban is a berettyóújfaluhoz hasonló szokás élt, erre azonban bizonyítékot már nem találtam; a fejfák nagy része természetes színű, csak elvétve fordul elő egy-egy feketére festett, égetett darab.

A temetők elhelyezkedése

Valószínű, hogy a vizsgált három falu esetében a középkor folyamán a templom köré való temetkezés volt általános, hiszen mindhárom falu egyházas hely volt a középkor folyamán.³⁵ Az a folyamat, amelynek során a temető a templom mellől a falu határába kerül ki, nehezen rekonstruálható néprajzi-történeti módszerekkel, hiszen erre vonatkozóan alig állnak rendelkezésünkre tényszerű

---

²⁷ Takács 1980: 160.

²⁸ Takács 1980: 162.

²⁹ Nagy 1968.

³⁰ Takács 1980: 163.

³¹ Balassa 1945: 69.

³² Osváth 1996: 30.

³³ Zentai 1972: 305-309.

³⁴ Sándor 1970: 22-23.

³⁵ Tárkány-Szűcs 1980: 118-120.

adatok. Csak régészeti feltárás tisztázhatná, meddig használták a templom körüli temetőket.

1775-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a települések csak lakott területen kívül létesíthetnek temetőt;³⁶ ez a rendelkezés a vizsgált községekben is érvényesült, legkésőbb ekkorra bizonyosan megszűntek a templom körüli temetők. Gáborján esetében a falu szélén, még lakott területen a 19. század közepén is jelel működő temetőt a második katonai felmérés; valószínű azonban, hogy ez a temető megnyitásakor még külterületen lehetett, és csak később vált a terjeszkedő falu belterületévé.

Új temető kijelölésénél általános szempont volt, hogy lehetőleg száraz, belvítzól mentes, magaslati helyen legyen.³⁷ Emellett törekedtek arra, hogy vízfolyás válassza el a halott falut az élő falutól: ennek a hiedelmekben gyökerező indokai voltak, hiszen félték attól, hogy a holtak szelleme visszajár majd a faluba.³⁸ Ez a szempont Szentpéterszegen és Váncsodon egyértelműen érvényesültek, Gáborján esetében a földrajzi adottságok miatt nem figyelhetőek meg ezek a szempontok. A temetőket minden esetben árok, kerítés védte, melynek maradványai egyes helyeken (például a szentpéterszegi *Ócskatemetőben*) máig megfigyelhetőek.³⁹

Szentpéterszeg temetői és fejfái

TEMETŐK SZENTPÉTERSZEGEN

Szentpéterszeg az Árpád-kor óta egyházas hely, nagyon valószínű, hogy a falu első temetője a templom körüli cinteremben lehetett. Mivel a középkori templom maradványai még nem kerültek elő, az elképzelést azzal támaszthatjuk alá, hogy a középkor folyamán általánosan elterjedt gyakorlat volt a templom körüli szentelt földbe való temetkezés; okkal lehet arra következtetni, hogy a régi templom a mai helyén állt, így egy jövőbeni feltárás tisztázhatja a templom, és a körülötte elhelyezkedő temető pontos részleteit.

A bihari térségben gyorsan terjedő reformáció lehetséges, hogy Szentpéterszeg temetkezési szokásaiban is éreztette hatását, erre az időszakra azonban nincsenek forrásaink. Valószínűsíthető, hogy a kálvinista lakosság elhagyta a templom körüli temetkezés szokását, és a falu belterületén kívül temette el a közösség

---

³⁶ Balassa 1989: 12.

³⁷ Balassa 1989: 16.

³⁸ Balassa 1989: 16.

³⁹ Balassa 1989: 19.

a halottjait. Az 1780-1784 között elkészült első katonai felmérés nem jelöli a temetőt.

2. kép: Szentpéterszeg a második katonai felmérés térképén. A falu főutcájának végén jól látszódik a keresztekkel jelölt, sáncsal körülvett temető.
Térkép forrása: <https://bit.ly/3HAe50E> (A letöltés dátuma: 2021. 02. 08.)

A Szentpéterszegről készített 1838. évi térkép⁴⁰ azonban jelöl a mai kultúrházzal szemben, a Fekete Borbála és Béke utcák közötti területen egy régi temetőt. Nagyon valószínű, hogy ez a temető lehetett használatban a 18. század folyamán, és a 19. század elején. Elhelyezkedését megerősítik az 1845. évi⁴¹ és az 1848. évi⁴² térképek is, melyek jelzik a temető körüli árkot is. Feltételezhető, hogy az 1831. évi kolerajárvány idején telt meg ez a temető; bezárása után a falutól délre nyitottak újat, melyet az 1838. évi térkép és a 2. katonai felmérés is jelöl.

A faluban ma ezt a területet ismerik „régii temető” vagy „ócska temető” néven.

Elhelyezkedéséből adódóan alkalmas volt a funkciójára: egy természetes kiemelkedés, melyet könnyű volt elkülöníteni, a sírkertet körítő árok máig nagyon

⁴⁰ HBML XV.3.BMT 68.

⁴¹ HBML XV.3.BMT 93.

⁴² HBML XV.3.BMT 99.

szépen látszik. Mintegy 100 évig volt használatban temetőként: az 1830-as évektől az 1930-as évekig ide temetkeztek a falubeliek. Fából faragott sírjelei az elmúlt 90 év folyamán nyomtalanul elpusztultak. Néhány kő síremlék azonban máig áll, még ha az elmúlt évtizedekben fel is gyorsult a pusztulásuk.

3. kép: Szentpéterszeg, fejfa cserépből kinövő, stílizált szomorúfűzszel.

1930 környékén nyitották meg a mai köztemetőt a falutól nyugatra. Kialakításakor a hagyományos szempontokat vették figyelembe: kissé dombos területet választottak, és árokkal kerítették körül. A falu felé eső temetőrészek a régebbiek, itt körülbelül 50-60 darab fejfa található.

Fejfák Szentpéterszegen – formai jellemzők és mintakincs

A falu fejfáinak túlnyomó többsége az oszlopos fejfák típusba tartozik, ezen belül is szép példákat találunk a lekerekített, illetve vízszintesen csapott végű oszlopos fejfákra. Ritka, de jelen van a csónak alak is, bár kevésbé jellegzetes, sok tekintetben hasonlít az oszloposra, elkülönítésük a felfelé szűkülő fejrész segítségével lehetséges. A mintakincs legfőbb jellemzője a rozettából kinövő életfa. E két motívum együttes megjelenése sem Váncsodon, sem Gáborjában nem fordul elő, Berettyóújfaluban azonban – egy 1970-es fotó tanúsága szerint – alkalmazták.⁴³

4. kép: *Szentpéterszeg, fejfá csavaradó, rovátkolt törzsű szomorúfűz díszítéssel.*

Egy fejfán megfordul a minta: a rozetta kerül felülre, a szomorúfűz pedig alulra. E két motívum együttes előfordulásánál a rozetta mindig hatágú, a szomorúfűz stilizált, cserépből nő ki, ágain nincs levél ábrázolva. Nagyon valószínű,

⁴³ Balassa 1989: 103.

hogy egy mester alkotásai. A rozetta egy fejfán előfordul önmagában is, ez esetben négyágú.

A szomorúfűz-motívum több változatban is megjelenik: általában stilizált, a végletekig leegyszerűsített formájú, pusztán a fa törzse és ágai vannak ábrázolva, levél nélkül; ez esetben mindig cserépből nő ki a szomorúfűz. A minta egyedül ritkán jelenik meg, általában társul hozzá a fentebb említett rozetta.

A stilizált mellett három esetben előfordul a rovátkolt törzsű ábrázolás is. Itt már megjelenik a levél ábrázolása, a fa törzse két esetben csavarodó, egy esetben felfelé elkeskenyedő, életszerűsége törekvő a törzs ábrázolása. Az első két esetben egyértelmű, hogy azonos mester kezétől származik a fejfa: a díszítés és sírfelirat kialakítása megegyezik.

Váncsod temetői és fejfái

VÁNCSOD TEMETŐI

A falu mind társadalmi, mind vallási szempontból heterogénebb volt, mint Gáborján és Szentpéterszeg. Ez a vallási elkülönülés a temetők rendjében is megmutatkozott. A második katonai felmérés két különálló temetőt jelöl, az egyiket a református templomtól kissé délkeletre, a másikat a mai Kossuth Lajos–Jókai Mór utcák összeshögellésében.⁴⁴

Az 1886-os kataszteri felmérés is ezt az eloszlást mutatja, kiegészítve a felekezeti meghatározással: az első, templom közeli temető a reformátusok használatában van, a második pedig a római katolikusoké.⁴⁵

---

⁴⁴ <https://bit.ly/2IKqSiF> (A letöltés dátuma: 2021. 12. 09.)

⁴⁵ <https://bit.ly/2s69Yog> (A letöltés dátuma: 2021. 12. 09.)

5. kép: Váncsod a második katonai felmérés térképén. A kép északi szélén a katolikus temető látszik. A falu közepe táján, a kiszélesedő főutcával egy vonalban, a házakon kívül nyugati irányban helyezkedik el a református temető. A térkép forrása: <https://bit.ly/3GFyr7j> (A letöltés dátuma: 2021. 02. 08.)

A református temető helye jelentősen nem változott az idők során, az vízszint megfigyelhető, hogy a faluhoz közel eső dombháton kijelölt temető egyre inkább nyugat felé terjeszkedik. Fényes Elek leírásában a következőket olvashatjuk Váncsodról:

”Váncsod magyar falu, Bihar vmegyében [...] 1600 ref., 15 r. kath., 46 n. e. óbitű, 89 zsidó lak.”⁴⁶

Az 1800-as mezőpeterdi tűzvész után az ottani római katolikus plébániát Váncsodra helyezték át;⁴⁷ ekkor jöhetett létre önálló katolikus temető, melyet valószínűsíthetően a faluban élő kis számú ortodox közösség is használt. Az 1847. évi váncsodi Földkönyv a katolikus egyház kezelésében lévő temető méretét 619 négyszögöltre teszi, ezzel szemben a jóval nagyobb református közösség temetője 8893 négyszögölet tesz ki.⁴⁸ Jelentős izraelita közösség is élt a faluban: Fényes Elek idézett leírása 89 zsidót említ, akik zsinagógával is rendelkeztek. Az 1886-os kataszteri térkép nem jelez zsinagógát, és az izraelita temető sem egyértelműen beazonosítható.

A ma álló izraelita sírok a köztemető keleti részén, elkerített részen állnak. Ez a terület a régi református temető árkán kívül esett, a kataszteri térkép itt is sírokat jelöl, de felekezeti meghatározás nélkül. Nem egyedi jelenség, hogy a zsidóság a többségi vallás temetője mellett, de attól kissé elkülönülve temeti el halotta-

⁴⁶ Fényes 1851: 4. kötet 261.

⁴⁷ Osváth 1996: 375.

⁴⁸ HBML V.681/a.

it.⁴⁹ Valószínűsíthető, hogy az izraelita közösség temetője itt volt az 1800-as években is.

FEJFÁK VÁNCSON – FORMA- ÉS MINTAKINCS

A tanulmányban vizsgált három falu közül Váncsodon áll még a legtöbb fejfa, körülbelül 100 darab, elsősorban a temető régi részén. Az általam gyűjtött fejfák közül a legrégebbi az 1930-as évekből származik. Az itteni fejfák kora jobban meghatározható a szentpéterszegiekhez és gáborjániakhoz képest, a fejfa homlok részére vésett évszám segítségével könnyen datálható a fejfa készítésének ideje. Formai jellegzetességekben sok a rokon vonás a szentpéterszegiekkel: főként vízszintesen csapott, vagy lekerekített végű oszlopos fejfák, kevés számú, nem túl jellegzetes csónak alakúval.

Váncsodon élt a lábfa állításának szokása, ezt bizonyítja Zentai János 1972-es fotója.⁵⁰ A recens anyagban azonban erre már nem találtam példát, valószínűsíthető, hogy már Zentai kutatása idején sem élt a szokás, és a fejfáknál mind méretben, mind jelentőségben kisebb lábfa elpusztultak.

6. kép: *Váncsod, fejfák a régi temetőben.*

---

⁴⁹ Kunt 1983: 15.

⁵⁰ Novák 2005: 300.

A váncsodi fejfák mintakincsében elsöprő többségben a szomorúfűz van jelen, ennek változatai adják az egyes sírjelek egyediségét. Általános jellemzőként állapítható meg, hogy a szomorúfűz cserépből nő ki, és a variációs lehetőségek főleg az ágakon jelennek meg. Kitűnő példája ez annak, hogy a népi díszítőművészet egy alaptípust mennyire sokféleképpen és egyedien tud felhasználni.

7. kép: Váncsod, rozettadíszes fejfa 1944-ből.

Érdekes és szép példa erre két 1954-es fejfa. A díszként használt szomorúfűz tulipánszerű mintából nő ki, mely talán kései maradványa a tulipános díszű fejfáknak, bár nem lehetetlen az sem, hogy a stilizált tulipánnak vélt minta pusztán a helyi fejfák díszítőművészetében általános cserép formájának egyik variánsa.

A Szentpéterszegen oly gyakori, és Gáborján régebbi fejfáin is megjelenő rozetta itt csak egy esetben fordul elő. A jól kivehető évszám alapján 1944-re datálható, tehát a fennmaradt anyaghoz képest korai darabról van szó. A homlokrészen kívül már teljesen földbe süppedt, öreg fejfa rozettadísz felett az ABFRA felirat van kifaragva. Feltételezhető, hogy korábban itt is elterjedtebb volt a rozetta, és csak a szomorúfűz térhódítása szorította ki a mintakincsből.

Gáborján temetői és fejfái

TEMETŐK GÁBORJÁNBAN

Mivel a középkor folyamán Gáborján egyházas hely,⁵¹ a falu első temetőjének elhelyezkedését joggal feltételezhetjük a templom körüli cinteremben. A gáborjáni temető első térképi ábrázolása a 2. katonai felmérésen maradt fenn.

8. kép: Gáborján a második katonai felmérés térképén. A fő utca falu vége felé kiszélesedő öblében keresztkekkel jelölik a temetőt. A falu neve alatti körül árkolt terület az újonnan kijelölt temetőhely.
Térkép forrása: <https://bit.ly/3gu6vZN> (A letöltés dátuma: 2021. 02. 08.)

A mai falu belterületén, az Arany János–Bajcsy-Zsilinszky–Dózsa–Rákóczi utcák által határolt területen jelez a térkép egy jól láthatóan árokkal körülvett temetőt, valószínűleg ez lehetett használatban a 19. század első felében, és talán a 18. század folyamán is.

Ettől kicsit nyugatra egy másik, szintén körül árkolt terület rész tűnik fel, innen azonban még hiányoznak a térképen a temetőt jelző keresztkek. Ez a terület a mai temetőtől északra fekvő régi temető, melyet az 1886-os kataszteri térkép már használatban lévőként jelez. A szűk hatvan évvel későbbi, 1941-es katonai felmérés térképe már nem jelzi a falu belterületén fekvő temetőt, területe beépült lakóházakkal. A ma régi temetőként ismert terület van ekkor használatban, terjeszkedése déli irányú, egyes részei már egybeesnek a ma is használt területtel.

Mivel más felekezetek tagjai nem éltek jelentősebb számban Gáborjában, a temetők felekezeti elkülönülésére nem volt szükség, a kataszteri térkép mindkét temetőt reformátusként jelzi.

⁵¹ Módy 1996: 75.

FEJFÁK GÁBORJÁNBAN – FORMAI JELLEMZŐK ÉS MINTAKINCS

A gáborjáni fejfák egyértelműen az oszlopos fejfák közé sorolhatóak.⁵² Ezen belül főleg a felül vízszintesen csapott típus a meghatározó, de előfordul ferdén csapott is. Egyes rozettás fejfáknál feltételezhető, hogy egykoron a tetejük lekerekített volt, de mára a korhadás miatt ez nem állítható biztosan.

Gáborjában mind a szomorúfűz, mind a rozetta megjelenik a fejfákon, bár egyértelműen az előbbi motívum a népszerűbb.

A szomorúfűz ábrázolásában leggyakoribb az életszerűsége való törekvés: a fa gyökerei és levelei is ábrázolásra kerülnek. E mellett jelen vannak különböző stilizált formák is: megjelenik a fűzfa háromszögből kiemelkedve, illetve pusztán vonalakkal ábrázolva, a végletekig leegyszerűsítve.

Néhány rozettás fejfa is előfordul a gáborjáni temetőben. Ezek közül a legjellegzetesebb az a hatágú, ágai között rovátkolt rozetta, melyet egy hullámvonalas díszű kör foglal keretbe. Ehhez hasonló kialakítású a helyi rozettás fejfák többsége, bár ebből semmilyen általános következtetést nem érdemes levonni, hiszen a még fellelhető fejfák is erősen korhadtak, gyakran nehezen kivehető a mintakincs.

9. kép: Gáborján, rozettadíszítésű fejfa.

10. kép Gáborján, fejfa szomorúfűz ábrázolással.

⁵² Takács 1980: 147.

Összefoglalás

A fejfák vizsgálata a néprajztudomány egyik klasszikus kutatási területe: országosan is nagyon korán megjelent az érdeklődés a faragott sírjelek iránt. A bihari térségben is több, mint 100 éves múltra tekint vissza a fejfakutatás, melynek eredményeképpen a megye fejfáiról lokális bemutatások és összefoglaló monográfia is született.

A 20. század nagy változásai a parasztság anyaghasználatát is megváltoztatták – ekkor terjedt el tömegesen a kőből készült síremlék állításának szokása –, végül pedig maga a parasztság is, mint társadalmi csoport, megszűnt, vagy átalakult. Az első folyamat a temetőkultúra átalakulását eredményezte, a második pedig olyan mentalitásváltást, amely az élet minden területén – így a halálhoz kötődő rítusokban is – érezte hatását.

Tanulmányomban egy lezárt állapotot mutatok be. A fejfaállítás korábban általános szokása a 20. század második felében háttérbe szorult, majd a század végére el is tűnt. Kutatásom során egy gyorsan pusztuló örökségelemet vizsgáltam, amely a helyi közösségek tudatában sokszor nem is fogalmazódik meg örökségként. Éppen ezért a fotódokumentáció és az adatközlő tanulmány csak az első lépése annak a kutatási folyamatnak, melynek két iránya lehet.

Az első irány a változásvizsgálat. Takács Béla református lelkész, néprajzkutató ezekkel a gondolatokkal zárta a fejfák esztétikájáról írott tanulmányát:

„[...] a jövőben [...] aligha beszélhetünk majd a fejfák esztétikájáról, de még a temetők művészetéről sem, ugyanis a temetőkből lassanként eltűnik a fejfa, és a helyét, illetve funkcióját betöltő sírkövek művészi értéke – esetleges kivételektől eltekintve – szintén semmivé válik.”⁵³

A művészi vagy esztétikai érték sok esetben szubjektív: bár a fejfák eltűnése valóban értékelhető értékvesztésként, a néprajz számára a jelen tendenciáinak a vizsgálata is értékes kutatási eredményeket hozhat. Így van ez a temetőművészet kutatásában is: a három vizsgált faluban a fejfaállítás szokása a 2000-es évek legelején tűnt el, ilyen időtávban pedig az emlékezetre támaszkodva jól rekonstruálhatóvá válik az a változási folyamat, mely a temetők képének gyors és radikális átalakulásához vezetett.

A második vizsgálati irány az örökségképhez kapcsolódik. Míg egy viszonylag szűk közösség (néprajzkutatók, helytörténészek, a vizsgált falvak lakóinak egy része) számára a fejfaállítás szokása értéként jelenik meg, a három település la-

---

⁵³ Takács 1980: 168.

kóinak nagy része feltehetően nem tekint értéként a fejfákra, ezt igazolja a gyors pusztulási folyamat is.

Ennek az értékkülönbségnek a megértése hozzájárulhat ahhoz, hogy az elmúlt évtizedek változásainak adatközlő és elemző irányultságú vizsgálatán túl a mentalitás változására is reflektálhassunk egy sírjeltípus átalakulásán, eltűnésén keresztül.

Irodalom

BALASSA Iván

1945 A magyar gyász-színek kérdéséhez. *Ethnographia*. LVI. 1–4. 69–70.

1989 *A magyar falvak temetői*. Budapest: Corvina kiadó

DANKÓ Imre

1980 Temetés, temetőink, a temetők művészete. In Szöllősi Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar temetőművészete. 81–107. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Tanács Műemléki Albizottsága

FARKAS József

1988 *Néprajzi Írások Szatmárból. A szatmárcsekei temető sírjeleinek kérdéséhez*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék

FEHÉR Ágnes

1989 A vallásos élet és az ünnepi szokások tárgyai. In Gazda László – Varga Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar megye népművészete*. Budapest: Európa Könyvkiadó

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. IV. kötet. Pest: Kozma Vazul

GENNEP, Arnold van

2007 *Átmeneti rítusok*. Budapest: L' Harmattan Kiadó

GYÖRFFY István

1916 Dél-Bihar falvai és építkezése. *Néprajzi Értesítő*. XVII. 1–4. 99–114.

KUNT Ernő

1978 *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék

1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina kiadó

MÓDY György

1996 Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg a XVIII. századig. In *Örökségünk: Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg*. Debrecen: Rácz Építész Iroda

NAGY József

1968 *Nyírségi barkácsolók*. Kézirat, Déri Múzeum

NYÁRÁDY Mihály

1963 A szatmárcsekei ref. temető fejfái. In Csallány Dezső (szerk.): *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 1960*. 193–218. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum

- NOVÁK László Ferenc
2005 *Fejfa monográfia*. Nagykőrös: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Arany János Múzeum
- OSVÁTH Pál
1996 *Bihar vármegye sárréti járása leírása*. Debrecen: Ethnica
- SÁNDOR Mihályné
1970 Fejfák (fűtől való fák) Berettyóújfaluban. *Múzeumi Kurír*. 4.
- SZŐLLŐSI Gyula
1980 *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Tanács Műemléki Albizottsága
- TAKÁCS Béla
1980 A fejfák esztétikája. In Letényi Árpád – Tóth Endre (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen
- TÁRKÁNY-SZÚCS Ernő
1980 A temetés jogi rendje. In Letényi Árpád – Tóth Endre (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Debrecen
- VISKI Károly
1913 Szalontai fejfák vésett díszítése. *Néprajzi Értesítő*. XIV. 1–2. 68–76.
- ZENTAI Tünde
1972 Nádudvari sírjelek. *Ethnographia*. LXXXIII. 2–3. 305–309.

Márton Vadász

WOODEN GRAVE POSTS ALONG THE RIVER BERETTYÓ: AN
ETHNOGRAPHICAL EXPLORATION OF WOODEN GRAVE POSTS IN THE
CEMETERIES OF THE SETTLEMENTS SZENTPÉTERSZEG, GÁBORJÁN AND
VÁNCSDOD

This paper is about the local characteristic features of the traditional Hungarian wooden grave posts in three villages in Bihar County: Szentpéterszeg, Gáborján and Váncsod. I have found a lot of wooden grave posts in the cemeteries of these three villages and, although most of the grave posts are in a bad condition, the most characteristic features are clearly visible. These include the following local features or motives: weeping willows/life-trees growing from rosettes in Szentpéterszeg, decorated rosettes in Gáborján, and weeping willows in pots in Váncsod. However, it is important to emphasise that the three villages have a lot of common patterns and samples, and the variations come from the different tastes of the local people and the differences between the local wooden grave post carvers.

A Berlinben élő magyar etnikai közösség kulturális integrációjának kérdései – Közösségépítés az online és offline térben

---

VALNERNÉ TÖRÖK ESZTER

A kutatás elméleti háttere

A 21. századot jelentős népességmozgások határozzák meg. Ezeknek a migrációs folyamatoknak a tükrében az integráció és asszimiláció kérdései különös hangsúlyt kapnak. Egyre nagyobb szükség van olyan megalapozott, terepmunkán alapuló tudományos vizsgálatokra, amelyek együttélési helyzeteket írnak le, minthát mutatva a sikeres integráció lehetőségére, de elemezve az ilyen helyzetekben felmerülő nehézségeket is. A kulturális antropológia szemléletmódja segítséget nyújthat a társadalmi folyamatok megértéséhez és sok esetben modellt tud állítani a konfliktushelyzetek kezeléséhez.

A berlini kutatás ilyen együttélési helyzeteket és közösségépítő folyamatokat kíván leírni és elemezni. A vizsgálat fókuszában az integráció és asszimiláció folyamatai állnak. Fontos hangsúlyozni, hogy a társadalomtudományokban az asszimiláció egy végtelenül összetett és sokrétű folyamatot kifejező fogalom, melynek számos vetülete és megjelenési formája van, társadalmi, vallási, nyelvi és kulturális szinteken. A folyamat vizsgálatában elengedhetetlen a diakrón és szinkrón szemléletmód egyidejű alkalmazása. Az asszimiláció minden esetben változást jelent, ez a változás különböző szinteken megy végbe, és ennek következtében különböző formában jut kifejeződésre.

Milton M. Gordon három alapvető modellt különböztet meg, melyek a teljes asszimiláció, az olvasztótégely elmélet és a kulturális pluralizmus. Már 1964-ben írt munkája elején felteszi a provokatív kérdést, hogy a jövő Amerikája vajon melyik modellt választja. Az asszimiláció egy homogenizációs folyamat, melynek

több dimenziója létezik, a kulturális, strukturális és biológiai dimenzió. Gordon az amerikai társadalom asszimilációjáról szóló tanulmányában az asszimilációs folyamat hét alapvető részfolyamatát különbözteti meg. Az első fokozat a kulturális minták átvétele a többségi társadalomtól, vagyis az akkulturáció. A kulturális asszimiláció során a kisebbség átveszi a többség nyelvét, vallását, viselkedésmintáit, szokásait. A második lépés a strukturális asszimiláció, melynek során a kisebbség tagjai beépülnek a többségi társadalom primér csoportjaiba. Itt további két szintet különböztethetünk meg, az elsődleges és másodlagos strukturális asszimilációt. Az első szinten a kisebbség és többség közös informális, primér csoportokat hoznak létre, a másodlagos strukturális asszimiláció eredményként a többség és kisebbség közös formális intézményeket alkotnak, ezt a fokozatot nevezzük integrációnak. A harmadik szintet a vegyes házasságok létrejötte jelenti, vagyis az amalgamáció, ami biológiai asszimilációt jelent, és ez a természetes folyamat a csoportok összeolvadását eredményezi. Ezt a folyamatot követi az identifikációs asszimiláció, az utolsó három részfolyamat során először az előítéletek, majd a diszkrimináció, végül az értékek konfliktusa és a hatalmi konfliktus szűnnek meg.¹ A kutatás Gordon asszimilációs modelljének fogalmi keretében gondolkozva a kulturális és strukturális dimenzió szintjeit igyekszik vizsgálni. Gordon modellje azonban eléggé egyoldalúan, a többségi társadalom oldaláról közelíti meg az asszimiláció fogalmát és a folyamatot a kisebbség hasonulásaként fogja fel a többséghez.

Gordon elméletét tovább fejlesztve Yinger asszimilációelméletében az interakció jelentőségét hangsúlyozza, és a csoportok kölcsönösen egymásra gyakorolt hatását emeli ki. Yinger felfogása szerint a csoportközi folyamatokat különböző élethelyzetek elemzésével tárhatjuk fel:

„Az interakcióban résztvevő csoportok közül azonban valószínűleg egyik sem vonhatja ki magát a rá gyakorolt hatás alól. Fontos hangsúlyoznunk, hogy még egy minden tekintetben domináns csoport is kulturális befolyás alá kerül a társadalom más kulturális csoportjaival fenntartott kapcsolat révén.”²

Yinger az asszimiláció mértékét négy egymással összefüggő alfolyamat erősségével határozza meg, ezek a biológiai keveredés, a pszichológiai identifikáció, a kulturális akkulturáció és a strukturális integráció. Elméleti háttérét alkalmazva mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy az akkulturáció két vagy több csoportot érintő, intenzív érintkezéssel járó folyamat, melynek során a többségi csoport kultúrája is változik. Yinger ezért az akkulturációt határcsökkentő folyamatnak tekintette, amely a kulturális hasonlóság növekedése felé halad. Lényeges kér-

---

¹ Gordon 1964: 71.

² Yinger 2002: 27.

dés ebben az összefüggésben, hogy az akkulturáció helyettesítéssel (szubsztitutív akkulturáció) vagy bővüléssel (additív akkulturáció) járó folyamat-e, vagyis a kultúra bizonyos elemeinek feladását és másokkal történő helyettesítését jelenti-e vagy a kulturális repertoár bővülését hozza magával, amikor a meglévő kulturális értékek skálája új elemekkel gazdagodik. Amennyiben az akkulturációt „gazdagodásként” értelmezzük, érdemes megvizsgálni, hogy milyen elemekkel bővül a skála. Az asszimiláció mint új kulturális elemekkel történő gazdagodási folyamat meghatározással ellentétes az a tudományos elemzésekben sokszor előkerülő felfogás, amely a folyamatot depravációként, vagyis társadalmi és kulturális hanyatlásként írja le. Ez az elképzelés erősen kötődik a nemzetállamok megszilárdulásának korához, amikor az erős központi hatalom az etnikai, kulturális, nyelvi, vallási sokszínűséggel szemben az egységes nemzet megteremtését tűzte ki célul.³

A pszichológiai identifikáció vizsgálata során arra a kérdésre keressük a választ, hogy az egyén milyen csoportokkal azonosul és kiket tekint a csoporttól kívülállónak. Előfordulhat azonban olyan állapot is, hogy az önazonosítás és a mások által alkotott kép nem fedi le egymást. Strukturális integrációhoz vezet az egyes társadalmi csoportok erős interakciója, melynek eredményeképpen közös társadalmi csoportok jönnek létre. A teljes asszimiláció nagyon ritkán megy végbe, ebben az esetben a korábbi szociokulturális csoportok egy csoporttá olvadnak össze.

Yinger másik fontos megállapítása, hogy különbséget kell tennünk az egyén és a csoport akkulturációja között, és a folyamatokat az individuumok, illetve a csoportok szintjén elkülönítve kell vizsgálnunk. A berlini magyarok asszimilációs folyamatának vizsgálata során is lényeges elválasztani, és külön elemezni az egyéneket és a csoport szintjén zajló akkulturációs folyamatokat.

Az asszimilációs folyamatokkal ellentétes a disszimiláció folyamata, amikor a kulturális, társadalmi, vallási különbségek megmaradnak, illetve napjainkban számos példát láthatunk arra is, hogy a korábbi etnikai kötődések újra megjelennek és felerősödnek. Ezt a jelenséget Yinger így magyarázza:

„Az etnikai kötődés némelyek szerint segít megőrizni a közösségi érzést, segít kideríteni, kik is vagyunk, és legyőzni azt az érzést, hogy az ember csak egy számadat a névtelenek világában. Ez a magyarázat is tartható, különösen, amikor a bevándorlókra vonatkozik. Kevésbé meggyőző viszont, ha azoknál kívánja megindokolni az etnicitás jelentőségét, akik már erőteljesen integrálódtak és akkulturálódtak.”⁴

Ezzel elérkeztünk egy másik kulcsfontosságú fogalomhoz, amely elengedhetetlen a vizsgált jelenségek megértéséhez, az etnicitás kérdéséhez. Az antropoló-

---

³ Biczó 2009: 12.

⁴ Yinger 2002: 37.

giai kutatások sok esetben felteszik azt a kérdést, hogy hol húzhatók meg egy etnikai csoport határai, mik azok a határkijelölő értékek, amelyek egy adott csoportot megkülönböztetnek a többitől és egyáltalán hogyan működnek az etnikai határmechanizmusok. Az etnicitás kialakulásához elengedhetetlen a csoportok közötti kölcsönhatás, interakció. Ebben az értelemben az etnicitás nem egy csoport jellemző vonásait jelenti, a fogalom lényeges eleme a viszony a társadalmi csoportok között. Eriksen így foglalja össze az etnicitás lényegét:

„Az etnicitás a másik csoport tagjaitól magukat kulturálisan megkülönböztető, ám azokkal valamiféle rendszerességgel érintkező emberek társadalmi kapcsolatainak aspektusa.”⁵

A definíció két fontos eleme a kulturális különbözőség tudatos felismerése és a két csoport közötti kölcsönhatás. Ezen két meghatározó tényező nélkül nem beszélhetünk interetnikus kapcsolatról. Az etnicitás a csoportok közötti érintkezés során teremődik meg, és a fogalom fontos eleme a mi – és ti vagy kívülállók és hozzánk tartozók viszonyrendszer. Ezt a csoportok közötti elhatárolódási folyamatot nevezi Eriksen *dichotomizációnak*, míg a csoportok különbözőségének visszaigazolását az érintkezésen keresztül, *komplementarizációnak* hívjuk.⁶

Az etnicitás és az identitás viszonylagos és erősen szituációfüggő fogalmak. Az egyénnek számos identitása és különböző társadalmi státusa lehet, az hogy az etnikai identitás mikor válik hangsúlyossá mindig az adott helyzettől függ. Érdekes kutatási kérdés olyan helyzetek feltárása és leírása a berlini magyarok körében, amikor az etnikai identitás különös jelentőséget kap.

Az etnikai csoportok elhatárolódását segítik elő a sztereotípiák, sok esetben ezek a sémák határozzák meg az érzékelésünket és tapasztalatainkat egy másik csoporttal kapcsolatban. A számunkra nehezen kiismerhető és bonyolultnak látszó idegen ezen előre adott gondolati sablonok rendszerén keresztül érthetővé és megfoghatóvá válik, a tipizálás azt az érzetet kelti, hogy megértettük és megragadtuk az idegen lényegét. Ezek a sablonok segítik eligazodásunkat a komplex világban, mintegy gondolati térképet biztosítva a tájékozódáshoz. A valóságban a tipizálás sokkal inkább a saját kultúránk értékrendjét és gondolkodásmódját fejezi ki, mint hogy leírja egy másik csoport jellegzetes vonásait.⁷

Az etnikai kisebbség egy olyan csoport a többségi társadalmon belül, amelynek nincs politikai hatalma és etnikai identitása van. A városi kisebbségek kialakulásában meghatározó szerepe volt a munkaerőpiaci igényeknek. A berlini kutatás egyik alapvető kérdésfelvetése, hogy a vizsgált közösségek tagjai mennyiben

⁵ Eriksen 2008: 29

⁶ Eriksen 2008: 47.

⁷ Bausinger 2009: 25–26.

érezik magukat egy etnikai kisebbség tagjainak és milyen kategóriák mentén határolják le ezt a csoportot. A nyelvnek itt központi határkijelölő funkciója van, ezért a kutatásban a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések fontos szerepet kapnak. A nyelvhasználati szokásokat vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a Berlinben élő elsőgenerációs magyarok között a multikulturális, nagyvárosi közegben többen az angol nyelvet használják közvetítő nyelvként és a többségi társadalom nyelvét nem is sajátították el olyan mértékben, hogy ez elegendő legyen a mindennapi élethelyzetekben felmerülő feladatok, kihívások és problémák megoldásához, ahogy ezt a kérdőíves kutatás eredményei is alátámasztják. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy milyen a három nyelv viszonyrendszere, milyen szituációkhoz és kontextusokhoz köthető a magyar, német illetve angol nyelv használata, és a közösség tagjai mennyire tartják fontosnak a befogadó kultúra nyelvének elsajátítását a sikeres integrációhoz, illetve milyen beszédhelyzetekben élük meg deficitként a nyelvtudás hiányát. További hangsúlyos kutatási kérdések, hogy mennyire jelent erős etnikai kötődést a magyar nyelv használata, illetve hogyan tükröződik a nyelvhasználatban a kultúra-váltás folyamata. Ebben az összefüggésben előkerül a kétnyelvűség jelensége, illetve megfogalmazhatjuk azt a feltevést, hogy egyes globalizált, multikulturális társadalmakban létezik háromnyelvűség. Felvetődik a kérdés, hogy ez hogyan jelenik meg különböző beszédhelyzetekben és mennyire határozottan írható le. Hymes elmélete alapján ebben a kontextusban vizsgálható a nyelvi mező (nyelvtudási eszközkészlet) és beszédmező (nyelvhasználati módok, szokások) fogalma.⁸

A közösség második generációjában végzett kutatások tárgya lehet a kétnyelvűség mellett a nyelvváltás folyamata is. A második generációban végzett vizsgálat lehetőséget nyújt összehasonlításokra és párhuzamok felállítására az első generációs kitelepülőkhez viszonyítva.

A nyelvek egymás mellett élése a multikulturális társadalmak egyik jellemző vonása. A modern társadalmakban egyre erősebben fogalmazódik meg napjainkban a homogenizációval ellentétben a multikulturalizmus diskurzusa, amely a különbségre, sokszínűségre helyezi a hangsúlyt. A berlini kutatás kontextusában mindenképpen figyelmet kell szentelni ennek a jelenségnek.

„A multikulturalista diskurzusból a kultúrának kéttípusú értelmezése jelenik meg, amelyekre az alapvető kérdéssel, a különbözőségek társadalmi és politikai kezelésével kapcsolatban két egymással vitatkozó szemléletmód épül: az egyik a kultúrát adottságnak, egy közösség jellemzőjének tekinti, a másik a kultúrát folyamatszerűnek, állandóan létrehozandónak és éppen ezért változónak is gondolja.”⁹

---

⁸ Hymes 1972/1979: 236–242.

⁹ Feischmidt 1997: 14.

Ez utóbbi szemléletmódból indul ki a vizsgálat, és ezt a változási folyamatot kívánja megragadni és dokumentálni a Berlinben élő magyarok körében.

A kutatási téma kiválasztása

2010 óta a magyar társadalomban is egyre erősebben jelentkezik a mobilitás, ennek magyarázata a 2008-as gazdasági válság és a munkaerőpiac liberalizációja az Európai Unióban. Németország a kivándorló magyarok legfontosabb célországja. A statisztikák szerint jelenleg több mint 500.000 magyar él külföldön, a Németországban élő és dolgozó magyarok számát majdnem 200.000 főre becsülik.¹⁰

A migrációs folyamatok eredményeképpen ma egy új jelenséggel szembesülünk, a transznacionalitás jelenségével. A transznacionalitás a 20. század második felében egyre inkább felerősödő, országhatárokon átnyúló mozgások következtében kialakuló társadalmi kapcsolatokat írja le. Magyarországon is egyre több család érintett ebben a folyamatban, ezért az utóbbi időben a külföldön élő diaszpórák kutatása a tudományos érdeklődés középpontjába került, hiszen ezek a közösségek a hazai társadalom fejlődését is befolyásolják. Egyrészt a modern kommunikációs eszközöknek köszönhetően a külföldön élők intenzív kapcsolatot ápolnak az otthoni hozzátartozókkal, az állandó interakciónak köszönhetően véleményformáló és befolyásoló szerepet kapnak, másrészt a pénztranszferek létfontosságú jövedelemforrást jelentenek az otthonélő rokonoknak.

A berlini magyar közösségben folytatott kutatás, a diaszpóra kutatás részeként, a vonatkozó szakirodalommal összhangban vizsgálja azt a folyamatot, amikor a kitelepülők egy másik kultúra viszonyrendszeréhez kezdenek alkalmazkodni, ahogy ezt az átállást Alfred Schütz mutatja be.

„Mindez azon ember társas strukturáltságának vetülete, aki az otthon világában él. Mindez teljesen megváltozik egy olyan ember számára, aki elhagyja otthonát. Számára az otthoni élet már nem közvetlenül hozzáférhető. Úgy is mondhatnánk, hogy átváltott egy másik társas dimenzióba, amelyet nem fed le az a koordinátarendszer, amelyet otthon vonatkozási sémaként használtak.”¹¹

A kultúraváltásnak itt leírt folyamata a kutatás egyik alapkérdése, és azt igyekszik megmutatni, hogy milyen megnyilvánulásokban figyelhető meg és milyen lépésekkel írható le a koordináta rendszernek ez a változása.

---

¹⁰ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/870172/umfrage/ungarn-in-den-laendern-der-eu/>

¹¹ Schütz 2004: 84.

A kutatási érdeklődés lokális jellegű, egy kis csoport értékrendjét, kulturális jelenségeit vizsgálja, a kutatás azonban egy nagyobb társadalmi-kulturális kontextusban igyekszik elhelyezni ezeket a jelenségeket, ilyen módon arra törekszik, hogy a lokális folyamatokat globális háttérben ábrázolja. A lokális szinten vizsgált kérdések és azokra adott válaszok gyakorlati segítséget és mintát nyújthatnak globális kihívások megoldásában. Az együttélési folyamatok vizsgálata olyan alap kutatás, amely hozzájárulhat a társadalmi döntéshozók döntéshozatali stratégiáinak megkönnyítéséhez, hiszen ezeknél a döntéseknél gyakorlati példákból kellene kiindulni a pusztán elméleti síkon hozott intézkedések helyett. Az alkalmazkodási stratégiák vizsgálata különösen érdekes lehet egy olyan multikulturális közegben, ahol több kultúra együttélésével állunk szemben.

A kutatási helyszín kiválasztása és bemutatása

A helyszín kiválasztásának fontos motivációs tényezője a berlini multikulturális közeg, amely egészen egyedí kutatási hátteret jelent. Berlin nem véletlenül került az utóbbi években számos társadalomtudományi kutatás fókuszába. A város kulturális sokszínűségével sajátos szigetet képez Németországban. A városnak fontos a nyitottság és a szolidaritás, a berlini szenátus jelentős anyagi eszközökkel támogatja az egyes etnikai csoportok saját kezdeményezéséből szerveződő öntevékeny csoportjait és a kultúrák párbeszédét. A német politikai diskurzusban és a médiában központi kérdéskör a migráció és a migrációs háttérrel rendelkező lakosok integrációja a német társadalomba. A témával foglalkozó német szakirodalomban az integrációt nem egyoldalú alkalmazkodási folyamatként értelmezik, mely szerint a migrációs háttérrel rendelkező lakosság igazodik a befogadó társadalom kultúrájához, normáihoz, értékrendjéhez, hanem egy összetársadalmi folyamatként, melyben fontos szerepet játszik a kölcsönös interakció a többségi társadalom és a migrációs háttérrel rendelkező lakosság között. Az integráció ebben az összefüggésben a társadalmi egészben történő részvételnél és részese-désként írható le.

Berlin lakosainak száma 2018 év végén 3 748 148 fő, ebből a német lakosok száma 2 999 676 fő, a külföldiek száma pedig 748 472 fő, ami azt jelenti, hogy a lakosság egy ötöde külföldi. A lakosság számának és összetételének változását vizsgálva még érdekesebb adatokat kapunk, 1992 és 2018 között a lakosság száma csak megközelítően 300 000 fővel nőtt, a német lakosság száma kis mértékben csökkent (kb. 70 000 fő). A vizsgált időintervallumban a külföldi lakosok

száma viszont majdnem megduplázódott. (385 911 főről 748 472 főre). Ezek az adatok megfelelően igazolják a migráció jelentőségét a város fejlődésében.¹²

Ráadásul azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek a statisztikai vizsgálatok csak a hivatalos, állandó lakcímen bejelentett lakosok számát regisztrálják, tehát a migrációs háttérrel Berlinben élő külföldiek száma a valóságban ennél sokkal nagyobb. A város valós etnikai összetétele ezért csak becsülhető. A 2018-as felmérés a lakcímmel bejelentett magyar lakosság számát 6382 főben adja meg, ez más etnikai csoportokéhoz képest alacsony, de az utóbbi években jelentősen nőtt, elsősorban a fiatal korosztályban a Berlinbe kitelepülő magyarok száma. 2011-ben megötszöröződött a Berlinben élő magyarok száma, azóta évente legalább 10%-os növekedés figyelhető meg. A város nagy vonzerővel bír a kreatív területen, a kulturális és művészeti életben tevékenykedő fiatalokra.

Érdekes városképet mutat, amikor a különböző etnikai csoportok letelepedését vizsgáljuk Berlin egyes városrészeiben. A migrációs háttérrel rendelkező lakosság főleg az egykori Nyugat-Berlin területén él, a korábban a két városrészt elválasztó fal mentén.¹³ Ennek természetesen megvan a német bevándorlás politikában rejlő történelmi magyarázata. Vendégmunkásokra először Nyugat-Berlinben volt szükség és a betelepülők a berlini fal közelében lévő, akkoriban elhanyagolt és elnéptelenedett városnegyedekben olcsóbban tudtak letelepedni. Berlin mindig nyitott volt a külföldi vendégmunkások beáramlására, ami gazdasági szükségszerűség volt és lehetővé tette a társadalmi mobilitást, a német munkavállalók felemelkedését a jobban fizető állásokba. A város történelmi hagyományain túl ez az egyik magyarázata a berlini lakosság pozitív attitűdjének a bevándorlókhoz, és ez a hozzáállás Berlinben egy befogadó, nyitott társadalmat eredményezett, ezért nem véletlen, hogy a város ma is fontos célpontja a külföldi betelepülőknek, többek között a magyar bevándorlóknak. A külföldi munkavállalók eleinte államközi szerződések keretein belül érkeztek a munkaerőhiány megoldására. A legnagyobb vendégmunkás csoportot a törökök képviselik, őket követik a lengyelek és a délszlávok. A Berlinbe történő munkaerő bevándorlásnak messze nyúló történelmi gyökerei vannak.

---

¹² Statistik Berlin Brandenburg. Statistischer Bericht. https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/publikationen/stat_berichte/2019/SB_A01-05-00_2018h02_BE.pdf

¹³ https://pangea.blog.hu/2016/09/26/bevandorlok_a_berlini_falmenten

Célkitűzések

A Berlinben élő magyarok csoportja nagyon heterogén, az ide kivándorolt magyarok különböző korszakokban érkeztek, kivándorlásuk oka és háttere különböző, és eltérő mértékben integrálódtak a többségi társadalomba. A magyarok első nagyobb kivándorlási hulláma a városba közvetlenül a rendszerváltás előtt és után érkezett, és többségük már sikeresen beilleszkedett a befogadó kultúrába. A 2000-es évek közepétől ismét nagy számban érkeztek diplomás magyar munkavállalók Berlinbe, végül a 2011-es munkaerő-piaci nyitás megint sok magyar munkavállalót vonzott Németországba.

Érdekes megvizsgálni azt a városi teret, amelyben a berlini magyarok élnek, dolgoznak, kapcsolatokat építenek ki és ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy milyen az interakció a város és a magyar etnikai csoport között, hogyan hat a berlini multikulturális közeg az ott élő magyarokra, mennyire élik meg különlegesnek és meghatározónak azt a városi környezetet, amelyben mozognak, mennyiben fontos eleme az itt élő magyarok identitásának ez a multikulturális közeg.

Ebben a kontextusban használhatjuk vizsgálatunk eszközeként a kapcsolat-háló-elemzés módszerét, ahogy Barabási Albert-László *Behálózva* című könyvében hangsúlyozza:

„A hálózatokban való gondolkodás az emberi tevékenység minden tartományát és az emberi vizsgálódás legtöbb területét elárasztani készül. Több ez, mint egy újabb hasznos perspektíva vagy eszköz. A hálózatok – természetüknél fogva – a legösszetettebb rendszerek építőkövei, s a csomópontok és kapcsolatok mélyen áthatnak minden módszert, mely behálózott világegyetemünk megközelítésére törekszik.”¹⁴

A berlini kutatás során alkalmazásra került a kapcsolatháló-elemzés módszere, azért hogy a módszer segítségével pontosabb képet kaphassunk a Berlinben élő diaszpóra egyes csoportjairól. Ebből a célkitűzésből kiindulva egy online kérdőíves felmérés készült. A kérdőíves felmérés célja, hogy általános képet kapjunk a Berlinben élő magyarok kitelepülési motivációjáról, kapcsolatrendszeréről, berlini életéről kialakított véleményéről. Az így kiépített kapcsolatrendszer alapját képezheti a későbbi személyes találkozásoknak az adatközlőkkel.

A Berlinben élő magyar diaszpóra tagjai különböző formális és informális csoportokat hoztak létre, és ezek a csoportok meghatározó szerepet játszottak az egyének kapcsolati hálójának kiépítésében. A kapcsolattartás kezdetben személyes találkozásokat jelentett, mint a Berlini Szalon nevű informális csoport példája mutatja, de az internet és a közösségi média térhódításával, a kommunikációs terek átformálódásával, a kapcsolatok ápolása egyre inkább az online térbe helye-

---

¹⁴ Barabási 2003: 239.

zódott át. 2012 és 2014 között több Facebook csoportot is alapítottak a Berlinben élő magyarok számára és a kommunikáció egyre erősebben a közösségi média különböző platformjaira összpontosult, hiszen az új mobilitás más kommunikációs színteret hozott létre.¹⁵ A hétköznapi felmerülő kérdések megválaszolására és a migrációs élethelyzet mindennapi problémáinak megoldására kiválóan alkalmas lehetőséget kínálnak ezek a platformok.

A Mark Granovetter által bevezetett *gyenge és erős kapcsolatok* fogalomrendszerében gondolkodva az említett csoportok esetében megfigyelhetjük a *gyenge kapcsolatok* fontos szerepét. Megfigyelései szerint a társadalom erős kapcsolatokra alapozott kis csoportokból épül fel, melyeket gyenge kapcsolatok kötnek össze. Számos mindennapi helyzetben, pl. álláskeresés, cégalapítás, a gyenge kapcsolatok sokkal meghatározóbbak, mint a szoros barátságok. Ezek biztosítják nekünk a kommunikációt a külvilággal. Az ismerőseink így tulajdonképpen hidat jelentenek számunkra a külvilág felé, mert más forrásból szerzik be az információkat, mint a szoros baráti társaságunk tagjai.¹⁶ Granovetter érveléséből kiindulva a berlini magyarok esetében egyértelmű példát látunk arra, hogy a gyenge kapcsolatok az idegen környezetbe történő beilleszkedésben sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az erős családi vagy baráti kötődések.

A továbbiakban a 2019 őszén végzett online kérdőíves kutatás eredményei következnek, melyet a Berlinben élő magyar diaszpóra két informális csoportjában végeztünk. Az egyik egy Facebook csoport a Berlin Calling, amely csak az online térben létezik, a másik a Berlini Szalon nevű közösség, amely aktivitása az offline térben zajlik, mert a szalonrendezvények szervezője és háziasszonya a személyes találkozást és a közös élményt tartja fontosnak a csoport életében. Mindkét csoport esetében fennáll a kapcsolatháló elemzés egyik magyarországi képviselője, Kürtösi Zsófia által említett probléma, amellyel számos kutató szembesül, hogy hol húzhatók meg a háló határai, hogyan határozhatók meg ezek a csoportok és mennyiben tekinthetők közösségnek.¹⁷ Szántó Zoltán a *Társadalmi kapcsolatháló-elemzés* című tanulmányában utal arra, hogy a kapcsolatháló elemzés a szociometriához képest tágítja a kutatás kereteit, kezdve az egyéntől a társadalmi és szervezeti csoportokon át egészen a társadalmi rendszerekig, és sokszor jellemző, hogy a vizsgált közösségek határai nem mindig állapíthatók meg pontosan.¹⁸

A városi kulturális örökség kutatásában, leírásában és dokumentálásában fontos szerepet kapnak ezek a kisebbségi csoportok, amelyek állandó interakcióban állnak a többségi társadalmi kulturális háttérrel és ebben a keretben folyama-

¹⁵ Bódi 2018: 209.

¹⁶ Granovetter 1991: 371–372.

¹⁷ Kürtösi 2004: 664.

¹⁸ Szántó 2006: 651.

tosan változva teremtik meg a saját kulturális örökségüket. Szijártó Zsolt a következőképpen emeli ki ezeknek a kutatásoknak a jelentőségét:

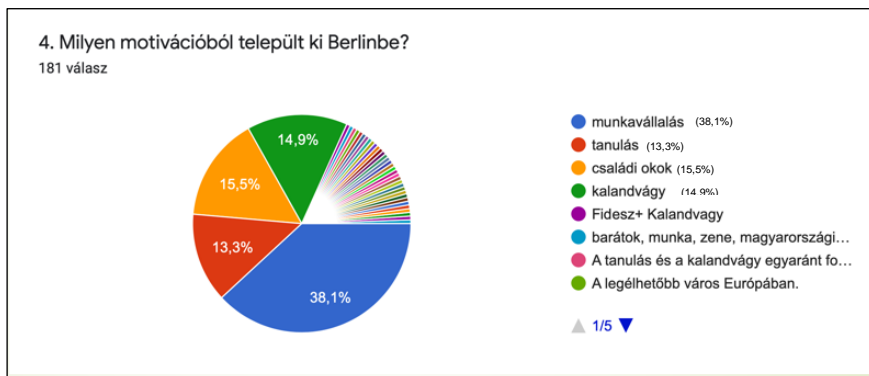
„Ugyanakkor e csoportok – s az általuk létrehozott tudás és ismeretformák – egyik fontos tulajdonsága a láthatatlanság, a többségi városi térben való feloldódás. A kutatás egyik jelentős feladata éppen e kulturális örökség, alternatív tudásrendszer összegyűjtése és láthatóvá tétele, amely egyszerre része a berlini várostörténetnek és a magyar kultúra- és társadalomtörténetnek. Annál is fontosabb ez az archiválási munka, mert az etnikai csoportok által létrehozott tudásformák, ismeretanyagok – megfelelő intézményesültség hiányában – illékony természetűek, hamar elhalványulnak, majd nyom nélkül eltűnnek. Mindeközben fontos ismereteket közvetítenek a magyar társadalom meghatározott csoportjairól, illetőleg arról, mit is jelent résztenni egy nyugat-európai nagyváros társadalmában, kultúrájában, mindennapi életében, hozzájárulni az itt zajló (jelentés)termelési folyamatokhoz.”¹⁹

A Berlin Calling nevű Facebook csoportot egy Berlinben élő magyar művész alapította 2012-ben. A platformban az alapító eredetileg a művészi önkifejezés eszközt látta, a tematikát e célnak rendelte alá és német nyelven szigorúan moderálta az oldalt. Idővel jelentősen nőtt a csoporttagok száma és ennek megfelelően megváltozott a csoport dinamikája. Jelenleg már kb. 5500 tagja van a csoportnak és kiváló példa arra, hogy a Granovetter fogalomrendszerében bevezetett gyenge kapcsolatok erejét bizonyítsuk. A tagok elsősorban a mindennapi életben felmerülő problémáik megoldására használják a csoportot. A bejegyzések főleg magyar nyelven történnek, a témák a hétköznaphoz kapcsolódó kérdések, pl. közlekedés, iskolakeresés, álláskeresés, orvosok, ügyvédek keresése, lakhatási és bürokratikus problémák, magyar élelmiszerek bevásárlása, magyaroknak szóló rendezvények népszerűsítése. A csoport tagjainak többsége a fiatalabb generációhoz tartozik. A kérdőíves felmérésben részt vett 182 válaszadó több mint 31%-a 16 és 29 év közötti, 50,5% a 30-39 év közötti volt. A válaszadók 62,1%-a kevesebb, mint öt éve él Berlinben, ezért feltételezhetően az integráció kezdeti fokán állnak. Több mint 75% rendelkezik felsőfokú diplomával és 12,6% érettségivel, tehát a válaszadók magasan kvalifikáltak.

A továbbiakban az online kérdőíves felmérés eredményének erre a csoportra vonatkozó néhány érdekes ábrája következik. A kérdőív a csoporttagok kitelepülési motivációját és kapcsolatrendszerét is górcső alá vette. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok a következő eloszlást mutatják.

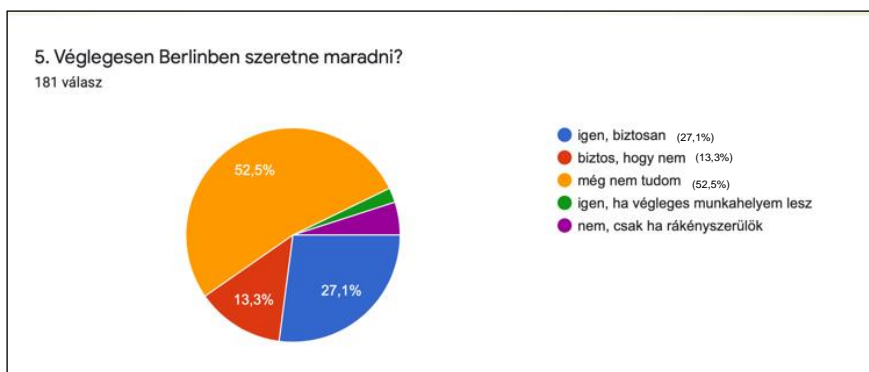
---

¹⁹ Szijártó 2018: 199.

1. ábra: Berlin Calling csoport kitelepülési motivációk.

A kitelepülés legfőbb mozgatórugója a Berlin Calling csoport tagjainak esetében a munkavállalás, hiszen a csoport válaszadóinak több mint fele a 30-39 éves, munkaerőpiacon aktív korosztály tagjaiból került ki, akik közül 60% feletti azoknak az aránya, akik öt éven belül költöztek ki a városba, ezért feltételezhetően még kevésbé integrálódtak a többségi társadalomba és továbbra is eléggé mobilisak a munkaerőpiacon.

2. ábra: Berlin Calling csoport letelepedési szándék.

Az 5. kérdésre adott bizonytalan válaszok magas aránya azt mutatja, hogy közülük sokan esetlegesen csak átmeneti tartózkodási helyként tekintenek Berlinre, ahonnan talán más európai nagyvárosok felé vagy vissza Magyarországra vezet az útjuk. Ők már az új mobilitás generációját képviselik, akik nem feltétlenül tekintik véglegesnek kitelepülési döntésüket és ezért nem is kötődnek erősen a városi közeghez, amelyben élnek.

A következő két kérdés a kapcsolattartási módokra és a csoport tagjainak Berlinben kialakult kapcsolatrendszerére vonatkozott.

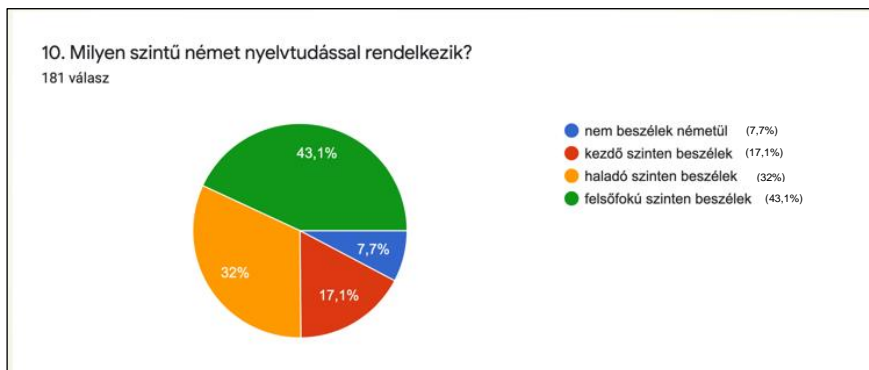
3. ábra *Berlin Calling* csoport kapcsolattartási formák.

Annak ellenére, hogy egy online térben létező informális csoportról van szó, amelyben kifejezetten magas a 40 év alatti korosztály aránya. Annak ellenére, hogy ez a korcsoport különösen aktív, és kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezik az online térben, a kapcsolattartási formára vonatkozó válaszokból mégis az derül ki, hogy a csoport tagjai nagy arányban a személyes kapcsolattartást részesítik előnyben.

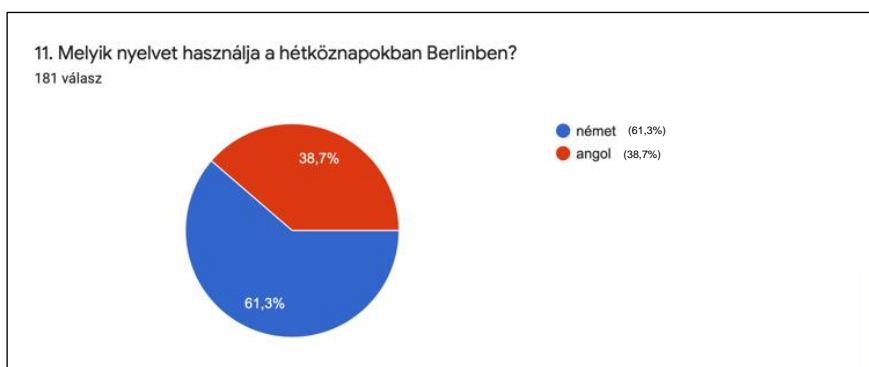
4. ábra: *Berlin Calling* csoport kapcsolatrendszer.

A kapcsolati hálójukban erősen dominálnak más külföldiekkel kiépített kapcsolataik, amelynek egyik oka lehet a német nyelvtudás hiányossága, ahogy ezt a nyelvtudással kapcsolatos válaszok mutatják. Emellett nagyon hasonló, de a külföldiekkel ápolts kapcsolatoknál jóval kisebb arányban ápolnak kapcsolatot magyarokkal és németekkel.

5. ábra: Berlin Calling csoport német nyelvtudás.

A nyelvtudásra vonatkozó kérdésre adott válaszok alátámasztják azt a korábbi feltételezést, mely szerint a Berlinben élő magyarok sok esetben az angol nyelvet használják a munka világában, és német nyelvtudás hiányában esetlegesen hétköznapi kommunikációs helyzetekben is. Már korábban is említettük, hogy ez lehet az oka a külföldiekkel történő kapcsolattartás magas arányának. A válaszadók negyede nem, vagy csak kezdő szinten beszéli a többségi társadalom nyelvét. Ennek megfelelően magas arányban használják az angol nyelvet a mindennapokban.

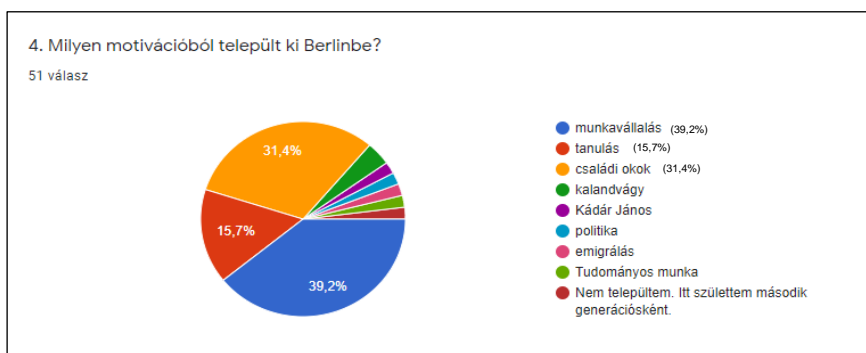

6. ábra: Berlin Calling csoport nyelvhasználati szokások.

A kutatás másik célcsoportját a Berliini Szalon rendezvényeinek látogatói jelentették. Kutatási hipotézisem alapján ennél a csoportnál egyes kérdések esetében szignifikánsan eltérő válaszok várhatóak a csoport összetételéből és történetéből adódóan. A Berliini Szalon az 1970-es években indul, Nyugat-Berlinben élő magyaroknak szervezett rendezvényekből nőtt ki a lelkes szervezőknek köszönhetően, akik az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem szellemiségéből

építkezve a magyar kulturális értékeket kívánták ápolni. A 80-as években sokszor a demokratikus ellenzék képviselői tartottak előadásokat ebben az értelmiségi körben. A Berli Szalon napjainkban, átlagban évi négy kulturális rendezvénnyel szólítja meg a közönségét. A rendezvényekre a meghívás e-mailben történik, a szervező címlistája jelenleg kb. 460 aktív címet tartalmaz, ebből kb. 300 magyar származású tagot. A szalonesteken műfajtól és témától függően 30 és 60 fő közötti a résztvevők száma.

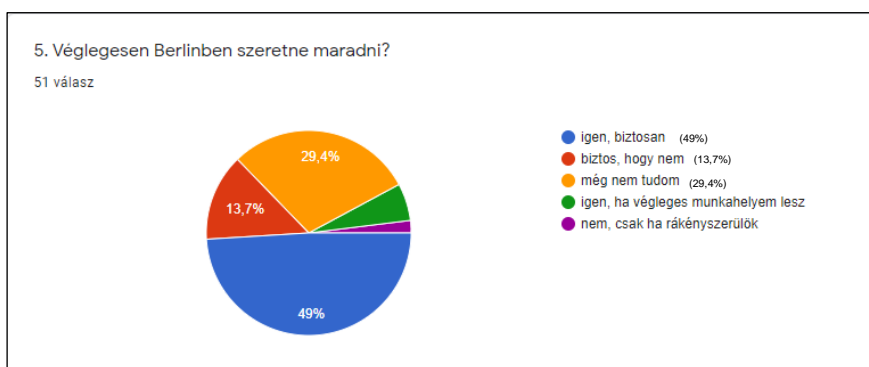
Kérdőívet a szalonrendezvények szervezője juttatta el a csoport tagjaihoz és 51 válasz érkezett vissza. Ez a minta lehetőséget ad arra, hogy a válaszok alapján felvázoljuk a Berli Szalon társadalmának általános jellemzőit. A válaszadók többsége az idősebb generáció tagjaiból került ki, 39,2 % 60 év feletti, 15,7 % 50-59 év közötti, 21,6 % 40-49 év közötti, 17,6 % 30-39 év közötti, a többiek ennél fiatalabbak. Ennek megfelelően egyharmaduk több mint 30 éve él Berlinben, ezért valószínűleg mélyen integrálódott a városban. A válaszadók 11,8 %-a 20-30 éve él a városban, 9,8 %-a 15-19 éve. A megkérdezettek között voltak néhányan már Berlinben született tagok, akik magyar származású családokban vagy vegyes házasságokban születtek. A kutatás egy későbbi fázisában így lehetőség nyílik másodgenerációs magyarok megkérdezésére is. Az iskolai végzettséget tekintve nagyon domináns a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a válaszadók között, ez 86,3 %. 7,8 % az érettségizettek aránya és nagyon alacsony az egyéb vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők száma a mintában. Ez az arány határozottan mutatja, hogy a csoport elsősorban a Berlinben élő magyar származású értelmiségieket szólítja meg. A Berli Szalon válaszadói esetében a következő diagramok az előző csoporttól sokszor eltérő eredményeket mutatnak. A kitelepülési motivációra és a letelepülési szándékra vonatkozó kérdésre adott válaszok a következők.

7. ábra: Berli Szalon kitelepülési motiváció.

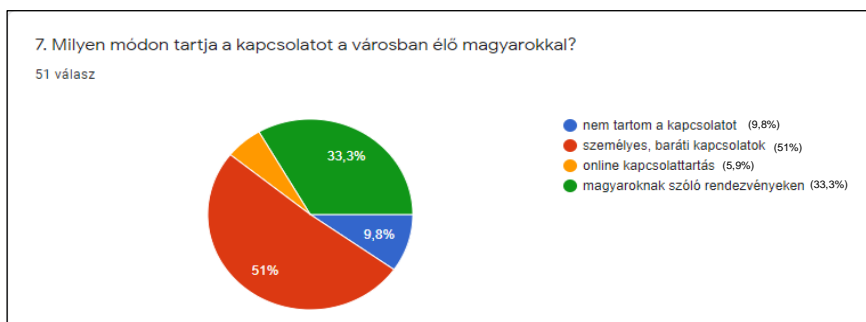
A válaszok három fontos motivációs tényezőt mutatnak, első helyen a munkavállalás, ezt követik a családi okok, itt lényeges megemlíteni, hogy a Berlińi Szalon tagjai közül sokan vegyes házasságban élnek, ezért nagy arányban német házastársuk miatt költöztek ki Berlinbe. Harmadik helyen a tanulási lehetőségek vonzották Berlinbe a válaszadókat, akik közül többen már egyetemista koruk óta élnek a városban.

A kérdőív következő kérdése arra vonatkozott, hogy a megkérdezettek mennyire érzik véglegesnek letelepedési döntésüket.

8. ábra: Berlińi Szalon letelepülési szándék.

A válaszok azt bizonyítják, hogy a Berlińi Szalon rendezvényein rendszeresen részt vevő, Berlinbe kitelepedett magyarok majdnem fele biztos abban, hogy véglegesen Berlinben kíván maradni. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Berlińi Szalon társadalmának jelentős része sikeresen beilleszkedett a többségi kultúrába, és ők mélyen integrálódtak a város társadalmába. A bizonytalan válaszok aránya is elég magas, itt feltételezhetjük, hogy a válaszok mögött más migrációs élethelyzet állhat, mert a válaszadók 15,7 %-a kevesebb, mint öt éve él Berlinben, ezért lehetséges, hogy még nem hoztak döntést a végleges letelepedéssel kapcsolatban. Emellett meg kell említenünk, hogy sok kivándorolt magyar esetében a migráció nem eredményez feltétlenül letelepedést az új környezetben. A fiatal generáció tagjaira sokszor inkább a folyamatos térbeli mozgás jellemző. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban egyéni interjúkon keresztül ismerhetjük meg a személyes motivációs tényezőket. Viszonylag kevés válaszadó biztos abban, hogy nem akar véglegesen a városban maradni, ebben az esetben is érdekes kutatási kérdés lehet az egyéni indokok feltárása.

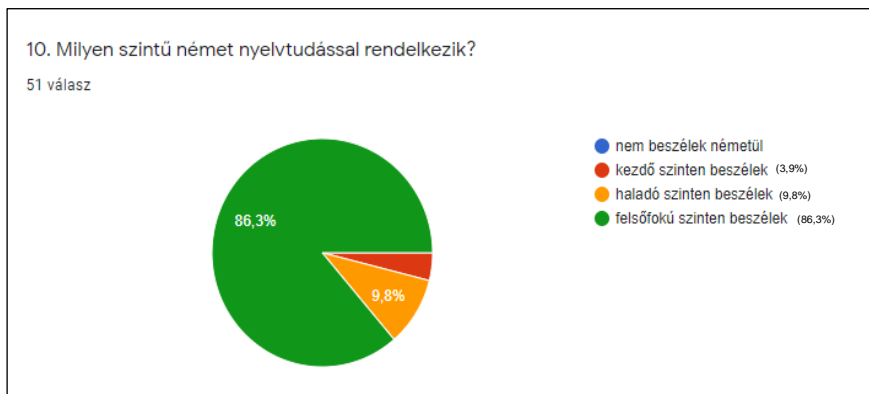
9. ábra: *Berlini Szalon kapcsolattartási formák.*

A városban élő magyarokkal való kapcsolattartás módjára vonatkozó kérdésnél szignifikánsan a személyes kapcsolattartás emelkedik ki, ami korrelál azzal a megállapításunkkal, hogy a Berlini Szalon egyik fontos vonzerejét a személyes találkozások és a baráti kapcsolatok ápolásának lehetősége jelenti, így a Berlini Szalon közösségében esély nyílik a gyenge kapcsolatok erősítésére, a gyenge kapcsolatok fokozatosan átalakulhatnak erős, baráti kapcsolatokká.

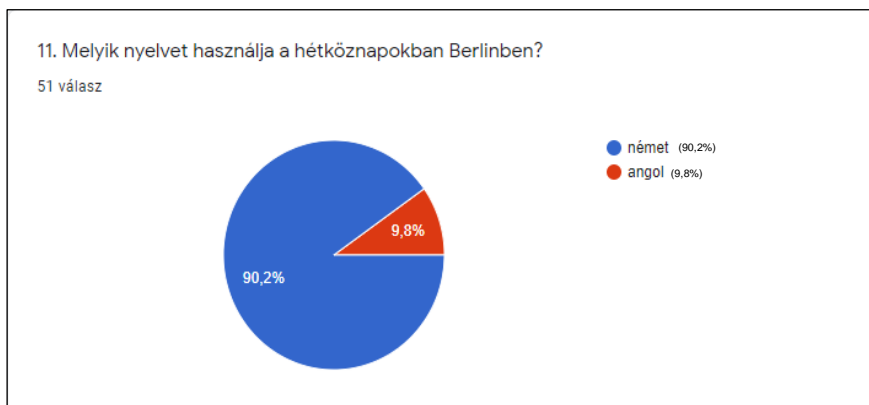
10. ábra: *Berlini Szalon kapcsolatrendszer.*

A személyes kapcsolatrendszerre vonatkozó kérdésre adott válaszok diagramja azt a hipotézist támasztja alá, hogy a Berlini Szalon közösségének tagjaiból sokan mélyen integrálódtak a befogadó társadalomba. Gordon asszimilációs elméletének szintjeiben gondolkozva a válaszadók közül itt már bizonyára többen elérték a strukturális asszimiláció második fokát, melynek során a többség és a kisebbség közös formális csoportokat alkot. Bizonyítja ezt a feltételezést a kapcsolatrendszerre és a nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekre adott válaszok eredménye. A válaszadók több mint fele olyan kapcsolati hálót épített ki a többségi társadalomban, melyben elsősorban németekkel tartja a kapcsolatot.

11. ábra: *Berlini Szalon német nyelvtudás.*

A nyelvhasználatra vonatkozó kérdéseket azért tartom kulcsfontosságúnak a kérdőívben, mert ahogy a bevezetőben Eriksen elméletére hivatkozva már utaltam rá, a nyelvnek fontos etnikai határkijelölő funkciója van. A nyelvhasználati szokásokat vizsgálva így fontos információkat kaphatunk arra vonatkozóan, hogy milyen szinten van a vizsgált közösség asszimilációs folyamata. Gordon felfogása szerint az akkulturáció folyamán a kisebbség átveszi a többség kulturális mintáit, így többek között a befogadó társadalom nyelvét.

12. ábra: *Berlini Szalon nyelvhasználati szokások.*

Ez a diagram egyértelműen a német nyelv dominanciáját mutatja a közösség tagjainak nyelvhasználatában. Ennek természetesen előfeltétele az idegen nyelv magas szintű elsajátítása, ahhoz, hogy hétköznapi élethelyzetekben és a munka világában, szakmai kontextusban nehézségek nélkül kommunikáljanak, és ne érezzék deficitnek azt, hogy a befogadó kultúra nyelvét idegen nyelvként sajátí-

tották el. A válaszadók nagy százalékának véleménye szerint a többségi kultúra nyelvének kiváló szintű ismerete elengedhetetlen az idegen környezetben adódó kihívások sikeres megoldásához.

Gordon asszimilációs elméletének szintjeiben gondolkozva a válaszadók közül itt már sokan elérték a strukturális asszimiláció második fokát, melynek során a többség és a kisebbség közös formális csoportokat alkot. Bizonyítja ezt a kapcsolatrendszerre és a nyelvhasználatra vonatkozó kérdésekre adott válaszok eredménye.

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a két informális közösségben végzett online kérdőíves felmérés egyes kérdéseire adott válaszok szignifikáns különbségeket mutatnak, ami a két csoport eltérő háttérével, történetével, közösségének összetételével, dinamikájával magyarázható.

A Berliini Szalon története 50 éves múltra tekint vissza, és a szalonesteket rendszeresen látogató közönség nagy része már mélyen integrálódott a többségi kultúrában. A Berliini Szalon háziasszonya így jellemezte közönségét:

„Eredetükből szervesen ragaszkodó, de az új kultúrában integrált emberek.”²⁰

A közösség az offline térben működik, a rendezvények vonzerejét a művészekkel és előadókkal történő személyes találkozás jelenti sajátos privát atmoszférában. A beszélgetésekhez minden esetben hozzászólhat a közönség is, a szalonrendezvények varázsát az estek háziasszonya abban is látja, hogy az előadó mindig megszólítható és ez egy egészen személyes élményt jelent. Sajátos privát környezetben összekapcsolódik a kulturális élmény és a magánszféra, és ez egy különleges hangulatot eredményez. A Szalon egy intellektuális közeg, ahol a közönség egyszeri és megismételhetetlen élményekkel gazdagodik. A közösség összetartó ereje a közös érdeklődés, a hasonló értékrend és a közös élmények.

A Berlin Calling csoport online közösségének átlagéletkora alacsonyabb, a válaszadók több mint fele a 30-39 éves korosztályból került ki és többségük kevesebb, mint 5 éve él Berlinben. A többségi társadalomba még nem integrálódtak, sokszor nem is áll szándékukban mélyebben beolvadni a befogadó közegbe, melynek feltételezhetően egyik oka a nyelvtudási deficit is lehet, amit a csoporttagok egyes bejegyzései is igazolnak. A csoport kommunikációját pragmatikus szempontok, a mindennapi problémák megoldására keresett válaszok dominál-

---

²⁰ Saját gyűjtés: P. Judit.

ják, mely célnak sokkal inkább megfelel az online tér, ahol lehetővé válik a gyors, naprakész információáramlás. Többségük az új mobilitás generációja, a csoporttagok közül sokan csak átmeneti élethelyzetnek tartják berlini életüket és bizonytalanok a jövővel kapcsolatos terveiket tekintve.

Mindkét csoport esetében találhatunk középpontokat és összekötőket, akik fontos szerepet játszanak a csoportképződésben és meghatározóak a csoport dinamikájában. A vizsgálat további folyamatában ők lehetnek a strukturált interjúk kulcs adatközlői.

Irodalom

BARABÁSI Albert-László

2003 *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Budapest: Libri Könyvkiadó

BAUSINGER Hermann

2009 *Typisch Deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen?* München: Verlag C.H. Beck München

BICZÓ Gábor

2009 *Hasonló a hasonlónak ... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról.* Budapest: Kalligram Kiadó

BÓDI Jenő

2018 Kávéház és piactér. *Replika.* 108–109. 3-4. 209–237.

ERIKSEN Thomas Hylland

2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések.* Budapest – Pécs: Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

FEISCHMIDT Margit

1997 Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest: Osiris

GORDON M. Milton

1964 *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins.* New York: Oxford University Press

GRANOVETTER Mark

1991 A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata.* Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet

HYMES Dell Hathaway

1972/1979 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Terstényi Tamás (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – interakció.* Budapest

KÜRTÖSI Zsófia

- 2004 A társadalmi kapcsolatháló elemzés módszertani alapjai. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás*. Budapest: L'Harmattan

SCHÜTZ Alfred

- 2004 A hazatérő. In Biczó Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó

SZÁNTÓ Zoltán

- 2004 A kapcsolatháló elemzés szociometriai gyökerei. In Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. A település és a térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Szöveggyűjtemény. Második kiadás. Budapest: Új Mandátum – Ráció Kiadó

SZIJÁRTÓ Zsolt

- 2018 Új kihívások a városi etnikai közösségkutatások előtt: a digitalizáció és a kollaboráció. *Replika*. 108–109. 3–4. 195–208.

YINGER J. Milton

- 2002 Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 13. 1. 24–44.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

Statistik Berlin Brandenburg, Statistischer Bericht. https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/publikationen/stat_berichte/2019/SB_A01-05-00_2018h02_BE.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 05. 29.)

Bevándorlók a berlini fal mentén. https://pangea.blog.hu/2016/09/26/bevandorlok_a_berlini_falmenten (A letöltés dátuma: 2020. 01. 19.)

Magyar állampolgárok száma az Európai Unió tagállamaiban 2021-ben. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/870172/umfrage/ungarn-in-den-laendern-der-eu/> (A letöltés dátuma: 2021. 12. 20.)

Eszter Valnerné Török

QUESTIONS OF CULTURAL INTEGRATION IN THE HUNGARIAN ETHNIC
COMMUNITY LIVING IN BERLIN – COMMUNITIES ONLINE AND OFFLINE

The problem of integration and assimilation has been given a special emphasis in the light of 21st-century migration processes, and there is an urging need for scientifically established, fieldwork-based researches, which describe coexistence, serve as an example of successful integration, and, at the same time, analyses the emerging difficulties. The research I have conducted in Berlin aims to describe and analyse a coexistence like this, and the focus of the study is the process of assimilation. The multicultural atmosphere of Berlin was an important motivating factor of my study. My questionnaire survey had two target audiences; one of them was Berlin Calling, a Facebook group, and the other was the community called Berlini Szalon. I did an online questionnaire survey, the purpose of which was to give a comprehensive overview of two groups of Hungarians living in Berlin.

Könyvészet

Paál Zsuzsanna (főszerk.): Tradíció magazin. 2020. 1–4 szám. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

A Tradíció Műhely ismeretterjesztő magazinja 2020-ban négy számmal bővült. Paál Zsuzsanna főszerkesztésében működő hiánypótló kiadvány az amatőr gyűjtőkkel összefogva, színes néprajzi ismeretterjesztő cikkeket közöl olvasmányosan a tágabb nagyközönség számára. A megjelent írások a Magyar Néprajzi Társaság és a Tradíció magazin közös pályázati felhívására érkezett legjobb alkotások.

A magazin 2020-ban megjelenő számainak szerkezeti felépítése az alábbi: *Módszertár*, *Így gyűjtünk mi!*, *Arckép*, *Hírkosár*. A *Módszertár* című rovat a néprajzkutatók elemzéseit, az *Így gyűjtünk mi!* – az újszerű néprajzi gyűjtéseket, az *Arckép* – egy kézműves mesterrel készített interjút, a *Hírkosár* – a Tradíció pályázat új felhívását és részleteit közli. Az amatőr gyűjtők közlései előtt rövid szakmai összefoglalást olvashatunk a közölt gyűjtés jelentőségéről és témájáról.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában megjelenő magazin 2020/1. száma az 1956 emlékezete és 2020/2. száma 1956 folklórja címmel jelent meg.

A 2020/1. számban a *Módszertár* rovatban Paál Zsuzsanna és Barna Gábor szakmai cikkeit találjuk. Az *Így gyűjtünk mi!* című rovatban Szabó Ferencné, Katona Katalin, Zeleiné Várhalmi Edit 1956-os néprajzi gyűjtéseit, emlékműveit olvashatjuk. A gyűjtések főleg interjúkat, forrásközléseket tartalmaznak, melyek saját életút, életszakasz felidézését, a visszaemlékezések gyűjtését, esetlegesen munkásmozgalmi dalok szövegének közlését jelentik. Szabó Ferencné 20 oldalon keresztül, 17 interjúban ír a bodroghalmi lakosok 1956-os élményeiről. Katona Katalin forrásközlése a Jászberény környéki tanyák lakóinak 1956-os visszaemlékezéseit tartalmazza. Zeleiné Várhalmi Edit cikkében 24 munkásmozgalmi dal szövegét tette közzé, mely a népnevelőként tevékenykedő egyeki, Bölkei Béláné és Major István hagyatékában maradt fenn.

A 2020/2. szám *Módszertár* rovatában Paál Zsuzsanna ismerteti a magazin aktuális számát, majd megemlékezik a Tradíció pályázatok néprajzi gyűjtőjéről, Németh Erzsébetéről. Landgraf Ildikó 1956 folklórját írja le. Vasvári Zoltán a Tradíció néprajzi gyűjtőpályázatra érkezett pályaműveket elemzi. Az *Így gyűjtünk mi!* – pályázók közléseiben két gyűjtést találunk. Az egyik Koncz Árpád személyes visszaemlékezése 1956-ról, az azt megelőző időkből és a forradalom utáni évekről. A másik mű G. Fabulya Éva egy kiskatona 1956-os emlékeit bemutató alkotás.

A magazin 2020/3. száma a *Tárgyaink világa* tematikus címet viseli. Az első rovatban Paál Zsuzsanna mellett Erdei T. Lilla is ismerteti a megjelent gyűjtéseket. A pályázatra beérkezett 80 kézműves pályaműből öt csipke-témájú írást adnak közre. Tematikája a viselet és a lakáskultúra köréből építkezik. A néprajzi

gyűjtésekben Devecsei Gáborné, Devecsei Gáborné – Semsey Ágnes, Román Andrásné Hadri Veronika, Fejesné Koppány Gabriella, Benyhe Zsuzsanna és Kovácsné Mucza Judit pályaművei között olvashatunk a nemeshanyi, a torockói, a Pannónia, a nagykunsági csipkéről, a vásárhelyi necckészítésről és Mucza Károly subásmester életéről, munkásságáról.

A 2020/4. szám a Kortárs jelenségek tematikán belül Kárpát-medencére kiterjesztve a folklór új jelenségeinek a gyűjtéseit prezentálják a szerzők. A *Módszertár*-ban Vasvári Zoltán foglalja össze a bemutatott pályaműveket. Az *Így gyűjtünk mi!* rovatban Kovács Eleonóra *Fal és Firka. Üzenetközvetítés Ungváron* című cikkében az Ungváron található szöveges és ábrás graffitiket mutatja be. Szilágyi Mária a Magyarcsenyén ismert ballagási szokásokat eleveníti meg. Dénes Ágota *Valami új, valami régi...* című pályaművében 2010–2015 közötti Kemenesalja-Marcalmente kistérség településeiről származó lakodalmi szokásokat tárja elénk. Boja Patyi Sarolta négy életútinterjút, asszonysorsot mutat be a szocializmus időszaka alatt. Ehhez a témához kapcsolódik Kmeth Jolán által leírt, borsodgeszti asszony élet-története is.

A Magyar Néprajzi Társaság és a Tradíció magazin által meghirdetett pályázatok számos eredeti gyűjtést generálnak, melyek a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában teljes egészében megtalálhatók. Az amatőr önkéntesek által elkészített pályaművek nem csupán a néprajzi gyűjtéseket gazdagítják, hanem az általuk bemutatott élettörténetek, interjúk lényeges témákat írnak le a jelen és az utókor számára.

Jubász Eszter

Sántha István Somfai Kara David: Levelek és fényképek Ázsia szívéből. Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja (1906). Lakitelek: Antológiai Kiadó, 2021. 165 o.

A magyar néprajz, antropológia, keletkutatás két jeles képviselője, Sántha István és Somfai Kara Dávid arra a nemes feladatra vállalkozott, hogy bemutatja a híres magyar világljáró, Közép-Ázsia kutató, Almásy György eddig kevésbé ismert második tien-sáni expedíciójának részleteit. Hiánypótló a könyv, mivel az expedíció szervezője, Almásy nem osztotta meg a nyilvánossággal úti naplóját annak ellenére sem, hogy első ázsiai kutató útja nagy hírnevet hozott neki 1903-ban megjelent, *Vándor-utam Ázsia szívébe (737 o.)* című művének, valamint állattani és néprajzi gyűjteményének köszönhetően.

Almásy második közép-ázsiai kutatóútjáról csak két ornitológiai témájú tanulmányt közölt, az 1906-os expedícióról egyik útitársa, a fiatal és tehetséges ge-

ográfus, Prinz Gyula munkáiból szerezhettünk némi információt. Hosszú ideig sem a múzeumok gyűjteményeiből, sem az örökösöktől nem került elő Almásy György útinaplója. A kutatást az is nehezítette, hogy gyűjteményének (valószínűleg kéziratának is) nagy része megsemmisült, először a világháborúban Grazban érte bombatalálat azt az épületet, amelyikben őrizték, a megmaradt anyagban további súlyos károk keletkeztek 1945-ben a Madártani Intézet, 1956-ban pedig az Állattár leégésekor. (Vig K., 1999). Almásy „titka” azonban sok szakembert foglalkoztatott a posztszovjet térségben is.

A kötet mindkét szerzője a magyar orientalisztika modern korszakának jeles képviselője, a belső- és közép-ázsiai népek etnológiai, folklór- és kultúranropológiai kutatásában alapvető munkát végző kutatók. Sántha István szociálanropológus, kutatási területe kiterjed a dél- és kelet-szibériai és tien sáni népek (evenk, burját, tofa, kirgiz) szociálanropológiai vizsgálatára, a helyi sámánista gyakorlat és a kulturális kontaktusok tanulmányozására, valamint a kibernetikus antropológiára. *Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken* című könyve 2011-ben jelent meg a Balassi Kiadónál.

Kutatótársa, Somfai Kara Dávid poliglott, a mongol és török népek hagyományainak és archaikus hiedelmeinek kiváló ismerője, továbbá a szóbeli irodalom, a zenei folklór, valamint az anyagi kultúra tanulmányozásának szakértője. (Vendégkutatóként meghívást kapott az Oszakai (Japán) múzeum belső-ázsiai gyűjteményébe.) *Eleven szellemek* címen (2018-ban) megjelent könyvét a hagyományos kazak és kirgiz spiritualitásnak szentelte. A kirgiz folklór remekműve, a közép-ázsiai Iliásznak számító Manasz hőseposz 19 ezer sorát is ő fordította magyarra. (*Kirgiz hőseposz*; nyersford. Somfai Kara David, műfordítás Csányi László Koppány; Molnár kiadó, Bp., 2016 (Török-magyar könyvtár).

A két szerző Almásyn kívül a magyar orientalisztika és néprajz olyan prominens képviselőinek munkásságát is kutatja, mint Diószegi Vilmos, Barátoshi Balogh Benedek, a disszidens baskír tudós, Tagan Galimdzsan, Vámbéry „hazahozott tatárja” Iszák Molla stb.

A második közép-ázsiai expedícióra vonatkozó anyagok kutatásában az át-törést az jelentette, amikor Sántha Istvánt Urayné Kőhalmi Katalin keletkutató professzort megismertette Gyömörey Zitával, Almásy György Bécsben élő unokájával. „Zita néni” neki említette, hogy ő őrzi nagyapja német nyelvű leveleit, amelyeket a második ázsiai expedícióról Pittoni Ilona német-olasz származású feleségének írt. A tulajdonában lévő két fotóalbumot sem hallgatta el, amelyet nagyapja készített egykori útítrása, Hubert von Archer számára ajándékba. Az expedíció pillanatait megörökítő fényképeket tartalmazó albumokat Archer nevelt lánya adta vissza Almásy György utolsó magyarul tudó leszármazottjának, „Zita néni”-nek. A Sántha Istvánnal folytatott beszélgetések során benne is meg-

erősödött az elhatározás a levelek és fényképek publikálására. A német nyelvű levelek magyarra fordítását ő maga (Gyömörey Zita) vállalta el.

Somfai Kara David kirgiz és kazak folklórkutatással éppen abban az időben kezdett el foglalkozni. A közös érdeklődés hozta össze őt Sántha Istvánnal. A szerzők több alkalommal jártak Almásy nyomdokain és sikerült rábukkanni Almásy adatközlőinek, segítőinek a nyomára, megtalálták utódaikat. Almásy születésének 150. évfordulója előestéjén, a magyar diplomácia támogatásával újjáéledtek ezek a kutatások. Előadások, fotókiállítások, dokumentumfilmek népszerűsítették Almásy munkásságát és örökségét azokban a régiókban, ahol a nagy utazó járt. Almásynak első kutatóútja során Almatiban volt a „támaszpontja”, amelynek tiszteletére emléktáblát helyeztek el az Almati Várostartörténeti Múzeum falán, 2018. május 18-án. Hasonló emléktábla vár sorára az Iszik-Köl-tó partján fekvő Karakol városában is.

Almásy nem tette közzé második közép-ázsiai útja leírását, viszont a kutatókat foglalkoztatta személyisége és munkássága, többek között a következő magyar szerzők írtak Almásy Györgyről: Prinz Gy. (1911), Cholnoky J. (1933), Szilády Z. (1925), Csörgey T. (1934, Nekrológ), Agárdi F. (1955), Csaba J. (1967), Székely A. (1973), Kubassek J. (1993, 1999) Sánta I. (1997), Vig K. (1999). Sajnálatos módon forráshiány miatt Almásy második ázsiai kutatóútjáról csak általánosságban tudtak írni.

Almásy „titka” sok szakember érdeklődését felkeltette, különösen a poszt-szovjet térségben, számos közlemény jelent meg róla kirgiz és kazak nyelven. Az almati magyar nagykövet, Dr. Torma József turkológus megbízásából jómagam is írtam a tanulmányokat arról, hogy milyennek látta Almásy Almatit és a Hétfolyó vidékét, mely írásom több kötetben is megjelent (2006, 2009, 2013). A kazak kutatók Almásy közép-ázsiai néprajzi gyűjteményének katalógusát Wilhelm Gábor közreműködésével adták ki (2009).

Almásy örökségének több tucat cikket szenteltek és számos mű jelent meg ebben a témában. Sántha István orosz és kirgiz nyelven publikált színes bibliográfiai katalógusa (*Аз én népem is kelet sarjadéka. Magyar utazók kirgiz földön. (19. száz. vége - 20. száz. eleje). Budapest, 2002*).

Somfait és Sánthát a közös munka inspirálta további kutatásokra, amelynek eredményeként új szintre emelték Almásy munkásságának bemutatását: dokumentumfilmeket készítettek: *Vándorúton Ázsia szívébe* (<https://www.youtube.com/watch?v=uSDJw-881AI>. Somfai - Fejes filmje); *Hová lett Turgan?* (<https://www.youtube.com/watch?v=NM4AITt:xeUg>. Sántha és Somfai filmje). Ez utóbbi a Borostyánkő várába hozott kirgiz fiú utáni nyomozás során készült.

Nem szükséges hosszasan bemutatni a kötet minden részletét, mivel egyes kérdések minden fejezetben egymással szorosan összefüggnek. A *Levelek és fényképek Ázsia szívéből* című kötet a következő részekből áll: Előszó, Almásy György

1906. évi útjáról vezetett naplólevelei (11-53. o.); a „Manasz” eposz Almásy által kiadott részlete három nyelven (55-60); Somfai tanulmánya a Manasz éneklés hagyományáról (61-64); az Almásy nyomában megtett két kutatóút leírása (65-93. o.).

A következő blokkban Sántha István tanulmányait találjuk: Források (95-97), Találkozás Gyömörey Zitával (99-105), Almásy életrajzának ismeretlen vonatkozásai (107-111. o.); Háttéralakok (121-124. o.); Almásy 1906-os útítársai (125-126. o.); Turgan Berdike-úlu (egy kirgiz fiú, akit Almásy magával vitt Borostyánkő várába) (127-129. o.); Az Almásy család két fényképalbuma – Kirgizföld, 1906. (131-134. o.); A vizuális adatok elemzése (137-159. o.).

A kötetet az Almásy munkásságát tárgyaló művek rövid bibliográfiája (161-162) és rövid függelék zárja. Ez utóbbiban olvashatjuk Almásy levelét, amelyet az általa már ismert orosz tábornoknak, a Hétfolyó vidéke kormányzójának, M. J. Ionovnak címzett. Ebben hatósági támogatását kéri a Tiensanba tervezett utazása során és megemlíti, hogy kínai fennhatóság alatt lévő területre is át akarnak menni. Más forrásokból a szerzők kiderítették, hogy Almásy végső célja az volt, hogy eljusson Észak-Tibetbe és Kasmirba. Olyan gondolata is volt, hogy Indián (Ladakon) keresztül térnek vissza. Röviden, az útvonaluk a körülményektől függően bármikor megváltozhatott.

Almásy második ázsiai expedíciójával kapcsolatban a szerzők négy fő forrásra hívták fel a figyelmet: Almásy levelezése, két fotóalbuma, a környezetében lévő zoológusok-madarászok emlékiratai, (Vig, 1999) és a gróf egyik útítársának, Prinz Gyulának beszámolója (95.o.). (Dr. Prinz Gyula. *Utazásaim Belső-Ázsiában. 1911. Kertész József könyvnyomdája. 333 o.*)

A kötet „lelkének” Almásy György 1906-os expedíciója során feleségének, Pittoni Ilonának írt napló-leveleit tarthatjuk. Ezt a leíró jellegű, rendkívül fontos elsődleges forrást a könyv szerzői a témára vonatkozó más információkkal vetették össze, és vizuális antropológiai anyagokkal kiegészítve, a modern antropológiai módszerek prizmáján át kritikusan elemezték és precíz kommentárokkal látták el. A szerzők gazdag jegyzetapparátusa betekintést ad a régió történelmi múltjába, valamint segít az adott térségben való eligazodásban, ezzel együtt a korabeli néprajzi és társadalmi viszonyokat is vázolja és helyenként párhuzamba állítja a mai helyzettel.

Almásy feleségének írt napló-leveleit unokája, Gyömörey Zita (aki nagyapjával élt a Borostyánkői várban és az ő hatására turkológiát tanult a budapesti egyetemen Németh Gyulánál) ültette át németből magyarra, akinek stílusa, szóhasználata jól visszaadja a kor atmoszféráját, francia, néha német nyelvű fogalmakat használ, ami érdekes lehet a szociálintropológia iránt érdeklődők számára.

Almásy második ázsiai expedíciójára ketten kísérték el: a vadász Hubert von Archer és a tehetséges, fiatal geológus, Prinz Gyula. Jellemük és érdeklődé-

sük annyira más volt, hogy az út során feszültté vált a viszony Almásy és a nála 15 évvel fiatalabb Prinz között. Az expedíció során útjaik el is váltak egymástól.

Almásy első levele Bakuban kelt, 1906. május 6-án. A levelek alapján az expedíció következő útvonala rajzolódik ki: Baku – Taskent-Andidzsán – Kök-art (hágó, ma Alaj-kú) – Narin – Prszevalszk (Karakol) – Narinkol – Átkelés a kínai határon a Tekesz-völgybe – Narinkol – Agiaz völgy, Kongur-bulak – Kara-dzson aul (Tekesz völgye) – Przevalszk, ahonnan október 24-én ezt írja Almásy: „*Az utolsó naplómát küldöm el innen, és nem fogok már írni.*”

Útitársa, Prinz leírása szerint, Almásy csapata úgy tervezte, hogy a következő tavaszon útjuk Küenlunba, talán Nyugat-Tibetbe fog vezetni (Prinz, 1911:8-9). Valójában, *Almásy fő terve egy észak-tibeti utazás volt*, de erről augusztus 1-én, az Agiaz-völgyben történt végzetes baleset után végleg lemondott (Almásy drága felszerelésére ráesett a ló). Levelében ezt írja: „... *már régen lemondtam Alap-Pamír, Kvenlun, Himalája útról, azért is mert a tegnapi tapasztalat és az itteni árak alapján az egész dolog túlságosan sok pénzbe kerülne.*” (47. o.) Így terveiben változás történt, augusztus 22-én arról számolt be, hogy Turfán tartományban, Kínában ül (49-50. o.). Mivel maga is vadász volt, fontosnak tartotta megemlíteni, hogy ott a Jultuz-völgyben vadászszenvedélyének hódoló társa, Archer (akit Almásy Aliként emlegetett) olyan vadkecskét lőtt, amelynek agancsa rekordméretű volt (153 cm). Az expedíció tagjainak kirgiz és kazak földön a helybeliek ajánlottak trófeákat megvételre. Egyszer Narinkol kazak járásban egy öreg, lelőtt tigrist hoztak Almásynak. Unokája, Zita emlékezett arra, hogy borostyánkői otthonukat tigrisbőr ékesítette.

Amiről tudni, de nem látható a képeken című rövid fejezetben olvashatjuk, hogy Almásyéknak *ezen utazás során nem sikerült eljutnunk Ladakig (Kasmír, India), ahogyan azt eredetileg tervezték.* (135.o.). A kötet szerzőinek megállapítása szerint 1906 szeptemberében nincs se levél, se naplóbejegyzés, viszont felmerült, „*egy rejtélyes ladakhi?*”, aki később Almásyt Borostyánkő várában is meglátogatta állítólag. „*Ladak Kasmír tibetiek által lakott része, ahol Kőrösi Csoma évekig tanulmányozta a tibeti nyelvet*” (51.o.)

Almásy turanizmussal kapcsolatos nézeteit a kötet szerzői a világotávozó 1903-ban megjelent műve alapján külön fejezetben tárgyalják (115-118. o.), amelyben megállapítják, hogy „*Almásy György méltán tartozik azon terepkeutató orientalista antropológusok közé, akik munkásságukkal a magyar turanizmus történetének arany lapjait írták, hasonlóan Vámbéry Árminhoz vagy Baráthosi Balogh Benedekhez. Almásy nem volt rasszista, sőt sokkal inkább humanistának nevezhető a keleti emberekhez való közelítése. Ez volt terepkeutatója sikerének egyik legfőbb biztosítója az orosz kolonialista-imperialista rendszerrel való sikeres kapcsolatépítés mellett. Vámbéryhez és Baráthosihoz hasonlóan ő is kutatótársával tért vissza keletről.*” (116. o.). Édesapja gróf Almásy Eduard a Magyar Föld-

rajzi Társaság egyik alapítója volt, szakmai kapcsolatban állt jeles magyar földrajz-tudósokkal és világtérképészekkel, ami Almásyra döntő hatással volt.

Almásy *első* expedíciójáról szóló művében a kutatók és olvasók elsősorban a helyi lakosság (kazakok, kirgizek, ujburok) néprajzi szempontú bemutatását értékelték. E kötet szerzői *Az Almásy-kutatás új perspektívái* c. fejezetben hívják fel a figyelmet Almásy olyan érdemeire, mint a helytörténet és az orosz bürokratikus rendszer leírása és vizuális reprezentációja. (119. o.).

Almásy levelében egy Dzsambek nevű kirgizt említett, akit hazáig akart vinni magával, de aztán helyette egy helyi orosz iskolát végzett 14 éves kirgiz fiúval, Turgan Berdikeuly-val tért vissza Borostyánkő várába, ahol oroszra tanította két fiát. A Manasz eposz fordításában is segített Turgan. A *Hová tűnt Turgan?* című fejezetben a két szerző beszámol kutatásáról, amelynek során minden követ megmozgattak, hogy kiderítsék hova távozott Turgan Borostyánkő várából és mi lett későbbi sorsa.

Az expedíció egyik eredményeként Almásy megjelentetett a *Manasz* című eposzból 72 sort, német fordításban, a *Keleti szemlében*, így ő lett az első európai, aki e híres örökséget felfedezte. A szerzők szerint az eposz fordításában Turgan segített neki. Állítólag Almásy kérésére a prszsevalski óslakos iskola tanfelügyelője, Kucenko jegyezte le az eposzt egy helybeli manasz-énekes, Ömüt-ulú (1863-1925) közlése alapján.

Somfai tanulmánya szerint a „manasz-éneklés” a kirgiz kultúra egyedülálló intézménye, az éneklési hagyomány spirituális természete nyilvánul meg benne. (78-79. oldal). A kirgiz nemzettudat és identitás alapjává vált Manasz-éneklés hagyományát az Iszik-Köl-tó környékén élő nemzetség is mindmáig megőrizte. Például Almásy adatközlőjének sírját tiszteletben tartják. E hagyomány mai jeles képviselője, Talantáli Bakcsijev számára nem volt ismeretlen az Almásy által közölt eposzrészlet, amit Somfai és Sántha mutatott meg neki és kérésükre hajlandó volt azt előadni.

A két szerző Almásy nyomában tett utazása során (64-95. o.) a volt adatközlők és segítők leszármazottainak nyomát minden illetékes hivatalban és településen kereste: például a prszsevalski óslakos iskola igazgatója, Akim Kucenko dédunokáit, Turgánra vonatkozó adatokat különböző levéltárakban. Ezenkívül érdeklődtek a helyi kínai stílusú mecsetben, az ortodox egyház gyülekezetében, a biskeki egyetemen, kutatóintézetekben, múzeumokban. A kötet szerzői kirgiz földön még találkoztak olyan személyekkel, akik nagyapjuktól hallottak a távoli Európából érkezett, helyi nyelven beszélő kutatóról, aki iránt mind a mai napig (Almásy látogatása után 100, 110 évvel is) érezhető a helybeliek szimpátiája. A kutatóutak megszervezésében magyar diplomaták, rokonok és vállalkozó szellemű gazdasági szervezetek segítettek a szerzőknek.

A második ázsiai expedíció értékes dokumentuma az a két fotóalbum is, amelyet Almásy Hubert Archer útitársának ajándékozott: az egyik albumban 464 db (88x55 mm), a másikban 232 db (75x97 mm) fénykép található. Almásy az expedíción sokat fényképezett. Például: az útra indulás után kb. 2,5 hónappal az Isszik-kul vidékéről, Przsevalszkából küldött levelében azt üzeni, hogy addig 260 filmet, kb. 150-et Archertől és egy pár lemezt használt fel (32. o.).

Almásynak sikerült eljutni a határvidéki Tekeszbe, ahol különböző népek képviselői éltek. Almásy figyelmét felkeltették a nagyrészt határszolgálatban álló kalmakok (ojratok vagy öleték), akiket a hajdani dzsungárok utódainak tartanak, valamint a hotonok, akik iszlám hitre áttért kalmakok. A kötetben is helyet kaptak a kalmakok fényképei.

A szerzők különféle dokumentum (levelek, fotók, emlékiratok, levéltári anyagok, adatközlők információi) segítségével sikeresen rekonstruálták Almásy 1906-os második ázsiai útját és annak emlékeit a mai nemzedékben.

Köszönet illeti a szerzőket, amiért a közép-ázsiai kutatást ezzel a hiánypótló művel gazdagították. Jó szívvel ajánlható ez a kötet nemcsak a tudománytörténettel, Közép-Ázsia szociálanropológiájával vagy leíró néprajzával foglalkozó kutatóknak, hanem a magyar világutazók, felfedezők és az orientalisztika iránt érdeklődő olvasóközönségnek is.

A Sántha és Somfai közös munkája eredményeként megszületett kötet nemcsak Almásy György munkásságával, hanem a Közép-Ázsia kutatással kapcsolatban is több kérdésre adott választ, de további új kérdéseket is felvetett.

Khinayat Babakhumar

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györffy István Ethnological Association

Volume 30 Number 3-4 (2021)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

RÓBERT KEMÉNYFI (2002–2012)

VERONIKA LAJOS (2013)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen),

ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

Publication Sponsored by Museum of Ethnography.

This publication has been realized in the frame of research conducted by

OTKA NFKFIH K115886

MTA-DE Ethnology Research Group

Department of Ethnology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

